

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.

Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:

Kardos G. György
Itamar Jáoz-Keszt
Komoróczy Géza
Szabolcsi Miklós
Turán Tamás

Főszerkesztő:

Szántó T. Gábor

A megjelenést támogatják:
Soros Alapítvány,
Nemzeti Kulturális Alap,
Művelődési és Közoktatási
Minisztérium Kisebbségi
Főosztálya,
Magyarországi Nemzeti
és Etnikai Kisebbségekért
Közalapítvány

A címlapon
és mellékletünkben
Szerényi Gábor grafikái

A héber és jiddis szavak
átírása a szerzők felfogását
tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt.,
NH Rt., a Kiadói
Lapterjesztő
Kereskedelmi Kft
és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet

A kéziratok szerkesztése
lezárult:

1996. április 15-én.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal:

1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
1365 Budapest, Pf. 66

Telefon:

111-9214/136, 137

Telefon/fax: (36-1) 111-6665

Szerkesztőségi órák

és hirdetésfelvétel:

csütörtököként

16 és 17 óra között.

Előfizethető

a kiadóhivatalban,

illetve postautalványon

az OTP

11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán.

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Készült:

Rózsa Gábor
nyomdájában

Tervezés

és nyomdai előkészítés:

Corrigenda Bt.

T A R T A L O M**HAZAI DOLGAINK**

- 2 Olvasóink írják
- 3 Dialógus Mea Searimmal?
(Szalai Miklós)
Nem párduc vagy gödölye
(Tatár György)
- 6 Nem vagy-vagy. Is-is
- 7 Az első zsidó zenei konferencia
(Török Petra)
- 9 Napló – Cigány vagyok
(Dési János)

VILÁG

- 10 Kihalófélben? (Seleanu Magdaléna)
- 11 A csökkenés anatómiája
- 12 Új fejlemények a svájci székely-
ügyben (V. Gy.)
- 13 A menekülő könyvtár

IZRAEL

- 14 Hommage à jiddis (Szabó Vera)
- 16 A politikai elit önreprodukciója
- 17 Tel-Aviv a mennybe megy

HAGYOMÁNY

- 18 Lag ba-Omer és a Szentély újjáépí-
tésének kísérlete (Buzási Gábor)

TÖRTÉNELEM

- 21 (Fel)jelentések a konszolidáció
korszakából
- 29 Beszélgetés Csorba László
történezzsel (Gadó János)

KULTÚRA

- 31 A halál hamburgere
(Miloš Žiak novellája)
- 33 Zsidótlanítás a magyar zsidó iroda-
lomban (Heller Ágnes)
- 38 Meghívás egy álomba (Thury Levente)
- 39 Zsidó filmek fesztiváljai,
fesztiválok zsidó filmjei
Virul a dokumentumműfaj, válságban
a játékfilmgyártás (Vidra Zsuzsa)
- 41 Némafilmek Palesztináról
A pajeszos kobold (Vá-)
- 42 A zsidó filmek vonzzák a nézőket
- 43 Hitler mezében III. Richárd
(Surányi Vera)
- 44 Üzenetek a múltból (Varga Balázs)
- 47 Könyvespolc

Summary

The May issue of *Szombat* begins with a critical essay by Miklós Szalai who calls attention to the impossibility of a dialogue with fundamentalism (including the Jewish variety) and calls for the creation of an independent, secular Jewish identity. The editorial reply to this essay points out that Szalai seems to bracket religion with fundamentalism, while György Tatár challenges the justification of drawing such extreme conclusions from any critique of religion, no matter how justified it might be. This exchange is followed by a review of the first Hungarian conference on Jewish music that was held recently in Budapest.

In his writing, entitled "I'm a Gypsy", János Dési speaks out about the moral obligations that spring from a minority life: our Jewish experience should make us sensitive to the difficulties encountered by other minorities, in this case, the Gypsies.

We offer a broad survey of the problems faced by Anglo-Jewry, the most serious of which is undoubtedly the gradual progress towards assimilation, followed by an overview of the dispute between the World Jewish Congress and various Swiss banks over the fate of Jewish assets that were deposited there during World War 2.

The Knesset has recently promulgated a law that makes Yiddish a cultural heritage to be protected by the State of Israel; and we have

therefore included retrospect on the debates that raged at the turn of the century whether Yiddish or Hebrew corresponds better to an authentic Jewish existence. Also included in this section is a brief review of the post-1940 history of the famed YIVO Institute of Vilnius-Vilna.

In our 'Tradition' section Gábor Buzási discusses various Christian sources that show that the idea of rebuilding the Temple in Jerusalem was seriously considered during the reign of the Emperor Julianus. In contrast, Jewish sources from the same period are silent on this matter.

In our 'History' section we publish ten denouncing letters written between 1962-65 by Endre Sós, the then leader of the Jewish Community, to the State Church Office, which appeal for "liquidation of the Zionist venom", the appointment of officials who are loyal to the state and, also, about possible action that might be taken against Alexander Scheiber, the director of the Rabbinical Seminary. This section is rounded off by an interview with historian László Csorba over the background to the denunciations.

In her essay, Ágnes Heller reflects on the 'de-Judaization' of Hungarian novels and what happens when the author expunges the Jewish features of his characters for the sake of a 'universal message'. Finally, we offer an overview of films that address Jewish themes and of Jewish film festivals.

Olvasóink írják

Furcsállom...

A *Magyar Nemzet* március 22-i számában olvastam, hogy a Magyarországi Alapítvány a *Magyar Örökség* kitüntető címet adományozta többek között Balczó Andrásnak és a Püski házaspárnak is. Annyiféle alapítvány és kuratórium (fosztogatott már a demokrácia első éveiben, hogy mindez nem lepett meg. Annál inkább furcsálltam, hogy a díjazó kuratórium tagjai között láthatam Schweitzer József országos főrabbi nevét. Vajon a főrabbi úr nem olvasta, hallotta az elmúlt években a lapokban és az elektronikus sajtóban is idézett antiszemita kijelentéseket fent nevezettek szájából? Hogy adhatja ilyen akcióhoz a nevét?

Azt sem értem, hogy a közelmúltban kapott kormánykitüntetés, amelyet a

magyar állam és a kisebbségek együttműködésének előmozdításáért vehetett át a miniszterelnöktől, vajon annak a jele-e, hogy megváltozott véleménye a magyar zsidóság felekezeti voltáról, melyért – sokak meglepődésére – oly sokszor emelt szót korábban?

Tisztelettel

Kerekes Tamás

Budapest IX., Lónyay u. 6.

Schweitzer József a fenti sorok olvas-tán szóban reflektált a levélre:

„Köszönöm az észrevételt.

A nevezett alapítvány többek között **Elie Wiesel** kitüntetésére is kapott javaslatokat, ezt én olvastam, de éppen azért, mert fenntartásaim voltak, az ülésre el sem mentem, teljesen passzív módon viselkedtem, az odaitélésekben semmi szerepem nem volt.

Csupán azért nem mondtam le kuratóriumi tagságomról, mert a jelöltek között **Elie Wiesel** neve is szerepelt. Természetes, hogy a történetek után én köszönetem mellett nem fogok részt venni egy olyan testületben, amely Balczót és Püskit kitüntetésre helyesnek találja, mert ezzel nem értek egyet. Ellenben nagyon sok olyan személy is volt a javaslatban, akikkel egyet lehetett volna érteni.”

Igazságtalan hangnem

Seres László és Gellért Kis Gábor egyaránt jó ismerőseim. Véleményem szerint túlzó és igazságtalan az a hangnem, amellyel Seres László Gellért Kis Gábort az áprilisi számban megtámadja. Személy szerint engem kedvezőtlenül érint az a – tudtommal még nem végleges – döntés, amely a meggyilkolt személyek utódaitól a kártérítést megtagadja. Gellért Kis Gábor a *Magyar Nemzet*-ben ezt a döntést az ország nehezé helyzetével igyekezett indokolni. Olyasmit, hogy „a zsidók az okai az antiszemitizmusnak”, Gellért Kis Gábor nem „sugallt”, ez nem jóhiszemű beleérzés és belemagyarázás. Még abszurdabb Gellért Kis Gábor álláspontját a *Magyar Fórum* című, aljas hangú „sajtótermék”-ben kifejtett „álláspontok”-kal rokonítani.

Próbáljuk valahogy megérteni egymást mindannyian, akik még emberi módon tudunk gondolkodni.

Szalai Pál

1137 Budapest, Szent István park 4.

A jóvátétellel nem törődni – kegyeltsértés!

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Olvasni jól tudok, megpróbálom magyarul az írást is. Minden Németországban, Ausztriában és a Schweizerische Eidgenossenschaftban megjelenő zsidó lapot elolvasok, más országokból pedig a magyar nyelvűeket, és hízelgés nélkül mondom, hogy a *Szombat* a legjobb közöttük. Dicsekvés nélkül mondhatom, hogy valamit értek a lapkészítéshez. Érdekesekek a témák, a megírás nívója pedig briliáns.

Mégsem a fentiek miatt ültem az írógéphez, hanem mert fel vagyok háborodva. Hogyan lehetnek Magyarországon a zsidók olyan ügyetlenek és laikusok, hogy a német kormánytól nem kérnek és kapnak jóvátételt? Az is csúnya dolog volt, amikor Bonn azért nem adott pénzt, mert Magyarország kommunista volt. És most miért nem? Úgy tudom, hogy vannak volt kommunista államok, amiknek ad. Magyarországon nincsenek zsidó szervezetek, jó ügyvédek, akik ezt elintéznék? Nem hallottak a Strasbourgi Emberjogi Bíróságról, ahová az egyének is fordulhatnak, ha valamelyik állam által sérelem éri őket? Tavaly vagy tavalyelőtt, lehet, hogy a *Szombat*-ban olvastam, hogy önök a magyar kormánytól kéri, mivel jó a viszony a Bundeskormánnyal, járjon közbe a jóvátétel ügyében. Ez tragikomikus. Én legalább egyszer egy évben Pesten vagyok. Elmegyek az Alma utcába és Újpestra a szeretetotthonba, és máshol is találkozom szegény öregekkel, akik 1944-ben vesztették el vagyonukat, családjukat. A pénz nem pótolja a meggyilkoltakat, de a jóvátétellel nem törődni kegyeltsértés.

Salom

Berger Bán Tibor

12 489 Berlin, Selchowstr. 20.

Fizessen elő Ön is!

Még mindig nem késő! Ne felejtse el megújítani *Szombat*-előfizetését 1996-ra!

Amennyiben egész évre (összesen 10 *Szombat*-számra) előfizet – belföldre 1200 Ft-ért, külföldre 40 USD-ért (légipostázással) –, nem érinti az esetleges évközi áremelés.

Az alábbi megrendelésre belföldre csekket küldünk Önnek, külföldről közvetlen banki átutalással fizetheti elő a *Szombatot*.

Címünk: Szombat szerkesztősége
1065 Budapest, Révay u. 16.

— levágandó —

Megrendelem a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület Szombat című folyóiratát 1996-ra, 1200 Ft-ért. Az előfizetési díjat az önök által küldött csekken kívánom átutalni.

Név:

Cím:

Helyesbítés

Áprilisi számunkban „A HÁMSZ él” című olvasói levelet nem Gonda István, hanem Gonda Istvánné írta. A Mazsike frissen megválasztott elnökségi tagjai közül kifejtettük Rajki András közigazdász, műfordító. Kertész Ákos író, elnökségi tag 64 éves. Az érintettek elnézését kérjük.

SZALAI MIKLÓS

Dialógus Mea Searimmel?

Tatár Györgynek a „Szombat” legutóbbi számában megjelent írása készítet arra, hogy megszólaljak, mindazonáltal alapvetően *nem* az ő – jószándékú – írását kívánom kritizálni, hanem a „posztmodern” értelmiség attitűdjét a fundamentalista vallásossággal szemben.

Tatár szerint a szekuláris zsidó értelmiségnek meg kellene értenie az ortodoxiát, és dialógust kellene vele folytatnia, mert a meg nem értés kölcsönös a két tábor soraiban. A dialógus során el kéne oszlatni az ebből kialakult félreértéseket, és el kellene fogadni a „másik” tábor is, mint ugyanannak a közösségnek a részét. Dialógusra természetesen szükség van, hiszen Izrael – és a világ zsidósága – két (legalább két) táborra oszlik, egy ortodoxra és egy nem ortodoxra, és ez a két csoport *ugyanannak*

a kulturális-történelmi identitásnak az örököse. Azonban a dialógus nem folyhat a fundamentalista vallásossággal szembeni ama parttalan toleranciának a jegyében, amely a mai értelmiségiek megnyilatkozásait uralja. Már csak azért sem, mert – amint azt Tatár is leszögezi – amíg *mi*, a gondolkodó, nyitott, szekuláris kultúrájú értelmiségiek – legalábbis *elképzelhető*, hogy megértjük a Mea Searim világát, addig ugyan ez az *ő* részükről elképzelhetetlen.

És ebben Tatárnak teljesen igaza van. Az egyes fundamentalisták – természetesen emberi bölcsességüknél, szerencsés természetüknél fogva – lehetnek toleránsak, megértőek, emberségesek. De a zsidó vallás fundamentalista formája – mint ahogyan minden valódi fundamentalizmus – *inherensen elmentés* a tolerancia és a pluralista tár-

sadalom eszményével. Ha ugyanis egy meghatározott vallási közösség szent könyvei a Teremtő örök, változhatatlan, tévedhetetlen útmutatását tartalmazzák az emberi élet minden kérdésében, akkor nyilvánvalóan mindenki, aki ezt nem fogadja el, jobb esetben szánalomra méltó tévelygő, rosszabb esetben bűnös lázadó, akit minden lehetséges eszközzel a „helyes útra” kell terelni. A posztmodern értelmiségi számára a fundamentalizmus egy érdekes színfolt a posztmodern sokszínű palettáján, a fundamentalista számára viszont a posztmodern társadalom sokszínűsége megszüntetendő és kártékony.

Lehet elítélni a Rabin-gyilkosságot, és lehet beszámíthatatlannak titulálni Jigál Ámirt. S biztos vagyok benne, hogy a vallásos zsidók többségének is ez a

TATÁR GYÖRGY

Nem párdúc vagy gödölye

Dialógus két – összesen két – módon jöhet létre. Vagy hozzám szól valaki, vagy én szólok valakihez. A monológ azonban monológ marad, akkor is, ha a jelenlétben folytatják, és akkor is, ha száz évvel ezelőtt írták le. Szalai Miklós – sok tekintetben jogos indulatú – írásához ezért voltaképpen csak *hozzászólni* tudok: tartalmi ellenvetésem kényszerűen monológot fognak alkotni.

Szalai írásának bevezető része leszögezi a dialógus lehetetlenségét a fundamentalistákkal, miután – jogosan – úgy definiálta a fundamentalizmust, mint ami elvet mindennemű dialógust. Természetesen én is úgy gondolom, hogy a régészekre követ hajigáló ortodoxok a rohamrendőrség hatáskörébe tartoznak, ebben nincs vita köztünk. Én a *Szombat*-ban megjelent interjúmban lényegében azzal a problémával foglalkoztam, hogy a diaszpóra zsidóságának kétezer éven át természetesen eszébe nem jutott volna követ vetni külvilágának szombatszegőire. A válságot az a merőben új helyzet okozza, hogy a vallásos zsidóság gettóinak vagy stétljének „idegen” külvilágát Izraelben a világi zsidóság alkotja. Erre a

problémára a vallásos közösségeknek nincs haláchikus válasza, mert a halácha ilyen helyzetről egyszerűen nem tud. Itt persze magam is tanácstalan vagyok: dialógusjavaslatom annak a képtelen helyzetnek az áthidalására irányult, amelyben a halácha „mozgatásának” (tehát életre keltésének, a merőben új helyzet új értelmezésének) összes kulcsa az ortodoxok kezében van, miközben – úgy tűnik – az ehhez szükséges élő szellemi erő viszont inkább a vallástalan zsidóság kezében van. E szakadék esetleges áthidalásának azonban feltétele, hogy a világiak szellemi ereje ne pusztán világi, hanem szellemi erő is legyen. Megítélésem szerint ehhez a felvilágosult józan ész nem elegendő, nem utolsósorban azért nem, mert nincs kellőképpen tisztában saját – rejtett – előfeltevéseivel, sem ezeknek az előfeltevéseknek a hittől való függőségével. Annak a kérdésnek a taglalása, hogy a „szereket” parancsa ugyanabban a Bibliában található, mint a kánaánita „hét nép” kiirtásáé, meghaladja egy rövid hozzászólás kereteit. Csak utalni szeretnék rá, hogy ez mint probléma nem a bibliai történet és szöveg felvilágosodás előttiségének

véleménye. Azonban el kell gondolkoznunk, vajon a *saját szempontjából* nem volt-e ennek az embernek némi igaza? Elvégre nemcsak az áll a Tórában, hogy „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”, és az, hogy „ne ölj!”, hanem az is, hogy az isteni törvények megszegőit, azokat, akik vérfertőzők, házasságtörők, homoszexuálisok (Móz. III. 20., 9–13), a szombat megszegőit (Móz. IV. 15, 36.) halállal (rendszerint megkövéléssel) kell büntetni, az Ígért Földje őslakóit pedig asszonyostul-gyerekestül le kell gyilkolni. Őszintén hinni, hogy ezt a szöveget szó szerint a bölcs és jószágos Teremtő diktálta, és ugyanakkor felháborodni Jigál Ámir tétlen, semmivel sem értelmesebb és következetesebb, mint azoknak az ortodox marxistáknak a viselkedése, akik évtizedeken át prédikálták a történelmi szükségszerűséggel bekövetkező és egyedül üdvözítő szocialista forradalmat, aztán felháborodva ítélték el a bolsevikokat.

De függetlenül attól, hogy mennyire következik a fundamentalizmus mondanivalójából az intolerancia és a terror, a vallásosoknak (és a velük szimpatizálóaknak) el kellene azon is gondol-

kodniuk, hol volt a tolerancia az *igazán* vallásos korokban, ahová szemmel láthatóan visszavágnak? És hol van ott (az iszlám országokban) ahol a vallás megtartotta erejét a lelkek felett? Minden, a történelmet ismerő emberben meg kell hogy fogalmazódjék az a gyanú, hogy a nagy történelmi vallások mai nagyobb fokú toleranciája a más-vallásúakkal és a nem hívőkkel szemben egyedül a vallás *gyengülésének* a következménye. Vajon miért csak a második vatikáni zsinaton fogalmazták meg, hogy az örök üdvösség lehetséges a vétek nélküli ateista számára is, miért nem jutott ez eszükbe az 1439-es firenzei zsinat atyáinak, akik viszont még magabiztosan deklarálták, hogy „minden eretnek, hitetlen, pogány, zsidó és szakadár elkárhozik”? Ha megvalósulna a hetvenes években megkezdődött vallási újjáéledés végső célkitűzése, a modern társadalom valószínűleg saját evidenciáikba bezárkózó fanatikusok könyörtelen küzdelmének terepévé válna, a kritikus gondolkodás, a tudomány és a művészet szabadsága pedig megszűnne (legjobb esetben szűk gettókba szorulna vissza).

A mai világban ez reális veszély, mert

az „evilági” megváltást ígérő pótvallások – mindenekelőtt a tudományosteknikai haladás mindenhatóságába vetett hit és a marxizmus – vonzóereje szertefoszlott, mert mindenféle régebben kapaszkodót kínáló tekintély (a hagyományé, a szülőké, az idősebbeké) hitelessége megrendült, mert a mai tudomány az átlagember számára már felfoghatatlanul bonyolult, túlspecializált, nem kínál semmiféle egységes „világképet”, mert amíg a tudományosteknikai műveltség (mivel a természetben szükség van rá) fennmarad, addig az ember önértelmezését, magakeresését, értékeit közvetítő humán műveltség végképp a perifériára szorult, és végül mert az emberiség jövőbeli kilátásai enyhén szólva nem túl biztatóak. Ebben a légkörben a fundamentalizmus és az általa kínált szilárd (vagy legalábbis annak tűnő) bizonyosság vonzóereje egyre növekszik. A fundamentalisták (példa rá Zevulun Hammer izraeli mizrachista miniszternek a Szombatban is megjelent nyilatkozata), szemmel láthatóan tényleg azt hiszik, hogy az értékválság, a drog, az alkoholizmus, a promiszkuitás, a bűnözés stb. ellenszere a vallásosság. Magabiztosan

a problémája, hanem a *monoteizmusé*. Vagyis annak a több ezer éves feloldhatatlan feszültségnek az egyik megnyilvánulása, hogy az élet és történelem minden ellentmondásosságát egyetlen Istennel kell valahogyan összefüggésbe hozni. Ha a vallásosokkal szót akarok érteni, akkor a pluralizmussal szembeni toleráns álláspontom nem sugallhat – kimondatlanul is – politeizmust. Márpedig a modern pluralista és multikulturális világkép, bár szemérmesen tényleg csak annyit mond, hogy azért ne verjük be egymás fejét, mert egyikünk sem lehet biztos a maga igazságában, valójában azt a meggyőződését hallgatja el, hogy sok isten esetében nem dönthető el, melyiknél az igazság. Személyes véleményem szerint ez egy lehetséges és legitim álláspont, de a zsidósághoz való viszonya feltétlenül tisztázásra szorul, mert anélkül egyszerűen gondolatlanság, amelynek semmiféle joga nincs gondolatlanságot vetni az ortodoxia szemére.

Szalai fölveti, hogy a vallási tolerancia erősödése egyenesen arányos a vallás történelmi „gyengülésével”. Ez sajnos igaz, és igen rossz bizonyítványt állít ki felmérhetetlen számú *emberről*, de semmit nem mond a vallásról. Ennek az állításnak a logikája nagyjából azt az utat követi, mintha a diktatúrák és egyéb önkényuralmak jogfacsarásaival szemben a jog gyengítését kínálná valaki gyógyírként, ráadásul a jogászra mint embertípusra hárítaná a felelősséget. Ha a vallásosság-tól távolodó, egyre világibb életű társadalmak szignifikánsan toleránsabbak volnának, el lehetne gondolkodni ezen a dologon. Ezt azonban semmilyen tapasztalat nem támasztja alá: az intolerancia és az erőszak *mindenféle* emberi társadalom-

nak a lehetőségei közé tartozik, akár vallásos, akár vallástalan, ahogyan a vele szembeni fellépés is a lehetőségek közé tartozik, akár vallásos ez a fellépés, akár vallástalan. Abban maradéktalanul egyetértek Szalaival, hogy a modern világot – belülről – sújtó csapásoknak a „vallásosság” nem ellenszere, csak véleményem szerint ennek nem a széles körű és nem „túlspecializált” tudás vagy az újra a centrumba kerülő „humán műveltség” a megoldása. Az önmagában vett kultúra megközelítőleg annyit tud tenni a saját pusztulása ellen, mint Münchenhausen báró a mocsárba fulladás ellen.

Nagyon súlyos – és mindig sokak által elkövetett – módszertani hibája Szalai írásának a „mit hasonlítok össze mivel?” problémája. Az egyik oldalon megjelenik mondjuk Spinoza, Voltaire, Marx, Sartre, míg a másikon Zevulun Hammer és Naftali Krausz stb. A tudományos bibliakritika csúcsai a vallásos Mici néni érzéseivel lesznek összevetve. Ez méltánytalan.

Egészen röviden összefoglalva: amióta egyfelől a bibliai hit embere, másfelől a görög tudomány embere megjelent a világban, hit és tudás harcai, megbékélései, ideiglenes szövetségekötései, majd újabb harcai mozgatják ezt a világot. Ha a hit egyszer csak egyedüli győztesként maradna a porondon, lehet, hogy a lélek világítana, de nem volna mit megvilágítania. A szó legszorosabb értelmében világ-talan volna. Ha a tudás volna az egyedüli győztes, a világot kizárólag szervesetlen és szerves dolgok lakták. A bibliai ígért azonban nem azt mondja, hogy párdúc és gödölye történelmi összezártságának feloldása valamelyikük eltűnése lesz. ■

figyelman kívül hagyják azt a tényt, hogy az emberi bestialitás épp úgy virult a premodern, vallásos társadalmakban, mint a mai világban. Az alkoholizmust sem (*pace* Zevulun Hammer) Voltaire, Marx vagy Sartre találták ki, sehol nem elterjedtebb az, mint Dosztojevszkij „istenhordozó nép”-ének körében...

Nem ironizálni akarok természetesen. Annak a meggyőződésnek akarok csak hangot adni, hogy az írástudóknak, a gondolkodó embereknek *szembe kell szegülniük* a vallási fundamentalizmus mai világméretű újjáéledésével, mint ahogyan szembe kellett (vagyis sokak esetében inkább *kellett volna*) szegülniük annak idején a kommunizmussal és a fasizmussal is. A mai világban ugyanis a fundamentalizmus ugyanazt jelenti, amit a XX. század első felében a politikai totalitarizmus jelentett: a válságokban kinlódó emberiségnek kínált *látszattmegoldást*, amelynek teoretikus alapjai tévesek, receptjei nem válnak be, következménye pedig az erőszak.

A zsidó ortodoxia esetében ez a szembeszegülés azért olyan nehéz, mert egy olyan hitről van szó, amelynek az elmúlt kétezer évben sohasem adott meg a szociológiai-politikai értelemben vett *hatalmi pozíció*. Egy üldözött, elnyomott csoport fanatizmusával érzelmileg-erkölcsileg sokkal nehezebb szembeszállni, mint egy hatalmi pozíciókban pöffeszkedőével. Ehhez járul még több – expliciten ritkán megfogalmazott, azonban a mai szellemi légkört átjáró – attitűd, illetve megfontolás. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

1. A vallás „*hit kérdése*”. Ez igaz. De csak a vallás alapvető állításai, Isten létezése és az emberhez való viszonya hit kérdése, a *fundamentalizmus nem az*. A minden valláshoz tartozó fundamentalisták – köztük az ortodox zsidók – *nem* egyszerűen valamilyen „transzcendens” valóságban hisznek, hanem a saját vallási hagyományukról hisznek valamit, azt tudniillik, hogy ezek a könyvek csálhatatlan isteni kinyilatkoztatások. Ez pedig nem egyszerűen *bizonyítatlan*, hanem mai tudásunk szerint egyértelműen *hamis* állítás. Mindaz, amit a vallástörténetből tudunk, azt mutatja, hogy ezek a könyvek koruk, a szerzőiket körülvevő társadalom és kultúra termékei (vagy legalábbis azok is). Következésképpen teli vannak természettudományos és történettudomá-

nyi tévedésekkel. (A Tórában említett 600 000 fegyveres férfiből és családjaikból álló kivonuló zsidóság például *nem fért volna el* azon a területen, ahol a Tóra által leírt események lejátszódtak, nem beszélve arról, hogy amennyiben ennyien voltak, aligha lett volna okuk megijedni a fáraó seregétől, hiszen a korabeli egyiptomi seregek ritkán voltak 20-30 000 főnél nagyobbak. Aki ebben kételkednék, annak hadd hívjam fel a figyelmét arra, hogy *nyolcszáz* évvel később, a görög-perzsa háborúk idején az Egyiptomnál sokkalta nagyobb Perzsa Birodalom hadserege a történészek becslése szerint kb. 150 000 főből állhatott.) Ezenfelül hemzsegek az ellentmondásoktól, amelyeket csak a legelőtetetebb „harmonizálással” lehet feloldani, és amelyek már a XVII. században arra a meggyőződésre vezették például Spinozát a Tórával kapcsolatosan, hogy ezeket a történeteket valaki különböző forrásokból állította össze, úgy, ahogyan tudta. Távolról sem a bibliai teremtetéstörténet és az evolúció elmentéről (a fundamentalizmus kedvenc témájáról) van tehát csak szó. Ha kiderülne, hogy az evolúció tévedés, és Isten minden fajt mai formájában teremtetett, a biblikus fundamentalizmus ezer egyéb okból is tarthatatlan volna.

A mai fundamentalistáknak ezekkel a tényekkel szemben a „tudomány újabb eredményeire”, a bibliai archeológiára való hivatkozása teljességgel alaptalan. W. F. Albright és mások munkássága csakugyan hozott a bibliatudományban bizonyos „konzervatív” eredményeket, bizonyos történelmi eseményekről feltételezzük, hogy a Biblia elbeszélése közelebb áll ahhoz, ahogyan ezek az események a valóságban megtörténtek. Egrészt azonban ezek az eredmények *bizonytalanok*, a kutatás előrehaladása bármikor korrigálhatja őket, másrészt legszükségesebb interpretációik is távol állnak attól, hogy a Bibliának *olyan fokú*, abszolút történelmi hitelességet tulajdonítsanak, mint amilyent a felvilágosodás előtti vallássosság.

Úgyszintén alaptalan a bibliakritikával szemben arra hivatkozni, (ahogyan ezt keresztény és zsidó fundamentalisták egyaránt teszik), hogy ateista, deista, hegelianus stb. előfeltevéseken alapul. Ellenkezőleg: a bibliakritika mára megszilárdult, időtálló, tudományos ténynek tekinthető eredményeit túlnyomórészt olyan emberek kutatásainak

köszönheti, akik *hittek* Istenben, sőt, a történelemben való isteni beavatkozás, a kinyilatkoztatás és a csodák lehetőségében is, mindössze azt utasították el, hogy ezeket a szöveg ellentmondásait és tévedéseit megmagyarázó *ad hoc* segédhipotézisekként, mintegy „*deus ex machina*”-ként használják.

Végül, az sem hitkérdés, hanem ténykérdés, hogy az ó- és középkorban a Biblia értelmezői, magyarázói *mind ezt nem* tudták, a szöveget a történeti-kritikai szemlélet *nélkül* magyarázták. Ez azt jelenti, hogy a nagy világvallások teológiája, rituáléja, etikája (így például a rabbinikus hagyomány egésze is) kultúrtörténeti jelentőségétől függetlenül, a maga XVIII. század előtti alakjában mindenképpen *hamis* alapokra épült, gyökeres revízióra, átértelmezésre szorult.

A fentiekben természetesen éppen csak jelezni tudtam, miért és mennyire problematikus az, amit a fundamentalizmus (bármelyik) állít. Ezt is csak azért teszem, miközben tudván-tudom, hogy ezek a megállapítások sokak érzékenységét sértik, és megvitatásuk különben sem történhet meg egy rövid cikk keretein belül, mert aggályosnak érzem azt a perspektívát, hogy a posztmodern szellemi légkörében a felvilágosodásnak a vallás dogmatikus, korábbi korokból ránk maradt formájával szembeni megalapozott ellenvetései egyszerűen elfelejtődjenek.

2. *Nincs abszolút igazság*. Ez is igaz. Abból azonban, hogy nincs abszolút igazság, nem következik – épeszű emberek számára –, hogy minden felfogás *egyformán* esik távol tőle. Abból, hogy az Országos Meteorológiai Intézet nem tudja százszázalékos biztonsággal megmondani, lesz-e holnap napsütés, vagy sem, nem következik, hogy a mai meteorológia ugyanakkora esztelenség, mint az aztékok azon felfogása, hogy a Napot pályáján emberáldozatokkal kell megtartani. Abból, hogy a modern pszichológián belül egymással veszekedő irányzatok (behaviorizmus, pszichoanalízis) vannak, nem következik, hogy az őrgököket egy „Üdvözlégység Mária” idejére a víz alá kell nyomni, mint a középkorban vélték, és így tovább... Röviden: minden tiszteletem a „végső alapok” lehetőségét tagadó posztkartezianus filozófiáé, a „metanarratívák” végét hirdető posztmoderné és a tudomány paradigmához kötöttségét hirdető tudományelméleté, de mindez nem szabad, hogy elvezessen bennünket odáig, hogy sem

objektív tények, sem a racionalitás bármiféle egyetemes standardjai nem léteznek... A szkepszissel szemben legalább az a bizonyosságunk meg kell, hogy maradjon, hogy a *saját relativitását tagadó*, önmagát *abszolútnak* hiposztázáló diszkurzusokkal szemben preferálnunk kell azokat, amelyek nyitottak, tisztában vannak saját korlátaikkal, viszonylagosságukkal. Ez, ugyebár, a „Mea Searim”-ban uralkodó diszkurzusról nemigen mondható el...

Meggyőződése, hogy miközben minden okunk megvan rá, hogy lemondjunk a „végső kérdések” (Isten, túlvilág, a lét „értelme”) stb. racionális megválaszolásának önhitt igényéről, a múlt századi ember ráció- és tudomány-imádatáról, szóval a hamis biztonság *szekuláris* formáiról, ebből nem következik, hogy el kell fogadnunk a premodern emberiség evidenciáit, így a dogmatikus vallás pseudobizonyosságait.

3. A *vallásban „mélységes egzisztenciális igazságok” és értékek vannak.* Ez is tökéletesen igaz. Azokban a korokban, amikor a vallás egyeduralgó szerepet játszott, és a legnagyobb elmék sem voltak képesek saját vallási hagyományuk horizontján túllépni, minden nagy gondolkodó a maga meglátásait a *saját vallása nyelvén, jelképrendszerén belül* fogalmazta meg. Szt. Ferenc mentalitása, a bölcs caddikok mondásai, a szufizmus misztikája egyaránt az emberiség alapvető értékei. Csakhogy ezek az emberek *nem* a tétel vallás dogmatikus korlátai miatt, hanem azok *ellenére* voltak bölcsök (amit amúgy mellékesen az is bizonyít, hogy minden vallásban találunk ilyen egzisztenciális értékeket, holott, ha csak az egyik volna isteni kinyilatkoztatás eredménye, akkor az összes többinek lelki értékeit tekintve messze el kéne maradnia mögötte). Az, hogy a Martin Bu-

ber és mások által ábrázolt talmudi bölcsök, kabbalisták és caddikok bölcséket mondtak az emberi élet egzisztenciális problémáiról, miközben hittek a Tóra isteni eredetében, éppúgy nem érv ez utóbbi mellett, mint ahogy Arisztotelész etikájának értékei sem jelentenek érvet az általa is helyeselt rabszolgasság mellett. Mindössze azt bizonyítja, hogy a legbölcsőbb emberek is csak a saját kulturális-történelmi korlátaikon belül tudják megfogalmazni a maguk bölcsességét.

4. A *vallási hagyomány őrzi a zsidó identitást.* Ez is igaz. De, ha a vallás tanítása igaz, akkor azért kell hinnünk benne, mert igaz, nem pedig azért, mert gyakorlati haszna van az egyén vagy a közösség életében. Ha viszont nem igaz, akkor nem szabad fenntartanunk valamit ami tévedés, azért, hogy ezzel a tévedéssel „megtámasszunk” valamit az életünkben, amit egyébként

Nem vagy-vagy. Is-is

Amennyire rokonszenves Szalai Miklós mértéktartó álláspontja egyfelől az egyetemes metanarratívák hívei, másfelől a minden standardot elvető fundamentalista posztmodern között, olyannyira nem érthetünk egyet a vallással szemben táplált fundamentalista attitűdjeivel. Ortodoxia és fundamentalizmus természetesen nem felcserélhető fogalmak, mint ahogy ezt Szalai Miklós cikke sugallja (noha természetesen minden szellemi irányzat értelmezhető szélsőséges módon is.) A szerző úgy véli, hogy mindenki, aki szerint „egy meghatározott vallási közösség szent könyvei a Teremtő örök, változhatatlan, tévedhetetlen kinyilatkoztatásait tartalmazzák”, automatikusan türelmetlen, kirekesztő, s a másként gondolkodókkal szemben az erőszakot is megengedhetőnek tartja. Logikai bakugrája eredményeképpen mindenfajta tételes vallásban való hitet a fundamentalizmussal azonosít. Erre utal a zsidó vallásnak „egy üldözött, elnyomott csoport fanatizmusa-ként” való aposztrofálása is. (A szerző ugyan *ortodoxiáról* beszél, de összemossa azt az elmúlt kétezer év zsidóságaival, amit ortodoxnak nevezni anakronizmus.)

A Mózes által rendelt halálbüntetésekről szóló soraiból arra lehet következtetni, hogy Szalai Miklós nincs tisztában a posztbiblikus zsidó hagyomány, a Talmudban és a később kodifikált rabbinikus döntések jelentőségével, melyek az elmúlt majd kétezer év zsidó közösségi mentalitását meghatározták. Ezekben például az *írott Tan* könyörtelen imperatívuszait a halálbüntetésről, az élet szentsége védelmében, gyakorlatilag hatályon kívül helyezik. A hagyomány úgy tartja, hogy Isten az írott tannal egyidejűleg adta át Mózesnek a szóbeli tant, amely a rabbinikus hagyományban ölt testet. Az ekképp „megszelídített” Tanításban hívó zsidók talán már könnyebben hihettek a Teremtő jóságában is, a kettő között nem volt olyan éles elentmondás. Ily módon tarthatatlanná válik az az implicit módon megfogalmazott súlyosan sértő állítás, mely szerint Jigal Amir, az izraeli miniszterelnök gyilkosa valójában minden, a tételes hit szerint vallásos zsidó egyenesági leszármazottja. (Nem kevésbé sértő az utalás egy bizonyos „neofundamentalista keresztény szektára” sem.)

Az agresszív és intoleráns fundamentalizmussal, a Jigal Amir morálját vallókkal szemben valóban nem sok értelme van engedményeket tenni. Szalai Miklós azonban a dialóguson kívül rekesztendő körét hallatlanul szélesre tágitja és szinte minden vallásos embert ide sorol. A vallással szembeni türelmetlenségét jól példázza azon szemrehányása, amely a hagyományt tisztelő nem vallásos zsidóknak kijut. Akit a péntek esti gyertyagyújtásra nem az isteni parancs motivál, az képmutató – állítja. Helyesebben tennék, ha elhagynák ezt a szokást? Kinek lenne jó ez? Szalai Miklós írása jellegzetesen aufklérista gondolatmenetet követ: ami a ráció tisztá logikájával nem igazolható, azt szőröstül-bőröstül el kell vetni. A hagyomány ebbe a felfogásba nemigen fér bele. A vallás még kevésbé. Mindennél árulkodóbb írásának legutolsó bekezdése, amely szerint a szekularizált zsidó értelmiségnek nem kell lenné, kirekesztie a „vallási fanatikusokat”. A vallásosság egyéb kategóriáiról szó sem esik.

Ha a szekularizált zsidó értelmiség igyekszik közösséggé formálni magát, ahogy azt Szalai Miklós kívánja, ebből a zsidóság egésze is csak nyerhet – feltéve, hogy közösségi tudatának sarkköve nem a vallásellenesség, amely a fundamentalizmusra céloz, de a vallásra út.

hasznosnak vagy fontosnak tartunk. Mellékesen, az ilyen pragmatista felfogás fel kell hogy háborítsa az őszinte hívőket is. Amikor valaki péntek este gyertyát gyújt, akkor nem azt mondja közben (amit sok „modern” vallásos ember gondol), hogy „milyen jó is elvégezni egy ilyen apáról fiúra hagyományozódó szép, ősi szertartást, amellyel kifejezésre juttatom, hogy zsidó vagyok”, hanem az áldást, amelyben az *isten parancsokról* van szó. És ez a kettő enyhén szólva nem ugyanaz...

A fenti attitűdök hatása együttesen azt eredményezi, hogy az értelmiség nem vitatkozik a fundamentalizmussal, hanem karba tett kézzel nézi, ahogyan az meghódítja a kapaszkodókat kereső mai fiatalságot. Mi több, a liberális értelmiség pártja, az SZDSZ kifejezetten jó kapcsolatot tart egy neofundamentalista keresztény szektával, a hazai zsidó szellemi életben pedig megbecsült helyet élvez az a Naftali Krausz, aki „Az ősi forrás” című bibliakommentárjában magabiztos fölénytel „lesőpri” az evolúciót...

Abból, hogy ez véleményem szerint nincs jól így, *nem* következik, hogy a szekularizált zsidó értelmiségnek le kell néznie, a zsidóságból ki kell rekesztenie a vallási fanatikusokat. Az sem következik belőle, hogy tagadnia kellene a vallásban rejlő értékeket. Az azonban igen, hogy a szekuláris értelmiségnek a maga szekuláris arculatát ugyanolyan határozottsággal kell vállalnia, mint ahogyan a másik tábor hirdeti a maga állítólagos igazát. Egy, az igazságot a maga monopóliumának hirdető, elszánt kisebbséggel és annak agresszivitásával szemben hatástalan a „posztmodern” szemléletből fakadó langyos tolerancia. A dialógus kívánatos, kívánatosabb, mint a konfrontáció. De nem szabad, hogy a felvilágosodás önhiúságából való „posztmodern” kiábrándulás légkörében áldozatul essünk a „premodern” sokszor csakugyan elbűvölő romantikájának, Mea Searim vonzóerejének. Látnunk kell: a *mi kulturális örökségünkre hivatkozó fanatizmus*: a holocaustot „Isten büntetéseként” aposztrofálóké, a Föld tudományosan igazolt életkorát cáfolgatóké, az Izraelben egy szekularizált társadalomra a maguk felfogását politikai eszközökkel rákényszerítőké és a terroristáké végül is ugyanolyan, mint a *többségi* vallási fanatizmus: anakronisztikus, irracionális és embertelen.

Fotó: Farkas Tamás

Az első zsidó zenei konferencia

1996. március 18-a és 20-a között a Bálint Zsidó Közösségi Házban került sor a konferenciára.

Előadásai ha nem is adtak, nem is adhattak egyértelmű definíciót – sokféleségükkel, az általuk felölelt kérdéskörök nagyságával jól érzékeltették, hogy a jelenség igen összetett: az egyes zenészek életművének zsidó vonatkozásaitól kezdve, a zsidó és keresztény liturgikus zene kölcsönhatásán át a zsidónak nevezhető zeneművek ismertetéséig sok mindenről volt szó a háromnapos rendezvényen, melyet a *Budapesti Tavasz Fesztivál*, a *Budapesti Zsidó Hitközség*, a *Joint Magyarországi Irodája* és az *Alexander Lorber Alapítvány* támogatott.

A zenetudomány és a hangversenyélet a zsidó zenét gyűjtőfogalomként kezeli

A konferencia nem titkolt célja, hogy *zenei szakemberek, szertartásvezetők, művészek, amatőrök, érdeklődők mind pontosabb közelítésben foglalkozhassanak azzal, amit zsidó jelleggel megszólaló zenének nevezünk* – ezzel kezdte bevezető előadását a szervező, **Fekete László**, majd feltette a kérdést: mi a zsidó zene definíciója. Hiszen megkülönböztetünk nemzeti zenéket, zenei stílusokat, de mit kezdhetünk egy olyan gyűjtőfogalommal, ami magába foglalja

azokat a zenei alkotásokat, melyek ősi alapját a Tóraolvasás ritmusa, a liturgiai illetve zsinagógai zene képezi, ám amelyhez ugyanilyen súllyal járul hozzá a zsidóság más népekkel való érintkezése, társadalmi kölcsönhatások során kialakult többnyelvű népdalkincs és paraliturgikus énekvilág, illetve a hivatalos zenekultúrában jelenlévő egyes életművek (*Ernest Bloch, Igor Stravinsky, Vojtek Kilar*), melyekben nyomaiban és/vagy esszenciájában kimutathatók zsidó zenei hatások?

Magyarország igen különleges helyet foglal el a zsidó zenei világban. Európa e táján, melyet az előadó Hamvas Bélát idézve „öt szellemi irányzat metszéspontja”-ként jellemezett, különböző kultúrák találkoztak igen színvonalas zsidó zenei életet megteremtve főleg azon kántorok jóvoltából (pl. *Lazarus Adolf, Abrahamson Manó, Linetzky Bemát*), akik kelet-európai zenei neveltetésüket és a német hagyományú istentiszteleti formát eggyé olvasztották. Fekete főként miután áttekintette a magyarországi zsidó zene, illetve kántorművészet történetét, előadását *Scheiber Sándorra* és *Ádám Emilre* emlékezve fejezte be, akik kultúraszervező tevékenységük révén (is!) a legendás péntek esti kiddusok, illetve a *Goldmark-kórus* 1970-es megalakítása kapcsán igen sokat tettek a magyarországi zsidó zenekultúráért. Ők is

hozzájárultak ahhoz, hogy Magyarország -ahogy a főkantort nevezte - „zsidó zenei nagyhatalommá” legyen. A konferencia - állapította meg az előadó - azokat a rendezvényeket próbálta követni, melyek eddig Európában bemutatták e zenei világot. Ilyen volt Németországban a hannoveri, Angliában a B'nai Brith által szervezett rendezvény, a prágai Musica Judaica Fesztivál stb.

A gyökerek

A konferencia további előadásait nem az elhangzások sorrendjében ismertetem, hanem egy-egy azonos kérdéskörbe csoportosítva tekintem át. A zsidó zene és a környező kultúrák zenei világának egymásra hatását vizsgálta **Kármán György**, aki a felvilágosodásnak a liturgiai zenére tett hatását ismertette. A Moses Mendelsohn által elindított zsidó felvilágosodás - a Haszkala mozgalma - miközben megpróbált kitömi a valódi és szellemi gettó falai közül is, a zenei életet sem hagyta érintetlenül az istentisztelet rendjének megváltoztatása során. Megszületett a rendezett felépítésű klasszikus templomi zene. E folyamat nemzetközi jelentőségű alakjainak (*Salamon Sulczer*, illetve *Louis Levandovsky*) ismertetése után a magyar zenei reformerekről is hallhatunk, különös tekintettel *Friedmann Mórra*. A különböző hagyományok egymásra hatásával foglalkozott **Dobszay László** előadása, aki ismertette, hogy a gregorián énekekben miféle formában maradtak fenn az ősi zsidó liturgia jellemző zenei formái. Mindkét előadást zenei illusztrációk tarkították **Tóth Emil** főkantort, illetve a *Scola Hungarica Kamaraegyüttes* jóvoltából.

A zenéhez kevésbé értők, az inkább a fülükre, mint elméleti tudásukra támaszkodók számára talán kissé nehezebben követhető két előadás foglalkozott a kelet-európai, illetve askenáz zsidóság zenéje elméleti alapjainak, formáinak ismertetésével: **Alexander Knapp**, a londoni City University muzikológus professzora, zeneszerző, zongorista és a Joe Loss Zsidó Zenekutató Társaság igazgatója, az askenáz hagyományú imádkozás úgynevezett modulusainak, vagyis nuszachjainak fejlődéséről és gyakorlatáról beszélt. A zsidó liturgikus zene legérzékenyebbül a keleti közösségek illetve szefárdok zsinagógáiban maradhatott fenn, hiszen a zenei fejlődés ott lassú volt, és sok generáción keresztül ment végbe. A cházán itt

nemcsak előadója, hanem egy kicsit zeneszerzője is az imák dallamának, hiszen a készen kapott imádkozási modulusokat ők öltöztetik fel díszítőelemekkel, kiegészítik egyéb zenei formákkal, így teremtve meg a végleges változatot. A lebegő ritmusról szóló, korábban megjelent tanulmányt, **Frigyesi Judit** munkáját olvasták fel még e tárgykörben.

A konferencia lehetőséget adott arra, hogy térben is időben egymástól távol eső nagy zsidó zenei teljesítmények, életművek, ha áttételesen, ha szimbolikusan is, de párbeszédbe elegendhessenek egymással. A hozzánk legközelebb eső két találkozás **Katy Horváth Lajos** cigány-zsidó hegedűművésszel és **Herman Maiorovici** romániai zeneszerzővel eshetett meg, hiszen ők a konferencia vendégei voltak, meséltek életükről, vallottak önmagukról és természetesen zenéltek is. Műveik is bizonyosságul szolgáltak, hogy a zsidó dallamvilág magán viseli a más népekkel való együttélés jegyeit, és egyes zeneszerzők műveiben multikulturális hatásnak lehetünk tanúi, például **Herman Maiorovici** esetében is, aki Erdélyben, Máramarosszigeten magát zsidónak valló zeneszerzőként élt és dolgozott. Legújabb munkái közé tartozik *Méliusz József: Kaddis* című versére készült filmfantázia zenéjének komponálására.

Zenei judaizmus?

A konferencia előadói közül többen kifejezték azt a véleményüket, hogy a zsidó vallású vagy származású zeneszerzők munkásságát vizsgálva a zene-műveikben nyíltan vagy rejtetten zsidó zenei, motívikus vagy a tradícióhoz kapcsolódó jellemzőket fedezhetünk fel. A konferencián e tétel jegyében került sor **Arnold Schönberg** zenei judaizmusának ismertetésére **Rónai Ádám István** előadásában, és **Ernest Bloch** zenéjében is tükröződő zsidóságot elemezte **Alexander Knapp**. A fenti gondolat azt a veszélyt rejtheti magában, hogy ott is zsidó vonatkozásokat keresünk egy életműben, ahol ez nem jelenik meg. Ezt a ténnyt talán érdemes lett volna figyelembe venni **David Kung** egyébként elsőprőlendületű előadása esetén. Ő Japánban a *Nyíregyházi Ervin Emlékalapítvány* ügyvezető igazgatója, aki előadásában az említett, nemrégiben felfedezett zongoraművészt (1903-1987) ismertette meg a közönséggel, akinek életművében a zsidó vonatkozások hiányoznak,

így csak származása indokolhatja azt, hogy e konferencia előadást szentelt alakjának.

További zeneszerzők egyes műveinek keletkezéstörténetét, motívumaikat vagy formai megoldásait, azok zsidó jellegzetességeit mutatta be **Király László** (*Vojtek Kilar: Exodus*), **Lózszy Tamás** (*Igor Sztravinszkij: Ábrahám és Izsák*) és **Mayer Erika** (*Darius Milhaud: A hétágú gyertyatartó*) előadása.

A zene körén kívül vagy annak határidekén álló és részben a folklór, művelődés-, művészet-, illetve kultúrtörténet felé közelítő előadások is helyet kaptak a konferencián. **Borgó András** (Innsbruck) a Kaufmann-Haggada illusztrációinak zenei vonatkozásairól, **Szabó Vera** egy galíciai badhennel való 1994-es találkozását idézte fel, s illusztrálta néhány hangfelvétellel. A badhennek a kelet-európai zsidó folklór legendás figurái voltak, akik bohó, akár a Tórából vett idézetekkel vegyítve gúnyos rímeket faragtak, főleg lakodalmak alkalmával. **Barry Weinberger** - konferencia angol meghívottja, akinek kutatási szakterülete a zsidó és a klezmer zene - igen részletesen ismertette a zsidó zeneszerek, énekesek és zeneszerzők közreműködését és szerepét a brit zenei életben 1770 és 1820 között. E körbe sorolható a **Székely András** által írott és a konferencián felolvasott „L'estro poetico d'armonico: egy velencei patrícius találkozása a zsidó zenével” című előadása is.

Egy zenei konferencián a zenének legalább akkora szerepet kell kapnia, mint a szavaknak. Ez esetünkben is így történt. Az előadásokat kísérő és illusztráló zenei betétek és idézetek, és kisebb bemutatók - pl. a *Lauder Javne Iskola Hay Band* nevű igen tehetséges, szefárd dallamokat játszó zenekara - mellett a konferencia mindhárom estéjén nagyszabású hangversenyekre került sor. Első este a *Budapester Klezmer Band* koncertjét hallgathattuk. 19-én *Izraeli zeneszerzők Magyarországon* címmel pl. *Paul Kirmann*, *Ami Maayami*, *Mordechai Seter* stb. műveiből összeállított hangversenyt rendeztek, majd a Tavaszi Fesztivál rendezvénysorozatával együttműködve a konferencia utolsó napján nagyszabású záróakkordként került sor *Naftali Herstik* magyar származású jeruzsálemi főkantort estjére a Bethlen téri zsinagógában a Goldmark-kórus közreműködésével.

Török Petra

DÉSI JÁNOS

Cigány vagyok

Napló

Fotó: Pély Nóra

1996. március 29., 23 óra 41 perc. Magyarország, Kelet-Európa.

Néhány éve a Magyar Hírlapban arról írtam, hogy milyen is az, amikor valaki cigány. Amikor más, mint a társadalom magát többségének tartó része. Éljük csak bele magunkat ebbe a helyzetbe.

„Most nézzük meg mindezt a másik oldalról. Hogy én cigány vagyok. Mondjuk Kanalasnak hívják. Ettől még lehetnék »rendes magyar«. De aki csak rám néz, azt mondja, ajaj, sok benne a vonó! Jártam iskolába. Nincsenek jó emlékeim róla. Elsőben a tanító néni igyekezett nagyon kedves lenni, de két hét után elűtetett a leghátsó padba az Andrea mellől, akinek pedig olyan jó illata volt. Állítólag az anyukája bejött és kérte a tanító nénit, hogy csináljon valamit. Az is lehet, hogy tetves vagyok, de ha mégsem, fél, hogy a lánya rosszat tanul tőlem. És aki már ült egyedül a leghátsó padban, az tudja, hogy onnan egészen másképp látszik a világ, és én is egészen másképp látzom onnan. Ha olvasásórán elakadtam, legyintettek, hogy hát persze. Ha nem írtam meg a leckét, csak sóhajtott a tanító néni, és nem adott még egy fekete pontot sem. Azt mondta: persze, nem volt szegénynek hol megcsinálnia. Amikor a Tibinek egyszer eltűnt az új tolla, és óra elején jelentkezett, hogy valaki biztosan ellopta, mindenki hátrafordult és rám nézett.

Jártam általánosba, nyolc évig. Mondták, nekem nagy szerencsém van, mert megtanulhatok tisztességesen magyarul írni, olvasni, megtanulhatom a meséiket, elolvashatom a könyveiket. De soha nem mondták a többieknek, a nem cigányoknak, hogy tanuljanak meg egyszer legalább egy cigány dalt, de azt sem, hogy az a mese, amit az én nagymamám mondott esténként nekem, az is szép. Olvassák csak el. Halljanak arról, hogy nekünk is van kultúránk. A mi életünk lehet, hogy más, de a miénk.

Csak később tudtam meg, hogy az osztálynapló »statisztikai adatok« rovatába be kellett írni, hogy hány állami gondozott, hány veszélyeztetett és

hány cigánygyerek van. Akikre különösen figyelni kell.

Aztán a katonaság. A százados szerint »nagyon gyenge emberanyag« voltunk. Az aknaszedő századba csak mi kerültünk. És mi jártunk a legritkábban haza, az imok szerint direkt jót akartak velünk tenni. A laktanyában legalább rendes ágyban aludhatunk, enni kapunk és vigyáznak ránk.

Ha dolgoztam, sokszor hallottam, hogy a kollégák arról beszélnek, a cigányok lopósak, munkakerülők és tele van velük a börtön, és csak azért csinálják azt a sok gyereket, hogy felvegyék a segélyt. És amikor azt mondtam, hogy nono, itt vagyok például én, aki nem... akkor a legjobb esetben azt válaszolták, hogy na jó, te kivétel vagy, majdnem olyan, mint egy rendes magyar.”

A hosszú dolgozat végén arra lukadtam ki, hogy a modern társadalmakban a többség kisebbségekből áll. Vagyis, ha úgy tetszik, cigányok vagyunk mindannyian.

Most vegyék hozzá, hogy mindez egy liberális lapban jelent meg. Mái őrzöm annak a kedves olvasónak a levelét, aki nem tett mást, mint kivágta az írásmat és gyöngybetűivel csak annyit írt a legáljára: a te kurva anyád.

Egy másik kedves olvasó szarral hatágu csillagot mázolt az írás felett viritó képemre, a küldeményt borítékolt, megcímezte, bélyeget ragasztott rá és úgy adta fel, gondosan, ajánlva.

Sokféle levelet kaptam már. Nehezen lepődöm meg. Igazán csak az rázott meg, amikor egy neves pályatárs, akinek sokat adok a véleményére, felhívott, megdicsért, majd annyit tett hozzá: nagyon jó kis dolgozat, kár, hogy egy zsidónak kellett megírnia.

Addig elhittem, hogy ez az írás tényleg a cigányokról szól, de akkor be kellett látnom, hogy nem. Arról írtam, hogy én vagyok más. Én azért, mert zsidó vagyok. Ő azért, mert cigány. De végül is ez tökmindegy.

Minél jobban bizonygatom, hogy nem vagyok más, annál világosabb, hogy mégsem vagyok ugyanolyan. Ami-

nek persze örülök, mert általában nem szeretnék olyan lenni. Általában nem, de konkrétan igen. Mert képzeljék el, hogy én egy ősi magyar családból származom. És úgy írom meg, hogy ajvő, azok a szegény cigányok. És akkor senki nem fogja azt gondolni, hogy azért írom mindezt, mert így a legegyszerűbb megfogalmaznom saját hülye helyzetemet. Meg hogy nem is a cigányokat félttem én, hanem saját magamat. Csak nagyon frappáns akarok lenni.

Hosszú ideig azt hittem, jó lehet a többséghez tartozni. Amíg egy szép napon rá nem jöttem, hogy ha, tegyük fel, többségi lennék, akkor – amilyen az én formám – biztosan erőteljes lábszagom lenne. És akkor én a fajmagyarok többségén belül a lábszagúak kisebbségéhez tartoznék.

A méltatlanul elhíresült félhülye Szabó Albert perében az a kétes megtiszteltetés ért, hogy tanú lehettem. Miután a vádlott volt olyan kedves és meggyanúsított vele a tárgyaláson, hogy bizonyára zsidó vagyok, az egyik ügyvéd azt kérdezte: miért érzik magukat a zsidók sértve, mikor senki nem mondta, hogy a Dunába kéne őket lőni.

A tárgyalót megtöltő szkinhedek felröhögtek, néhányan összesúgtak, hogy nem kellene-e a hebrencs tanúkat, de legalább a családtagjaikat azért orba csapni, biztos, ami biztos alapon. És akkor én azt mondtam ennek a derék jogásznak, hogy nem az a kérdés, a zsidókat sérti-e, ami történt, hanem az, hogy a magyar alkotmányos rendbe belefér-e mindez. Mert én egy ilyen bátor és frappáns fiú vagyok.

1996. március 30., 0 óra 27 perc. Magyarország, Kelet-Európa.

Kedves Naplóm, ma megmondtam a feleségemnek, hogy ne is álmódjon arról, hogy húsvétkor bárkit is meglocsolok. Miért? Mert ők sem tartják meg az én ünnepeimet – vágtam oda. Hülye vagy – válaszolt –, te sem tartod meg a mi ünnepeinket.

És ebben maradtunk.

Jövő héten pészah.

David Schneider, a londoni zsidó vígjátékok harmincegy éves csillaga átírta a peszahi Haggadát, hogy az jobban megfeleljen nem zsidó élettársának s élettársa fiának. A Haggadát angolul olvassák fel, péntek esténként és hanukka ünnepén pedig gyertyát gyűjtanak. Schneider, aki saját bevallása szerint „afféle kultúrzsido, akit lenyűgöz a zsidó történelem és a zsidó kultúra”, de nem jár zsinagógába, újabban azon töpreng, vajon körülmetéltesse-e majdan e frigyből esetleg megszülető fiúgyermekét.

– Nagyon is foglalkoztat, miként maradhatnak meg zsidónak és hogy gyermekeim zsidók lesznek-e. ...Az a tény, hogy vegyes (vad)házasságban élek, és hogy gyereket akarok, arra készítet, hogy jobban végiggondoljam: mi fontos számomra saját zsidóságomból. Ha csak cseppet is zsidó párom lenne, nem biztos, hogy gyertyát gyűjtanék vagy megülném a szédert.

A színész-komikus Schneider, aki Oxfordban végzett és doktoriját a jiddis színjátszás történetéről írta, ahhoz a 20-30 éves nemzedékhez tartozik, amely számára – amerikai kortársaikhoz hasonlóan – az asszimiláció valós alternatíva, s amely az öndefiníció problémájával küszködik.

*

A Board of Deputies, az angliai zsidóság legmagasabb szintű koordinációs szervezete szerint a zsidó közösség létszáma az elmúlt harminc év során 405 000-ről 300 000-re csökkent. A zsinagógái esküvőre „jogosultak” közül csupán minden harmadik él ezzel a lehetőséggel. Ugyan nem készült semmiféle felmérés, **Eldred Tabachnick**, a Board elnöke úgy véli, hogy a vegyes házasságok aránya akár az 50 százalékot is elérheti, de az optimistább becslések is legalább 30 százalékkal számolnak.

– A vegyes házasságok száma az elmúlt évtizedben nagyon megszaporodott... és ez súlyos veszteséget jelent, főleg a fiatalok esetében, akik eltávolodnak a közösségtől. Ugyanakkor közösségünkben a halálozások száma évente mintegy ezerrel meghaladja a szülemések számát, más szóval képtelenek vagyunk létszámunkat akárcsak szinten tartani.

*

– A felnövekvő zsidó nemzedék tagjai nem érzik, hogy idegenek lennének – állítja **Matthew Kalman**, a *New Moon* (Újhold) című yuppie „alternatív” újság szerkesztője. – Nem kell senkinek sem

A willesdami zsidó iskolások macaszt készítenek

Kihalófélben?

bizonygatnom, hogy a brit társadalom teljes jogú tagja vagyok. Nem kell a nevemet vagy az orrfazonomat megváltoztatnom, sőt még a kipát sem kell levennem. A legszentebb szentélybe is beléphetek.

Az antiszemitizmus ugyan nem tűnt el, de már nem jelent komoly akadályt.

– A zsidókat a társadalom minden szintjén elfogadják, főleg a politikai és a gazdasági életben. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem kell résen lennünk – jegyzi meg **Greville Janner**, a Munkáspárt parlamenti képviselője, aki korábban a Board elnökeként is szolgált.

A helyzet azért nem ennyire rózsás. A Boardnak jelentett antiszemita incidensek száma az elmúlt évtizedben 85 százalékkal emelkedett, míg egy 1993-as Gallup-felmérés adatai szerint a britek 12 százaléka jobban örülne annak, ha szomszédai között nem volnának zsidók. Ennek ellenére a brit zsidóság nem érez különösebb veszélyt vagy kiakasztottságot. Elmúltak azok az idők, amikor **Edwin Montagu**, Lloyd George 1917-es kormányának egyik zsidó minisztere arra kérte kollégáit, utasítsák el a Balfour Nyilatkozatot, mivel a cionizmus, úgymond, „zsidó polgártársainkat idegenné és külföldivé teszi”.

A húsz zsidó parlamenti képviselő közül tizenegyen a Konzervatív Párt tagjai – talán ez adat mutatja legszembetűnőbben, hogy a zsidók mára már az establishment oszlopos tagjai. Vala-

mennyiüket egyéni választókerületben választották meg, indulásukat pártjuk választókerületi bizottsága támogatta, mivel zsidó származásuktól függetlenül élvezik az földbirtokos réteg, az üzleti élet, illetve az értelmiségi és magasan kvalifikált elit bizalmát. Negyven évvel ezelőtt csupán tizenhat zsidó ült az angol parlamentben, ők is mind a Munkáspárt képviselői voltak.

*

Ez év januárjában pontosan hatvanhat pár jelentette be eljegyzését a *The Jewish Chronicle*, a Board hetilapjának hasábjain; ez egyharmaddal kevesebb mint 1975-ben és tízzel kevesebb mint 1985 januárjában. 1985-ben mintegy 1000 zsinagógái esküvőt tartottak; tíz évvel korábban ez a szám 1150, míg húsz éve 1740 volt.

Marlena Schmoool, a Board egyik tagja szerint ez részben a női szerep kör megváltozásának tulajdonítható. Egyre több nő jár egyetemre, s mind többen döntenek a szakmai karrier mellett, ami egyúttal azt is jelenti, hogy elődjéhez képest több, az élet különböző területein dolgozó – s nemcsak zsidó – férfival találkoznak. **David Goldberg**, a londoni St. John's Wood liberális¹ zsinagóga rabbija szerint is erősödik az a tendencia, hogy a zsidó nők egyre inkább nem zsidó férjet választanak.

– Húsz éve még tíz betért, nem zsidó házastársból kilenc nő volt. Ma ez az arány inkább fele-fele.

A zsidó kontinuitás másik „mutatója”, a hitközségi tagság is aggodalomra ad okot. Az angliai zsidóknak csak mintegy kétharmada tagja valamelyik zsinagógának. Ezek 75 százaléka névleg ortodox, míg a maradék valamelyik reform hitközség tagja.

Nagy-Britannia ortodox főbbja, **Jonathan Sacks** szerint – aki mintegy másfél évvel ezelőtt indította útjára a „Lesznek-e zsidó unokáink?” széles körű oktatási programot – végre sikerült elérnie, hogy a zsidó közösség komolyan foglalkozzon a fiatalokkal. Ám valójában a fiatalok döntésétől függ, hogy lesz-e még angol zsidóság a 21. században is.

Rachel Gaffin huszonhét éves színésznő, egy évvel ezelőtt áttért a kóser háztartásra és szombatontként egy észak-londoni reform zsinagógába jár.

– Egyre inkább betartom a vallási előírásokat. Hetente egyszer eljárók egy előadásra, melyen egy ortodox rabbi arról beszél, hogyan élhetünk úgy a 20. században, hogy a Tóra előírásait is megtartjuk. Mindig is érdekelt a zsidóság. Elkötelezett zsidó családból származom... vagyis az én esetemben nem az történt, hogy kerestem valamit, és rábukkantam a zsidóságra, hiszen az mindig is ott volt. A kérdés inkább az, hogy mihez kezdek vele.

Több tucat fiatal jár erre és az ehhez hasonló outreach-programokra.² Az igazi problémát azonban az jelenti, megtalálják-e életre szóló párjukat a többi zsidó fiatal között.

– Az ember mindig abban reménykedik, hogy egy-egy zsidó rendezvényen felbukkan az, akire vártunk. Ugyanakkor mérhetetlenül avitt dolognak tűnik, hogy a már bevált és megbízható génállományból válasszunk magunknak partnert – magyarázza **Alexander Games**, a *London Evening Standard* újságírója, aki a gimnázium után az ortodox Gateshead jesívában tanult, mielőtt a cambridge-i egyetem görög és latin szakát elvégezte.

Azok, akik a vegyes házasság mellett döntöttek, szintén válaszüti elé kerülnek.

A csökkenés anatómiája

Leedsben a Francis utcai konzervatív imaház ma a Phoenix Bárnak ad helyet, míg a Spencer téri haszid zsinagógát pakisztáni mecsetté alakították át. A Cheltenham úti zsinagóga kortárs táncokat oktató stúdióvá alakult.

A leedszi zsidóság, mely fénykorában az egyik legnépesebb vidéki hitközségnek számított (legalábbis a város félmillió lakosságához képest) igencsak megritkult. A fiatalok középiskolába, majd egyetemre mennek, s csak nagyritkán térnek vissza. Mintegy 30 százalékuknak nem zsidó házastársa van. Az észak-angliai közösség nem hivatalos demográfusa, **Murray Freedman** szerint alig 9000 zsidó maradt Leedsben – ez alig fele a harminc évvel ezelőtti létszámnak. Az 1950-es években megtalálható 14 kóser húsboltból mára csak egy maradt.

A közösség egyetlen általános iskolát tart fenn. Nincs ifjúsági klub és nincs középiskola sem, habár **Jeffrey Hillmann**, a leedszi zsidó közösség elnöke tervez egy 650 férőhelyes középiskolát, míg a hajdani Judea Ifjúsági Klub megmaradt 700 ezer fontra rúgó vagyonának kezelője egy új közösségi ház megalapításán gondolkodik, amelynek tagságát a leedszi egyetemre járó mintegy 500 zsidó hallgatóból toboroznák.

Leedsben egyébként megtalálható a modern városi élet valamennyi kelléke: színház, állandó operatársulat, NB I-es focicsapat, sőt még egy rögbicsapat is. Ám kérdés, hogy mindez valós vonzerőt jelent-e a zsidó fiatalok számára.

Stephen Chaytownnak három lánya van, és fontosnak tartja, hogy gyermekei zsidó nevelésben részesüljenek. Ám felesége, Marysia, aki katolikus és nem tért át férje vallására, azt szeretné, ha a gyerekek a katolicizmussal is megismerkednének.

– Az a szándékunk – mondja Chaytown –, hogy a lányok mindkét vallást megismerjék és ezáltal képesek legyenek dönteni. Tudatosítjuk bennük, hogy vannak olyan ünnepek, melyek az apai s vannak olyanok, melyek az anyai örökséghez tartoznak.

A Chaytown házaspár minden ünnepet megtart: hanukkát és karácsonyt, peszahot és húsvétot. Nem ők az egyedüliek, akik megkísérlik összeegyeztetni Rómát és Jeruzsálemet. Jonathan Romain, annak a reform zsinagógának a rabbija, amelynek Stephen is tagja, külön szemináriumot szervezett a vegyes házasságban élő párok számára. E szemináriumokon (melyeket nemcsak Londonban, hanem az ország más nagyvárosaiban is szerveztek) az elmúlt hat évben mintegy ezer házaspár vett

részt. Romain szerint a vegyes házasságban élő zsidók fele gyerekkorában zsidó nevelésben részesült.

*

A fiatal zsidó nemzedék számára a legnagyobb kihívást zsidó identitása jelenti.

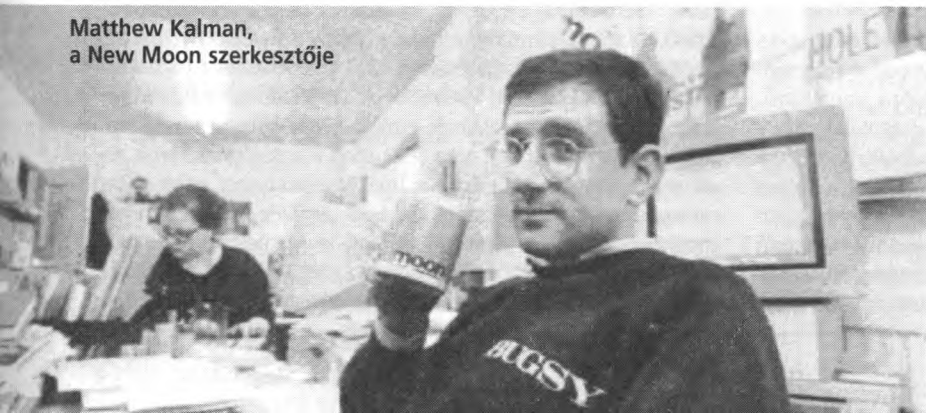
– Az 1970-es években, amikor mi felnőttünk, a zsidó identitásunkat acionista célokért történő fund-raisingben és a szovjet zsidóság jogaiért való kampányolásban éltük ki. Számunkra a zsidóság afféle protest, illetve jótékonyági-adakozó mozgalmat jelentett. Ám ez kevésnek bizonyult, amikor arról volt szó, kivel házasodjunk. A legfőbb problémát az jelenti, hogy megtaláljuk az egyre inkább szekularizálódó társadalomban kínáló alternatívákat – magyarázza Matthew Kalman. – A fiatal nemzedék most jutott el ahhoz a ponthoz, hogy értelmezze zsidóságát. Egy-egy zsidó vigjáték előadására akár ötszázan is eljönnek. De ennek semmi köze nincs a valláshoz. A reformmozgalmat ez legalább annyira kétségbe ejti, mint az ortodoxokat.

A közösség vallási vezetői tisztában vannak a kihívással, amit a fiatalok megnyerése jelent, ám még nem döntött el, hogy sikerül-e megtartani a fiatalokat a judaizmus vonzáskörében.

Seleanu Magdaléna

A Jerusalem Report nyomán

Matthew Kalman,
a New Moon szerkesztője

¹ A reformirányzat angliai megfelelője.

² Outreach: szó szerint kb. utánanyúl. A közösségből kiszakadtak visszatérésére alkotott szakkifejezés – magyar megfelelője még nincsen.

A BANKÁROK HALLGATÁSA ELLENÉRE Új fejlemények a svájci széfek ügyében

Múlt havi számunkban beszámoltunk arról, hogy a Zsidó Világkongresszus (WJC) és a bankárok közötti tárgyalások megszakadtak a svájci bankokban a háború előtt és alatt elhelyezett, a zsidó tulajdonosok és örököseik elpusztítása miatt „elárvult” letétek ügyében. Az ok: a bankárszövetség a tárgyalások alatt, minden megegyezés nélkül közzétette, hogy 38,7 millió svájci frankot tesznek ki az ilyen letétek, s ennyit hajlandók fizetni az illetékes zsidó közösségeknek. Cikkünkben idéztük a zürichi *Jüdische Rundschau*-t, mely azt írta, hogy „A történetek kellemetlen utóérzést keltenek, mintha a bankoknak még mindig valami takargatnivalójuk volna...”

Az elmúlt hetekben újabb információkhoz jutottunk:

A svájci gazdasági élet tekintélyes lapja, a *Tagesanzeiger* egyik cikkében feltette a kérdést: *Zsidó bojkott készül a svájci bankok ellen?* Ennek formájaként pedig, úgy véli, egyes befektetők,

akik a zürichi és a többi város bankjának szolgáltatásait akarták igénybe venni, elállnak tervüktől, akik pedig már azokban kamatoztatják pénzüket, köztük nyugdíjalapítványok, más országba távoznak, mint ahogy kivonultak az apartheid miatt az 1970-es években Dél-Afrikából, és távol tartják magukat harminc éve Kubától.

A *Tagesanzeiger* megszólaltatta **Edgar Bronfman**-t, a WJC elnökét, a bankszövetséggel, a Schweizerische Bankiervereinigunggal tárgyaló bizottság vezetőjét. Ő egyrészt elmondta, hogy egy tiltakozó előterjesztésre készülnek, mert a bankok képviselői húzzák-halasztják az érdemleges tárgyalások folytatását, másrészt azt is hangoztatta, hogy a tárgyalások kikényszerítésére minden rendelkezésre álló eszközt igénybe kell venni. Elzárkózott azonban a bojkott időpontjának kitűzésétől.

A WJC elnöke nyilatkozott a *Schweizerische Handelszeitung*-nak is. Ismét sük-

ra szállt azért, hogy egy harmadik, semleges fél is kapcsolódjon be a tárgyalásokba, akinek joga lesz a széfek leltárába betekinteni. A bankoknak arra a félhivatalos kiszivárogtatására, hogy az idő múlása miatt számos iratot megsemmisítettek, Bronfman kijelentette: „Ez az állítás elfogadhatatlan, sérti a svájci törvényeket! Bizonyosak vagyunk abban, hogy a kérdéses iratok megtalálhatók, és a semleges bizottság fel is kutatja!” E lapban megismételte, hogy nyomást akarnak gyakorolni a bankokra, sőt meg is nevezte, hogy ehhez az USA szenátusának a bankok ellenőrzésével foglalkozó bizottságát hívják segítségül.

Bronfman ezzel az említett bizottság elnökétől, **Alfons d'Amato** New York-i republikánus szenátortól kapott meghívására célzott. Ismertetni kívánja a svájci bankokhoz intézett kérdéseit, feltételezéseiket s kutatásaik tényeit bemutatni.

D'Amato is megszólalt: kijelentette, hogy *képtelen az érintett bankárok nyilatkozatában hinni, ha összeveti a 38,7 millió frankot a bankokban a tragikus időkben elhelyezett, ha nem is teljes, de már nyilvánosságra került rendkívüli értékekkel.*

Foglalkozott az üggyel az Európai Zsidó Kongresszus közelmúltban újraválasztott vezetősége is. **Michael Kohn** elnökhelyettes javaslatára a WJC-hez fordultak, és bejelentették igényüket a felújítandó tárgyalásokon való részvételükre. Indokuk magától értetődő: a bankokban egykor pénzt és más értékeket elhelyezők, akik a holocaust áldozatai lettek, mind európaiak voltak, s ennek tudatában kell az európai zsidó közösségeket az esetleges jóvátételből részesíteni.

Új fejlemény az is, hogy közismert svájci személyiségek vállalkoztak a zsidó bizottság és a svájci bankok közötti közvetítői szerepre.

V. Gy.

HÍRVILÁG

ZÁGRÁB A kommunista Jugoszlávia utódállamai megállapodást kötöttek az amerikai Holocaust Memorial Museummal, hogy eljuttatják Washingtonba a zsidókra vonatkozó, 1945 előtti dokumentációkat vagy azok másolatát. Elsőként Zágráb adta át a háború alatti horvát bábállam, a „Független Horvátország” tettesteinek dokumentációját. Ebben szerepel az 1942-ben Zágráb közelében, Dotrscinban meggyilkolt 6537 személy minden adata – arról azonban hallgatnak, hogy őket a horvát fasiszták, az usztasák leírhatatlan kínzásokkal pusztították el. A mostani horvát gesz-

tusról a bécsi *Illustrierte Neue Welt* azt írja, hogy ezzel a Tito tábornokából lett horvát államfő, **Franjo Tudjman** szeretné nemzetközi image-ét javítani. Róla ugyanis köztudomású, hogy az elmúlt években számos kegyeletsértő intézkedést hagyott jóvá. Elnöksége alatt eltávolították az usztasák által működtetett jasenováci haláltábor (elsősorban szerb és zsidó) áldozatainak emlékművét. Könyvében a holocaustról azt írta, hogy nem felel meg a valóságnak, amit arról ma a világ vél, mert az a túlélők érzelmeire, elfogult tanúskodásaira, eltűzött számainra épül. Amikor a világ minden meghívott államfője között Tudjman is megjelent 1993-ban a washingtoni Holocaust Múzeum megnyitásán, jelenlétét **Elie Wiesel** Nobel-díjas író szégyenteljesnek minősítette.

A menekülő könyvtár

A híres vilnai YIVO Intézet könyveinek útja – 1941–1996

A New Yorkban székelő YIVO Intézetbe ez év januárjában 26 ládányi dokumentum és egyéb tárgy érkezett Litvániából. A hajdan Vilnában (ma Vilnius) működő híres intézet anyagának maradéka ez, amit **Avraham Szuckever** jiddis nyelvű költő és író, maga is a gettó túlélője mentett ki kalandos úton.

1942-ben a náci antiszemita főideológusa, Alfred Rosenberg ideiglenesen a vilnai YIVO intézetbe tette át székhelyét azzal a céllal, hogy az intézet egyedülállóan gazdag judaika anyagát nagyjából szisztematikusan megsemmisítse, kisebbrészt pedig a felügyelete alatt álló „Zsidókutató Intézetbe” szállíttassa. A válogatást vezető zsidó intellektuálakkal végeztette – közöttük volt Szuckever is. Rosenberg különleges osztagai szisztematikusan kutattak mindenekelőtt a könyvek után, és éppen szisztematikusan igyekeztek azokat megsemmisíteni, mint magukat a zsidókat. A pusztításról kéthetenként precíz jelentést küldött Berlinbe.

Ilyen körülmények között a megsemmisítendő anyag szortírozására kijelölt „papírbrigád” a pusztításra szánt anyag egy részét igyekezett visszalopni a gettóba. 1942 márciusától szeptemberéig több ezer könyvet és több tízezer dokumentumot csempészték ki az intézetből. „A gettók lakói bolondnak néztek – mesélte Shmerke Kacerginski, maga is költő, a brigád másik kulcsembere –, aki csak tudott, élelmet csempészett a gettóba, mi viszont könyveket és mindenféle egyéb papírt.”

A kicsempészett anyag egy részét Szuckever saját gettóbeli lakásában rejtette el, nagyjából pedig egy bunkerben. Mivel azonban az intézet anyagainak így csak egy töredékét tudták megmenteni, magában az intézetben, pontosan annak padlásán is dugtak el könyveket.

A mentést mindaddig folytatták, míg a vilnai gettót 1943 szeptemberében likvidálta az SS. A „papír-brigád” embeinek többsége elpusztult, Szuckever és Kacerginski azonban kiszöktek az erdőbe, és csatlakoztak egy zsidó partizánbrigádhoz. 1944 júliusában tértek vissza a szovjet hadsereg egységeivel. Azonnal hozzáláttak az elrejtett könyvek felkutatásához, ám azok jelentős része elpusztult. Az intézet padlója leégett, az egyik legnagyobb gettóbeli rejtékhelyet néhány nappal a felszabadulás előtt fölfedezték a németek és tartalmát a ház udvarán elégették. Más rejtékhelyek viszont érintetlenül maradtak és ezek tartalmából Kacerginski és Szuckever megalapították a Zsidó Művészet és Kultúra Múzeumát – tizenhat nappal a felszabadulás után. A Litván Szovjetköztársaság Művészeti Minisztériumának engedélyével működő intézmény beköltözött az egykori gettókönyvtár épületébe, amely egyben a gettó börtöne is volt. (A zsidó közösség összes többi épületét kisajátították a szovjet hatóságok.) Az irodák egy részét az egykori börtöncellákban rendezték be. A megmentett anyagok között megtalálták egyebek közt a könyv-

tár meggyilkolt igazgatójának gettónaplóját, Sólem Áléchem leveleit, Bialik, Gorkij, Mendelev kézíratait. Váratlanul mintegy ötven tonnányi anyag is előkerült, amit a náci elfelejtettek megsemmisíteni.

A szovjet hatóságok a munkához semmilyen segítséget nem nyújtottak, de eleinte legalább közömbösek voltak. A múzeum hivatalos bejegyzése után azonban a körülmények rosszabbodtak. Csak három embernek engedélyezték, hogy a múzeumban dolgozzon, ami a hatalmas anyag katalogizálását, rendszerezését lehetetlenné tette. Az NKVD munkatársai egyre sűrűsödő látogatásai során figyelmeztették Kacerginskit, a múzeum igazgatóját, hogy előzetes engedély nélkül semmilyen könyvet nem lehet kikölcsönözni. Az engedélyezésre beküldött könyvek viszont soha nem érkeztek vissza. Az igazgató azt is megtudta, hogy a hatóságok mintegy harminc tonnányi anyagot bezúztak. *Nem tellett bele sok idő és a YIVO-könyvtár mentői megértették: kezdek a mentést előlrol.* A szovjet hatóságok talán nem fogják a múzeum anyagát elpusztítani, de örökre elsüllyeszti őket a zsidó világ szeme elől.

Szuckever és barátai sorra nyugatra szöktek és kicsempésztek annyi könyvet és más anyagot, amennyit tudtak – nem kevésbé kalandos utakon, mint 1942–43-ban. Szuckever 1947-ben Palesztinában volt, Kacerginski pedig Párizsban. 1948-ban érte őket a hír: a hatóságok felforgatták, majd bezárták a múzeumot, anyagát pedig ömlesztve bezúdták a Litván Állami Könyvtár pincéjébe. *Az eltűnt anyagnak 1988-ban bukkantak nyomára, és most, hat évvel később ez érkezett meg az Egyesült Államokba.* Szuckever kétségbeesett önfeláldozása, midőn a gettóban mentette a „zsidó szót”, nem volt teljesen hiábavaló.

NEW YORK A Rabin-gyilkos **Jigal Amir** számára hónapokkal ezelőtt pénzt gyűjtő, szélsőjobb oldali vallási körök most meg akarják házasítani az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt merénylőt. Újságokban hirdetéseket adtak fel: „Ortodox hölgyet keresünk feleségnek a mi nagy hölgszámára” szöveggel – adja hírül a bécsi *Die Gemeinde*.

PJATYIGORSZK Elhagyta Csecsenföldet a zsidók utolsó, 31 személyből álló csoportja, így az őket Izraelbe szállító Jewish Agency (Szochnut) ottani működését beosztotta. 1994 novemberében, a harcok kirobbanásakor kezdte meg tevékenységét a Szochnut Csecsenföldön: menekülttábort állított fel, ahol a kimenekítendőket élelmiszerrel és gyógykezeléssel látták el. Mindössze 330 ember-

ről volt szó, akik közül néhánynak a kiutazása azért húzódott el, mert származásukat semmilyen papírral nem tudták bizonyítani, és ezek pótlása a háborús körülmények között még nehezebb volt, mint Oroszország más tájain.

WASHINGTON Németország új washingtoni nagykövete, **Jörgen Chrobog** több zsidó szervezetet is megkérte, hogy segítsék kezdeményezését: az amerikai hatóságok akadályozzák meg az országban gyártott náci kiadványok postai továbbítását Németországba. A sajtó- és véleménynyilvánítás USA-beli szabadsága ezt megengedi, ezért – mint ezt Magyarországon is tapasztaljuk – nem létező feladatok megjelölve, a zsidóságot becsmélő, fenyegető nyomtatványokat küldenek Európába.

Hommage à jiddis

Március 6-án Izrael parlamentje, a Kneszet törvényt hozott, amely az elpusztított kelet-európai zsidóság nyelvét, a jiddist a nemzeti kulturális örökség részének nyilvánítja és az állam védelme alá helyezi. Mindez jelentős szemléletváltozást tükröz, miután Izraelben évtizedeken át ellen-

ségesen tekintettek a jiddis nyelvre és gazdag kulturális örökségére.

A jiddis nyelvet óvó törvényt a szefárd zsidóság ladinó nyelvére vonatkozó hasonló határozattal együtt fogadták el – a ladinóval együtt erre feltehetőleg több esélye volt. A törvényjavaslatot a három évvel ezelőtt a „Jiddis Nyelv Második Generációs Barátai” terjesztették a Kneszet kulturális bizottsága elé. Támogatásáról biztosította a javaslatot a *Jiddis Nyelv Világtanácsa* is élén annak nagytekintélyű vezetőjével, a nemrég elhunyt **Yitzkhak Warshavsky** professzorral. Szükség volt azonban legalább egy képviselő támogatására is, hogy a javaslatot a törvényhozás elé lehessen terjeszteni. Ez a likudpárti **Dov Silanszki** volt, maga is jiddis anyanyelvű, aki a kovnoi (ma: Kaunas) gettóban élte át a holocaustot. Támogatta a törvényjavaslatot **Seva Veisz**, a kneszet munkapárti elnöke, szintén holocaust-túlélője.

Silanszki egy évvel ezelőtt terjesztette be javaslatát, amit a *Kulturális és Ok-*

tatási Bizottság majdnem egyöntetűen támogatott. (Érdekes módon **Avraham Burg**, a bizottság akkori elnöke, ma a *Szochnut* és a *Cionista Világszervezet* igazgatója volt az, aki a javaslat ellen szavazott. A jiddis nyelv kulturális értékét ő is elismerte, csupán az annak adandó hivatalos státust nem támogatta.) A bizottság e témával foglalkozó ülésén jelen voltak a jiddis kultúra művelői: írók, költők, színészek, énekesek és a *Jiddis színház* igazgatója. Képviselték magukat – szerényebb számban – a ladinó nyelv hívei és gyakorlói is.

Mikor a törvényjavaslat két hónappal ezelőtt hamadik olvasatban végre a plénum elé kerülhetett, Jeruzsálemben és Tel Avivban sorozatban követték egymást az öngyilkos merényletek. Mindez elterelte a figyelmet a jiddis örökségről. A javaslatot egyöntetűen megszavazta a Kneszet, de visszhangja alig volt, a média csak formálisan foglalkozott az üggyel.

A törvény hivatalos „státust biztosít a jiddis nyelvnek és a benne megtestesülő nemzeti kultúrának, továbbá kormánybizottságot hoz létre, amely ezzel a kérdéssel foglalkozik”. A törvény értelmében a kulturális és oktatási miniszter megalakítja a *Jiddis Nyelv Tanácsát* is.

Az Európa Parlament megvitatta a jiddis nyelv és kultúra helyzetét, s megállapította, hogy a Vészkorszak és a kommunista rendszer következtében e nyelv kihalóban van. Miután ezen a nyelven értékes irodalmi művek íródtak, ősi hagyományokat rögzítettek, az Európai Közösség felelősnek tekinti magát a jiddis nyelv és kultúra megőrzéséért, fejlesztéséért. Ennek megfelelően az Európai Közösség államai erkölcsi és anyagi támogatást nyújtanak a jiddis nyelv és kultúra fejlesztéséhez.

Háttér: a héber és a jiddis harcáról

E hír jelentőségének megértéséhez tudni kell, hogy a határozat fontos állomás a jiddis és a héber nyelv immár majd másfél évszázados harcában. Ma e határozat, legalábbis a világi jiddis kultúrát illetően, inkább kulturális, mint politikai jelentőséggel bír. Ma már a világ zsidóságának többsége héber, illetve angol anyanyelvű. Fél évszázaddal a jiddis anyanyelvű zsidók tömegének megsemmisítése és az Izrael állam megalapításakor hivatalosan folytatott jiddisellenes kampány sikere után már az a kérdés, hogy meg lehet-e végre ími mindenfajta előítélet nélkül a zsidóság kelet-európai korszakának történetét, hogy e többnyelvű korszak történetében a jiddis szerepe is a helyére kerül-e. (A törvény s így e cikk sem foglalkozik annak a körülbelül 550 000, többségében jiddisül beszélő *haredi* zsidónak egyébként nem elhanyagolható kulturális és politikai szerepével, akiknek kb. fele jelenleg Izrael területén él.¹) Volt azonban idő, amikor a hivatalos zsidó nemzeti nyelv státusáért folytatott harc a jiddis és a héber között még eldöntetlen volt.

A Kneszet által elfogadott törvény (természetesen héber nyelvű) szövege egy 88 évvel ezelőtti jiddis nyelvű határozatot idéz: 1908-ban, az akkoriban az Osztrák–Magyar Monarchia területén fekvő Tshernovitsban (Csernovic/Czernovitz/Cernovci) megrendezett *első jiddis nyelvi konferencia* határozatát, amely a jiddis nyelvet „a zsidó nép egyik nemzeti nyelvének” (*a natsyonale shprakh fun yidishn folk*) nyilvánította. A csernovci konferencia célja az elvi deklaráción túl inkább praktikus volt: a *Jiddis Nyelvi Konferencia Központi Irodájának* létrehozása, melynek feladata lett volna az évenkénti ülésezések közötti időszakban a munka megszervezése: jiddis nyelvű kulturális és művészi termékek publikálása, könyvtárak létrehozása, előadások és felolvasóestek szervezése, a zsidó múlt összes irodalmi kincsének, elsősorban is a Bibliának a lefordítása jiddisre, jiddis nyelvű tankönyvek kiadása, iskola rendszer kiépítése, írói és művészi egyesület létrehozása, a jiddis nyelvtant és he-

lyesírást központilag szabályozó szervezet felállítása stb. Bár a konferencia céljainak többsége az I. világháborút követő években töredékesen megvalósult, a jiddis nyelv, néhány kivételtől eltekintve², egységes zsidó politikai összefogó erő és külső elismerés hiányában mégsem vált hivatalos nyelvvé.

A csernovci konferencia azonban hosszú folyamat eredménye volt. Az Európában a 18–19. század folyamán végbement társadalmi változások, a nemzetállamok létrejötte nyomán felmerült a kérdés, hogy ezen országok zsidósága milyen minőségben, vallásközösséggként vagy nemzetként fog itt élni; milyen jogokat kapnak az egyes országokban és ehhez a társadalmi-kulturális-nyelvi integráció milyen foka járul majd. E társadalmi kérdés megoldására indult meg Kelet-Európában a 19. század derekán a jiddis nyelv elleni küzdelem. Minthogy azonban ekkor az itt élő zsidók többsége e nyelven beszélt, írt és olvasott (1939-re a világ 17 milliós zsidóságának 65-70%-a beszélt jiddisül), a jiddisellenes propa-

פארװערטס פארװערטס פארװערטס פארװערטס פארװערטס FORWARD FORWARD FORWARD

A Forverts metamorfózisa. A 95 éve az USA-ban megjelenő jiddis nyelvű hetilap 5 éve angol nyelven is kapható

ganda is ezen a nyelven folyt. Így született 1862-ben Odesszában, **Aleksander Tsederboym** kiadásában az első jiddis nyelvű irodalmi folyóirat. Tsederboym, aki eleinte idegenkedet a jiddistól, 1860-ban *Hamelits* címmel indított egy héber nyelvű lapot, de ezt anyagi nehézségek miatt kénytelen volt a továbbiakban a jiddis *Kol Mevaser* mellékletként kiadni. Ennek hatására Tsederboym meggyőződött róla, hogy a zsidók soha nem fogják a jiddist héberre cserélni, és később mint meggyőződéses cionista, javasolta, hogy a jiddis legyen a zsidók nyelve Palesztinában. Ekkoriban számos héber író fordult a jiddis felé. Ezt eleinte átmeneti állapotnak tekintették, később mégis a jiddis irodalom klasszikusává váltak.

A héber és a jiddis közötti kulturális versengés a 19. század végére azonban a politikai harc részévé vált. A *Bund*, a zsidó szocialista párt azért alakul meg 1897-ben Vilnában az orosz szocialista mozgalmaktól függetlenül, hogy a zsidók közt anyanyelvükön terjessze elképzeléseit. Kezdetben a jiddist akadálnak tekintették a munkásosztály különböző rétegei között, később azonban, az egyre erősödő nemzeti mozgalmak hatására, internacionalizmusuk módosul és lassan eljutnak a jiddisizmushoz, sőt 1905-ben már programjukba foglalják a nemzeti kulturális autonómiáért való harcot is. A *Bund* galíciai megfelelője, a *Galíciai Zsidó Szociáldemokrata Párt* 1905-ben alakult és programjában szerepelt a harc azért, hogy az 1910-es népszámláláskor a jiddist is vegyék fel a Monarchia 9 másik hivatalos nyelve közé. (Ez nem történt meg.) Még a cionista mozgalom sem

volt egységes a nyelvi kérdést illetően. 1897-ben, az első *cionista kongresszuson*, **dr. Shlomo Rosenhek** galíciai küldött szorgalmazta, hogy a Monarchia hatóságai ismerjék el a jiddis nyelvet. A jiddis anyanyelvű **Ahad Haam**, a kulturális cionizmus gondolatának első képviselője nem emelt kifogást az ellen, hogy a jiddist használják propagandacélokra, sőt ellenezte, hogy a diaszpórában héberül beszéljenek. Az orosz cionisták 1902-es minszki kongresszusán ugyanakkor kifejtette, hogy a zsidók nemzeti nyelve a héber, és a jiddis csak átmeneti jelenség, amely el fog tűnni.

A *Cionista Munkapárt*, nemkülönben az összes többi proletár cionista párt kedvezően vélekedett a jiddis használatáról. A jiddisisták közül a legmilitánsabb a *Zsidó Szocialista Munkapárt* volt, amelynek tagjai között voltak olyan személyek, mint **Chaim Zhitlovsky**, a csemovci konferencia egyik szervezője és **Nahum Shtif**, a *YIVO Intézet* egyik alapító tagja. Ők a területi kérdés rendezése helyett az oroszországi zsidók nemzeti-kulturális autonómiájában látták a megoldást. Bár a *Poale Cion* párt a nyelvi kérdést illetően nem volt egységes, mégis 1906-os programjukban a nemzeti és politikai autonómia részeként egyenlő jogokat követeltek a nyelveknek. A párt vezető teoretikusa, **Ber Borochov** ugyanakkor jelentős jiddis filológus és irodalomtörténész is volt. A 20. század elején a jiddisisták és a hebraisták közötti harc éppen azért fokozódott, mert a jiddis oly mértékben vált beszélt és irodalmi nyelvvé, hogy valós vetélytársa lett a hébernek.

Szabó Vera

A jiddis szavak átírása a YIVO által elfogadott standardnak felel meg.

Irodalom és jegyzetek

Emanuel S. Goldsmith, *Modern Yiddish Culture. The Story of the Yiddish Language Movement* (Shapolsky Publishers, New York & The Workmen's Circle Education Department, New York, 1987)

Samuel Heilman, *Defenders of the Faith. Inside Ultra-Orthodox Jewry* (Schocken Books, New York, 1992)

¹ Az adat forrása: Samuel Heilman, *Defenders of the Faith. Inside Ultra-Orthodox Jewry* (Schocken Books, New York, 1992, p. 12)

² Jiddis volt a hivatalos nyelv Birobidzsánban. 1906-ban a Dél-afrikai Köztársaság hivatalosan elismerte a jiddist mint európai kultúrnyelvet, ami praktikusán azt jelentette, hogy a Kelet-Európából érkező emigránsok a letelepedéshez szükséges írás-olvasás tudásukról jiddisül is számot adhattak.

HÍREK

77 EZER ÚJ OLÉ Ennyien érkeztek 1995-ben az országba, 85 százalékuk a FÁK államaiból jött: Üzbegisztánból 5960, Azerbajdzsánból 2950, Belorussziából 4010, Kazahsztánból 3370, Moldáviából 2270, Grúziából 2200, Türkmenisztánból 340 személy, 44 350 pedig Oroszországból és Ukrajnából.

Európából 3350-en választották új hazájuknak Izraelt. Jelentősebb számban Franciaországból (1800), Nagy-Britanniából (680), Svájcban (150), Németországból (140) érkeztek. Magyarországról 280-an tértek vissza őseik földjére.

Az USA-ból származik 2700 új olé, Dél-Amerikából 1500, Afrikából 1720 (akik közül 1300 etiópi-ai), Ausztráliából és Új-Zélandból 130.

A visszatértek között 10 100 egyetemi, főiskolai diplomával rendelkezik, közöttük 1200 orvos, 3750 pedagógus, 470 programozó és analitikus, 250 jogász, valamint 1400 író és újságíró.

IDŐSEKNEK OLCSÓBB

Április elsejétől a legnagyobb számban használt városon belüli és helyközi autóbuszokon a nők 60 éves koruktól, a férfiak 65 éven felül csak a tarifa felét fizetik.

HÁZASSÁG ENGEDMÉNYES ÁRON

A Vallásügyi Minisztérium a házasságkötési illetéket 635 sékelről 400-ra szállította le. A diákok, a katonák és az újonnan érkezettek pedig ennek is csak a felét fizetik.

IZRAELI-AMERIKAI KÖZÖS BÉLYEG

Chanukkára jelenik meg az ünnep jelképeit bemutató, a két országban egyaránt használható bélyeg. Izrael 1993-ban, a varsói gettó felkelésének 50. évfordulóján a lengyelekkel adott már ki közös bélyeget.

HÍREK

A politikai elit önreprodukciója

Kiből lesz Izraelben kneszettag?

A régi időkben Izraelben a „szívarfűs-tös hátsó szobákon” keresztül vezetett a jelölt útja a Kneszetbe: ha fel akart kerülni a két nagy párt egyikének képviselő-jelölt-listájára, a párt befolyásos személyiségeivel kellett kapcsolatba kerülnie. Ennek persze az lett a következménye, hogy a politikai elit meglehetősen zárt közegeg vált. A nyitás érdekében tértek át az amerikai stílusú előválasztási rendszerre, ahol a jelölőlístára való felkerülés feltétele a párttagoktól kapott támogatás (ezt egy aláírás szentesíti). Minél több támogatóra talál a jelölt pártján belül, annál előkelőbb helyre kerül a listán. A kampányhoz becslések szerint mintegy 50 ezer dolláryi készpénz szükséges, aminek nem csekély részét a jelölt maga kénytelen állni, tekintettel a politikusok támogatásával kapcsolatos igen szigorú jogszabályokra.

Ez eleve nagyobb esélyt ad a gazdagabbaknak, akik – mint Amerikában is – bőven költhetnek önmaguk népszerűsítésére. Miután a mindössze százhusz tagú Kneszetbe egyszerre kevés új jelölt juthat be, főként annak van esélye, akinek nevét már amúgy is ismeri a közvélemény. Jó eséllyel indulnak például nyugállományba vonult magasrangú katonatisztek, akiknek presztízse a sok háborút vívott Izraelben igen nagy; a közélet más színtereiről már ismert személyiségek; a gazdagok (a fent leírt oknál fogva); az ismert családnévvel rendelkezők, akiknek valamelyik felmenője vagy más rokona már gondoskodott a családnév jó csengéséről; végül pedig a választási rendszer adta lehetőségeket ügyesen kihasználók.

Az első csoportra példa **Uri Szagui**, a Munkapárt képviselőjelöltje, aki korábban a katonai felderítés főnökeként vívta ki az izraeli közvélemény elismerését vagy **Jichak Mordecháj** ex-tábornok a Likudtól, akinek még az az előnye is megvan, hogy kurd zsidó család gyermeke lévén alkalmas lehet a szefárd zsidóság rokonszenvének fölkeltesére. Ismert közéleti személyiség **Slomo Ben-Ami**, aki a madridi béketárgyalások idején Izrael spanyolországi nagykövete volt, mellesleg egyetemi tanár és egy elit politikai tévéműsor házigazdája. Ebbe a kategóriába tartozik **Cáli Resef**, a *Békét most*

(ismert héber nevén *Salom Áhsáv*) mozgalom alapítója és hosszú ideig vezetője, aki egyébként multimilliomos, továbbá közismert televíziós személyiségeket és popénekeseket tudhat rokonságában.

Az ismert nevek birtokosai közül említhetjük **Jáél Dajant**, a *Hatnapos Háború* legendás hadügyminiszterének lányát, **Benni Begint**, az egykori miniszterelnök fiát, vagy **Joszi Olmertet**, akinek testvére, **Ehud Olmert** Jeruzsálem főpolgármestere.

A Munkapárt egyetlen ismeretlen nevű jelöltje **Jakov Sefi** volt, aki a választási rendszer egy gyenge pontját tapintotta ki jó érzékkel. Miután a jelölt az adott párt tagjainak aláírásával hitelesíti jelöltségét, Sefi, aki korábban repülőgépgyári alkalmazott volt, egykori kollégáinak ezreit léptette be a Munkapártba, akik aztán ráadták voksukat. A módszer követőkre talált, és a két nagy párt taglétszáma hirtelen százazres nagyságrendűre duzzadt. Az úgy akkor vált végképp gyanússá, amikor az ultraortodox Bré Brák körzet lakói ezrével kezdtek föliratkozni a Munkapárt tagjai közé. (E politikai rokonszenv körülből annyi valószínű, mintha Magyarországon a rózsadombi villanegyedek lakói egységesen Thümer Gyulát támogatnák.)

Miután a fantom-párttagok felhasználását föltehetően hamarosan kiszűrik majd a politika legitim eszközei közül, marad az egyértelmű fölállás: a Kneszet-tagság mindenfajta karrier csúcsa, ahová az utat egy ezt megelőző karrierrel kell előkészíteni.

Az „oroszok” pártja

Egyebek közt a politikai establishmentben való családottság vezette azokat az ex-szovjet bevándorlókat, akik Izraelben megalakították saját pártjukat „Jisrael ba'alija” néven. (A kifejezésnek két jelentése van: a *bevándorlók Izraelje* vagy a *felemelkedő Izrael*.) Az új párt első embere, **Nátán Scsaranszkij** (az egyik leghíresebb „refuznyik”, akit a szovjet hatóságok több, mint egy évtizeden keresztül tartottak vissza a kivándorlástól és végül a nemzetközi szolidaritás segítségével alijázhatott) az 1992-es választások előestéjén még úgy nyilatkozott, hogy nincs szükség külön „orosz” pártra Izraelben. Ez a párt nyilván több kormánysegélyt csikama ki az új bevándorlók számára, ami épp a kívánttal ellentétes hatást érme el. Nem állami gyámkodás kell, hanem

erős piacgazdaság és demokrácia. A Likudban családodott orosz ajkú bevándorlók akkor nagyrészt a Munkapártra szavaztak. A jobboldal számára ugyanis mindenekelőtt ideológiai okokból, Nagy-Izrael vágyképére tekintve volt fontos a minél több bevándorló, a nagyobb lélekszám, a bevándorlók integrálásával már nem foglalkoztak olyan lelkesen.

Az elmúlt négy évben a piacgazdaságra való átállás jót tett az integrációnak, az új olék döntő többségének már van munkája és lakása. Eredeti szakmájukban azonban csak egyharmaduk tudott elhelyezkedni, márpedig a bevándorlók jelentős hányada magasan kvalifikált, akinek számára a szakmai előmenetel döntő fontosságú. Az új bevándorlóknak kijutott a mindenkori újoncok sorsa is: az „öslakosok” gyakran idegenkedve és lenézéssel tekintenek rájuk; a bevándorlással megnövekedett prostitúciót és bűnözést rajtuk kéri számon és gyakran velük azonosítják. Mindezen anomáliákért az „oroszok” most az elmúlt négy évben kormányzó Munkapártnak nyújtják be a számlát. Sokan visszafordulnak a Likudhoz (a biztonság kérdéseiben az ex-szovjet polgárok igen nagy gyanakvással tekintenek Szíriára és a PFSZ-re, a valamikori Szovjetunió szövetségeseire, amelyek politikai stílusát, módszereit egykori hazájukból ismerik). Nem kevésbé számosan azonban mindkét pártban családva most a maguk útját akarják járni.

Az új párt részletes és átfogó programja még várat magára: az „orosz” bevándorlók támogatásán és egymillió új alija előmozdításán túl politikájukban a vallási közöny szembeötlő: a szombati közlekedés és a polgári házasság pártolásával a baloldalnál is baloldaltibbak.

400 ezer szavazójoggal rendelkező orosz ajkú bevándorló él Izraelben, akik persze nem fognak mind az etnikai alapon szerveződő pártra szavazni. A választási előrejelzések 3-4 képviselői helyet jósolnak Scsaranszkij új pártjának. A párt korifeusai persze többet várnak: a mérsékeltek csak 5-6, a vérmesebbek akár 12 helyet is remélnék a Kneszetben. De még ha csak a legszerényebb számítások valnak is valóra, ez már elég lehet ahhoz, hogy a koalíciós tárgyalások során az orosz-párt nélkülözhetetlenné, a mérleg nyelvéné váljon.

*A század elején alapították,
ma Izrael első nagyvárosa.
Bár néhány óriás,
mint a Salamon tornya,
a gyémántcsiszolók háza
már most is csúfítja, és a mi
lakótelepeinkre emlékeztető
típusháztömbök is találhatók
itt, mégis az 1930 és 1980
között épült házai, fasorai,
parkjai a jellegzetesek.
Ezeket fenyegeti
a lerombolás veszélye*

A felhőkarcolók már a városképhez tartoznak

a mennybe megy

Tucatnyi felhőkarcoló terve fekszik a város illetékeseinek asztalán, s egymásik építésének előkészületei is megkezdődtek.

– Ha nem felfelé törünk, és a földön terjeszkedünk, akkor nem marad a városban tenyérnyi zöldsziget sem – érvel a toronyházak mellett **Dan Darin** főpolgármester-helyettes, aki az építés forradalmáról beszél, amellyel elkerülhető az ökológiai tragédia. Sokan értenek vele egyet, mert a gazdasági fejlődés elkerülhetetlen velejárójának tartják a város szerkezetének, látképének bizonyos mértékű megváltoztatását. Miközben az ország lakossága a hat-

millióhoz közeledik – az öröndetesen magas születési szám és az „orosz” bevándorlás következtében – a lakosság egyharmada Tel-Avivban és vonzáskörzetében él, 1990 óta a társadalmi össztermék 40 százalékát itt állítják elő. Hozzáértő vélekedések szerint a gazdasági élet adminisztrációjának fele a városban működik... Felugrottak az ingatlanok árai, egy-egy lakásé hasonló a New York-ihoz: például egy háromszobás lakás ára 250 ezer dollár, míg bérük négyzetméterenként havi 10–30 dollár. Nyilván a tetemes telekárak is a „felfelé törekvést” kényszerítik ki, aminek következtében – ha

megvalósul – az 53 emeletes lakóház lesz a legmagasabb.

Ismét napirendre került a metróépítés pénzühiány miatt nem is olyan régen elvetett terve. Végállomása a bevásárlóközpontnál lesz. Mi több: a mélybe is terveznek üzleteket.

A városvédők és zöldek nem az értéktelen épületek és a helyükbe kerülő monstrumok ellen hadakoznak, e változást a fejlődés elkerülhetetlen velejárójának tartják, ők a városközpontot féltik, például Tel-Aviv „Váci utcáját”, a két kilométer hosszú Dizengoffot vagy a Rothschild bulvárt, a tereket, a parkokat, a fél évszázados, hatalmas fákat. Nem engednek hozzányúltni az annak idején angol hivatalnokok számára épült városnegyedekhez, ahol nagyszerű összhangban van a munkahely, az otthon és a pihenésre szolgáló zöldterület.

Tel-Avivban háromezer-ötszáz Bauhaus-ihlette, kevés kivételtől eltekintve négyemeletes ház található, közülük ezer védett. Legnevesebb tervezői, **Le Corbusier** tanítványai, **Seev Rechter** és **Josef Berlin** nemcsak homlokzatukat tették vonzóvá, hanem belső kiképzésük is kiválóan alkalmazkodik a helyhez. Annak ellenére, hogy kivitelezésük idején még nem volt klímaberendezés, ezek a lakások hűvösek, mert úgy épültek, hogy a tenger minden légáramlata, szele átjárja őket. A lebontás veszélye elsőként a Rothschild bulvárt fenyegeti.

Megkezdődött egy bevásárló és irodaközpont építése. A három egyenként 40 emeletes felhőkarcolóban a többi között 140 üzlet és 8 mozi lesz

Lag ba-Omer és a Szentély újjáépítésének kísérlete

Lag ba-Omer, az omerszámlálás 33. napja ijjar hónap 18-ára (idén május 7-ére) esik. A számlálás (ספירה) ötven napja Peszachot és Savuotot, a megszabadulás és a Tóra-adás ünnepét köti össze. Ez a hagyomány ősi időkre vezethető vissza¹, de magáról Lag ba-Omerről sem a Tórában, sem a korai rabbinikus irodalomban nem történik említés, először a gaonok korából hallunk róla. A számlálás idejéhez kapcsolódik az a történet, amely szerint Rabbi Akiva huszonnégyezer tanítványát egy pestisjárvány harminchárom nap alatt elpusztította, mert nem tanúsítottak tiszteletet egymás iránt², ezért az omerszámlálás idején harminchárom napig részleges gyászidő van. Ez a pestis a későbbi hagyomány szerint Lag ba-Omerkor szűnt meg, ezért ezen a napon nem kell a gyászt tartani. Egy másik hagyomány a mannával hozza kapcsolatba, amely ezen a napon kezdett hullani a pusztai vándorlás idején.³ A hagyományos magyarázatok mellett létezik egy meglehetősen új és érdekes feltételezés is, amely Lag ba-Omer eredetét a Szentély felépítésének kísérletével hozza összefüggésbe.⁴

Amióta a rómaiak i. sz. 70-ben leverték a zsidó felkelést és lerombolták a második Szentélyt, egyetlen olyan történelmi pillanat volt, amikor kis híján sikerült azt újjáépíteni. Ez *Julianus* (Aposztata) császár uralkodásának (361–363) idején, i. sz. 363-ban történt. Az eseményről, amely mindenekelőtt a zsidó hagyomány szempontjából volna jelentős, érdekes módon elsősorban egyházatyák és egyháztörténet-írók számolnak be – ennek okát majd később látni fogjuk –, de a császár maga is említi írásai-ban a jeruzsálemi templommal kapcsolatos terveit. Furcsa mód a zsidó források sehol sem beszélnek erről a jelentős eseményről: vannak szövegek, amelyek összefüggésbe hozhatók *Julianus* tervével, de mindegyikük vitatható. Mi történt tulajdonképpen 363 tavaszán Jeruzsálemben? Milyen indítékok vezérelhették az antik pogányság restaurációjáért fáradozó uralkodót a zsidó templom felépítésében? Mi lett a vállalkozás eredménye és milyen hatással volt ez az érintettekhez? Végül pedig:

hogyan kapcsolódik mindez Lag ba-Omerhez?

Az említett évben, majd azt követően hosszú időn át, feltűnően sok és nem is jelentéktelen egyházi személy foglalkozott a Szentély újjáépítésének sikertelen kísérletével. Ezek a beszámolók azonban már első látásra sem tűnnek hiteles történelmi forrásoknak. Egy csodás és nagyon tanulságosnak tűnő történetet beszélnek el, más-más hangszílyal és más-más elemekkel gazdagítva. Sok tekintetben eltérnek tehát egymástól, de a történet váza azonos: *Julianus* kihirdeti, hogy felépíti a Szentélyt, a zsidók ezt óriási lelkesedéssel fogadják, és nekifognak a munkálatoknak, de alig tisztítják meg az alapfalakat, természetfölötti erők megakadályozzák őket a munkálatok folytatásában, így a vállalkozás abba is marad. Érdekes idézni az egyik egyházatyát, a kortárs *Nazianzoszi Gergely* (330–391) változatát: „...végül ránk szabadította (*Julianus*) a zsidók népét is, szövetségesül véve tervéhez régről ismert állhatatlanságukat és ellenünk kezdettől fogva izó gyűlöletüket. Isteni rendelésre – nyilván könyveikre és titkos tanításaikra⁵ – hivatkozva azt hangoztatta, eljött az idő, hogy visszatérjenek hazájukba, felépítsék a templomot és az ősi törvényeket újra érvénybe helyezték: jó szándék látszatával leplezte valódi szándékát.⁶ Miután ezt kitervelte és (a zsidókkal) elfogadtatta – mert könnyen becsapja az embert az, ami kedvére van –, ők elhatározták, hogy felépítik a Szentélyt, s szorgos kézzel és lelkesen hozzáláttak a munkának. Aki ezt ámulva nézték, azt is mondják, hogy asszonyaik nem csak a testüket díszítő összes ékszerüket vetették le, és ajánlották fel önként az építkezés és a munkálkodók javára, hanem ölükben hordták a földet, sem drága ruhákat, sem gyenge tagjaikat nem kímélve, mert azt gondolták, jámbor dolgot cselekszenek, és mindent jelentéktelennek tartottak a vállalkozáshoz képest. Amikor azonban vad szélvihar és földrengés következtében hirtelen összezsúfolódva az egyik közeli szentélybe⁷ rohantak (volt, aki imádkozni, volt, aki – mint ilyen esetekben történni szokott –, a se-

gítségül kínálkozó lehetőséget használva ki, másokat a tömeg sodort magával, és a rohanók közé keveredtek), némelek szerint még a Szentély sem fogadta be őket, hanem a nyitott kapuk felé igyekvők zárt kapukba ütköztek valamely láthatatlan és rejtélyes erő következtében, amely ilyen csodákat visz végbe az istentelenek megdöbbenésére és az istenesek megerősítésére. Azt pedig már mindenki hittel állítja, hogy amikor erőnek erejével törekedtek bejutni, tűz tört elő a Szentélyből, és egyeseket közülük elégetett és elpusztított (így hasonló dolog történt velük, mint ami a szodomaiakat sújtotta⁸, vagy mint amilyen a Nádábal és Abiuddal történt csoda volt, akik idegen módon áldoztak, és ez az életükbe került⁹), másokat testük különböző pontjain megcsönkítva élő emlékoszlopként hagyott hátra, hogy Istennek a bűnösök elleni figyelmeztetéséről és eljárásáról tanúskodjanak. Ez így történt, ebben senki se kételkedjék, hacsak nem vonja kétségbe Isten más tetteit is. Ami pedig még ezeknél is csodálatosabb és nyilvánvalóbb volt: fény jelent meg az égen, amely a kereszt alakját rajzolta körül, és az a forma és az a név, amelyet korábban a földön az istentelenek megvetettek, most az égen mindenkinél egyaránt kinyilvánult, győzelmi jele lett Isten bűnösök fölötti győzelmének, minden győzelmi jelnél fenségesebb.” (*Oratio 5 contra Julianum*, 3–4; *Patrologia Graeca* 35, col. 668–669)

Ez az egyik első, görögül mindenképpen a legkorábbi beszámoló. Fontos megjegyezni, hogy szerzője nem járt a helyszínen, de nem is utal megbízható forrásra, legfeljebb szóbeszéddre. Joggal merül fel a kérdés, mennyi alapja van e történetnek. A későbbi keresztény tradíció mindenesetre ezt a történetet színesítette, csiszolta egyre tipikusabbá, azt igazolandó, hogy Isten maga szüntette meg a jeruzsálemi kultuszt és vele a zsidó vallást, amelyet immár Krisztus áldozata és az egyház helyettesít, és akik ezzel szembeszögölnek, Isten ellen harcolnak – sikertelenül. *Aranyszájú János* (349–407) elbeszélésében¹⁰ a tűz az alapfalakból tör elő, és a köveket is felemészti. Ez a

variáns jól illeszkedik a szónok gondolatmenetébe, hiszen Jézus prófétai szavának igazságát – és ezzel istenségét is – igyekszik bizonyítani, aki így jövendölt: „Földre tipornak téged (Jeruzsálem) és fiadat, akik benned laknak, és nem hagynak belőled követ követ, mert nem ismerted fel meglátogatásod idejét.” (Lk 19,44) *Rufinus* (kb. 345–410) egyháztörténetében¹¹ úgy mondja el a történetet, hogy aznap, amikor az alapfalak megtisztítása véget ért, és minden elő volt készítve a másnapi építkezéshez, este a jeruzsálemi *Kürrillosz* püspök Dániel¹² és Jézus próféciáira hivatkozva bejelentette: lehetetlen, hogy követ köre helyezzenek másnap. És valóban: éjjel hatalmas és mindent elpusztító földrengés támadt. Másnap pedig a templom egyik megnyílt üregéből tűzgömb tört elő, amely egész nap szedte áldozatait. Végül az ezt követő éjjel mindenkinek eltávolíthatatlan keresztjelek tűntek fel a ruházatán, így a zsidók és a pogányok rémületükben végre letettek a munka folytatásáról.

Az a lehetőség is fölmerült a szakirodalomban – elsősorban a zsidó források hallgatása miatt –, hogy egyáltalán nem is kezdődött meg az építkezés, mindezt csak Gergely találta ki – a többi keresztény szerző belőle merít –, és az ötlet Julianus proklamációjára vezethető vissza, amely valóban csak ígéret maradt, de – úgy tűnik – nem azért, mintha Isten megakadályozta volna az építkezést, hanem mivel Julianus még 363-ban elesett a perzsák elleni háborúban, így nem maradt ideje a kivitelezésre, utódai pedig, mint tudjuk, nem követték nézeteit.¹³

A kérdés azonban ennél bonyolultabb. Fennmaradt a pogány történetíró, *Ammianus Marcellinus* (kb. 330–395) beszámolója is (380 után), márpedig *Ammianus* Julianus híve volt, így nem feltételezhető róla, hogy a keresztény propaganda képviselője lett volna.¹⁴

Maga Julianus több helyen említi a jeruzsálemi templommal kapcsolatos terveit. Ezek közül a legfontosabb „A zsidók közösségéhez” címzett levele.¹⁵ Ebben adókedvezményeket ígér a zsidóknak, és miután ezt azzal indokolja, hogy így gondtalan lélekkel jobban tudnak majd imádkozni az ő uralkodásáért, így zárja levelét: „Ezt azért kell tennetek, hogy én is, elvégezvén a perzsákkal vívott háborút, saját fáradozással újra felépítem és benépesítem a szent Jeruzsálemet, amelyet sok éve vágytok felépülve látni, és benne dicsőretet adjak veletek együtt a Ma-

gasságosnak.” Szó sincs tehát arról, hogy az építkezést a hadjárat előtt akarta volna megkezdeni. Az azonban elvileg nem kizárt, hogy a zsidóság egy része, értesülve Julianus tervéről, valóban Jeruzsálembe indult, és mintegy spontán kezdeményezésképpen nekilátott a munkálatoknak, amelyek valami miatt abbamaradtak.

Ezt a feltételezést támasztja alá két régészeti lelet. A Siratófalon egy feliratot fedeztek fel¹⁶, amely Jesaja egyik versének (66,14: „Meglátjátok, és örül szívetek, testetek is virul, mint a fű.”) kissé átirított formája. A felirat minden valószínűség szerint Julianus idejére datálható, vagyis arra utal, hogy voltak zsidók, akik akkoriban reményekkel telve jártak Jeruzsálembe. Előkerültek a Siratófal közelében egy kora bizánci épület elszenesedett maradványai is, amelynek legkésőbbi rétege

*„Ezt azért kell tennetek,
hogy én is, elvégezvén
a perzsákkal vívott háborút,
saját fáradozással újra
felépítem és benépesítem
a szent Jeruzsálemet*

alatt Julianus korából származó érméket találtak¹⁷, ami azt jelenti, hogy az épület Julianus idejében égett le.

Ide kapcsolódik az a szír forrás is, amelyet S. P. Brock fedezett fel és amely meglepő adatokat tartalmaz. A szöveg a 6. sz.-ból származik, de úgy határozza meg magát, mint a jeruzsálemi *Kürrillosz* püspök levele a kereszténységnek a jeruzsálemi földrengés és a csodás események óráiból. A levél egyértelműen hamisítvány, de olyan elemeket is tartalmaz, amelyek megbízható forrásból kell hogy származzanak. Többek között realitásnak tűnik az a megjegyzése, hogy a földrengés során sok keresztény is életét vesztette. Felsorol palesztinai városokat, amelyeket a földrengés érintett. Végül megadja a földrengés pontos dátumát: 363. ijjár hó 19-ét, hétfőt. Kiderült, hogy 363-ban az adott nap valóban hétfő volt, és a földrengés ténye is alátámasztható régészetiileg¹⁸. A levél szerint előző nap, ijjár hó 18-án (!), vasárnap láttak hozzá az építkezéshez – mellesleg ijjár abban az évben egybeesett májussal –, de a másnapi földrengés véget vetett az akciónak.

Nem zárható ki tehát, hogy bár Julianus csak az előkészületeket tette meg

az építkezéshez – meghirdette szándékát a birodalom zsidóságának, megbízottat jelölt ki, utasítást adott a palesztinai helytartónak és a zsidó patriarchának –, majd ezek után március elején elindult a perzsák ellen, a zsidók tömegei messianisztikus reményektől lelkesen Jeruzsálembe indultak, hogy felépítsék a Szentélyt, de egy földrengés miatt a munkálatokat el kellett halasztani. A császár azonban június végén meghalt, így a folytatásra nem kerülhetett sor.

De mi vitte rá Julianust, hogy saját költségén felépítse a Szentélyt? A császár indítéka az akkor már több évszázados pogány–keresztény polémiák fényében lesz érthető. A kereszténység célja az volt, hogy mindenütt hirdesse az evangéliumot, míg az antik vallás és értékrend képviselői ebben saját kultúrájukra leselkedő veszélyt láttak. A késő antik filozófia egyik jellemzője volt, hogy a különböző népek ősi hagyományait megpróbálta a saját rendszerébe integrálni. Sok pogány filozófus nagyon nagyra értékelte ezen belül a zsidó vallást. Az apameai *Numéniosz* szerint például¹⁹ Plátón, az ókor legtekintélyesebb filozófusa nem volt más, mint attikai nyelvjárásban beszélő Mózes. A zsidó vallás tehát sok hellén filozófus szemében azért volt rendkívül értékes, mert hűen ragaszkodik ősi törvényeihez, ellentétben a kereszténységgel, amely új vallás. Másfelől azonban a zsidó vallás alkalmas volt a régi rendet felborítani igyekvő kereszténység teológiájának aláásására is. Ezért olyanok is, akik kevésbé szimpatizáltak a zsidó vallással – mint például az alexandriai Kelszosz – taktikai szövetségre léptek vele, amennyiben azt igyekeztek bizonyítani, hogy a kereszténység nem örököse még a mózesi törvénynek sem, hanem ateizmus: nem elég, hogy elvetette az ősi pogány isteneket, de Izrael Istenének törvényeit sem tartja be. A keresztény teológusok, Órigenész, Eusebiosz és mások ezért a kereszténység ősi volta mellett érveltek, az ószövetségi Izraellel való jogfolytonosságot hangsúlyozták: Izrael Isten választott népe volt ugyan, de elbukott, és az egyház lépett a helyébe. Ennek az érvelésnek egyik sarkalatos pontja volt, hogy ha Isten azt akarta volna, hogy a Törvény továbbra is betartassék, nem engedte volna meg, hogy lerombolják Jeruzsálemet és a Szentélyt, ahol egyedül lehetséges a Törvény maradéktalan betöltése. A Szentély romjai tehát Krisztus Istenségének és a kereszténység győzelmének a bizonyítékai. Julianus,

aki a pogány tradíció képviselőjeként első számú feladatának tartotta a kereszténység visszaszorítását és az ősi hagyományok felélesztését, a Szentély felépítésével ezt az érvet akarta visszajárta fordítani. Ha ugyanis felépül a templom, hazugságnak bizonyul a keresztények érvelése.

Ezek után világos, hogy miért ujjongtak annyira az egyházi szerzők, amikor a császár közismert terve megghiúsult, miért mondták el a történetét újra meg újra. Ez a kudarc még inkább az ő érvüket támasztotta alá, azt, hogy Krisztus erősebb, mint a pogány istenek, és ezt nem is mulasztották el hangsúlyozni, hiszen ez a 4. sz. második felében még igencsak kérdéses volt.

De vajon miért nem reagál a korabeli zsidó irodalom az eseményre? Először is a kor irodalmát a palesztinai és babilóniai rabbinikus hagyomány képviselői hozták létre, amely hagyomány csak elvéve tükrözi a zsidóság többi rétegének, különösen a hellenisztikus diaszpórának a nézeteit. Ha a rabbinikus irodalom hallgat az eseményről, az a rabbik állásfoglalását tükrözi, nem pedig az egész akkori zsidóságot. A rabbinikus hagyomány sem elvi, sem gyakorlati okokból nem támogathatta Julianus kezdeményezését. Már a második Szentély fennállásának idején kialakult az a tradíció, amely Izrael megváltását az eljövendő Messiástól vagy egyenesen magától Istentől várta, semmiképpen nem egy római uralkodótól. Másfelől az utolsó három évszázad alatt a zsidóság szellemi és politikai vezetését egyre inkább a rabbinikus réteg vette át, így meglehetősen felfordulást okozott volna a Szentély váratlan felépülése és a papság szerepének újbóli felértékelődése. Mégis akad egy-két olyan szöveghely, amely talán arról tanúskodik, hogy Julianus terve a palesztinai rabbik között is támogatókra talált. Ezeket Bacher Vilmos dolgozta fel egyik cikkében.²⁰ Bacher a következőképpen érvel: mindenképpen nem képzelhető el, hogy egy ilyen vállalkozás ne gyakorolt volna hatást legalább egyes rabbikra. Fel kellett merülnie annak az érveknek, hogy amint a második templom is felépülhetett Dávid királyságának helyreállítására nélkül, ugyanúgy a harmadik is felépülhet a Messiás eljövetelével. Ennek alátámasztására Bacher talált is egy-két kijelentést, amelyek Rabbi Achától származnak, aki Julianus kortársa volt, és aki a Misna egyik kérdésére – mikor épül fel a Szentély? – azt mondja: „Ez arra vonatkozik, hogy a Szentély még Dávid házának királysága

előtt felépül.”²¹ Egy Julianus idején élt rabbi Bacher szerint nem foglalhatott volna ennél egyértelműbben állást a templom újjáépítésének terve mellett. Van Rabbi Achának egy másik kijelentése is: „Öt dolog hiányzott a második Szentélyből az elsőhöz képest, s ezek a következők: tűz, láda, urim, tummim, felkenés olaja, szent lélek.”²² Mi másért sorolja fel ezeket, ha nem azért, hogy rámutasson: a második templom ilyen elengedhetetlen tartozékok nélkül is teljes értékű volt, ami azt sugallja, hogy a harmadik Szentély is felépülhet olyan esszenciális „tartozékok” nélkül, mint amilyen a Messiás eljövetele. Julianus bukása után azonban Rabbi Acha helyesbít: egy helyen a Numeri 24,17-et úgy értelmezi, hogy a Messiás kizárólag Jákóbtól származhat, ami Bacher szerint mindenképp implikálja, hogy „nem pedig Ézsautól”. Ézsau viszont a midrás-irodalomban közhelyszerűen mindig Rómát, esetünkben Julianust jelenti.

Ha Bacher érvelését elfogadjuk – többen ellenvetették, hogy ezek a szövegek túlságosan általános tartalmúak –, akkor volt olyan rabbi, aki említette, mégpedig támogatólag Julianus tervét. Ugyanakkor a rabbik többségének távollágtartó vagy elutasító magatartása egyértelmű. A helyzet tehát a hivatalos zsidóság megítélése szerint egészen más volt, mint az i. e. 6. században, a második Szentély felépítésének idején. Akkor még elég közel volt a múlt, amikor Júdában Dávid utódai uralkodtak és a salomoni templom is állt, így egy szerűen ennek praktikus újjáépítéséről volt szó. A közben eltelt kilenc évszázad alatt azonban egészen megváltozott a hagyomány felfogása. A hosszú várakozás során, az apokaliptikus irodalom és a szóbeli tan hatására az a nézet kristályosodott ki, hogy a Messiás eljövetele, a Szentély felépülése és a szétszórás megszűnése mind a messiási korban fog bekövetkezni.

Ennek ellenére, ha Brock téziséét elfogadjuk, és a szír Künrilosz-levél valós adatokat tartalmaz, a zsidók egy lelkes csoportja hozzáfogott az építkezéshez – vagy legalábbis az előkészületekhez. A munka kezdetének időpontjával i. e. 18-át jelölték ki, ami nem más, mint Lag ba-Omer napja. Ha összevetjük ezzel a többi, e naphoz kötődő hagyományt, megállapíthatjuk, hogy közös vonásuk a csapás megszűnése: az éhségé a manna által vagy a pestisé Rabbi Akiva tanítványainak körében. Itt sincs másról szó: a templom nélküli állapot megszűnéséről és az új templom

felépítésének kezdetéről. Talán éppen a nap szerencsés természete miatt választhatták ezt az időpontot az építők, akik tudtak a nap különleges jellegéhez fűződő legendákról, még ha i. e. 18. akkoriban még nem is vették fel a hivatalos ünnepek sorába.

Buzási Gábor

Jegyzetek

- ¹ *Leviticus* 23,15–16.
- ² Vö. *Babilóni Talmud*, *Jevamot* 62b.
- ³ Vö. *Exodus* 16.
- ⁴ Vö. S. P. Brock, „A Letter Attributed to Cyril of Jerusalem on the Rebuilding of the Temple”, in: *Bulletin of the Schools of Oriental and African Studies* 40 (1977), pp. 267–286.
- ⁵ Itt talán a szóbeli hagyományra gondol.
- ⁶ Julianus írásai alapján valóban feltételezhető az is, hogy idővel a jeruzsálemi kultuszt saját vallási rendszerébe igyekezett volna integrálni, de nem feltétlenül.
- ⁷ Nem világos, mire gondol itt Gergely: a Szentély egy még álló épületére vagy esetleg egy keresztény templomra. Pogány szentélyek aligha működtek Jeruzsálemben Konstantin építkezései óta. Az elbeszélés e mozzanatának persze nem feltétlenül kell a valós alapját kutatni.
- ⁸ Vö. *Genesis* 19,24.
- ⁹ Vö. *Leviticus* 10,2.
- ¹⁰ *Or. 5 Adversus Judaeos* 11; *Patrologia Graeca* 48, col 900–901, amelyet 387 őszén mondott el.
- ¹¹ 1,37–39; *Patrologia Latina* 21, col. 505–506; i. sz. 395 után.
- ¹² *Dániel* 9,27.
- ¹³ Adler, M., „The Emperor Julian and the Jews”, in: *Jewish Quarterly Review* 5 (1893), pp. 591–651.
- ¹⁴ Vö. *Rerum Gesterum* 23. 1. Magyarul: *Róma története*, Európa, 1993 (ford. Szepes Gyula), 319. o.
- ¹⁵ ep. 204 (Bidez-Cumont) = 486a in: Stern, M., *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, Jerusalem, 1974–82, bőséges jegyzetekkel a levél hitelességének bizonyítására.
- ¹⁶ Mazar, B., *The Mountain of the Lord*, New York: Doubleday, 1975, 88.o.
- ¹⁷ Mazar, B., „The Archaeological Excavations near the Temple Mount”, in: *Jerusalem Revealed: Archeology in the Holy City 1968–1974*, Jerusalem, 1975
- ¹⁸ Russell, K. W., „The Eartquake of May 19, A. D. 363”, in: *Bulletin of American Schools of Oriental Research* 238 (1980), pp. 47–64
- ¹⁹ *Órigenész, Contra Celsum* 1,15; 4,51.
- ²⁰ Bacher, W., „Statements of a Contemporary of the Emperor Julian on the Rebuilding of the Temple”, *Jewish Quarterly Review* 10 (1898), pp. 168–172
- ²¹ וְאָמַרְתָּ שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ עֲתִיד לִהְיוֹנוּת קוֹדֶם לְמַלְכוּת בֵּית דָּוִד
(*Jeruzsálemi Talmud*, *Maaszér Séni*, V,2,56a)
- ²² הָיָה דְּבָרִים הֵיחָדָשׁ הָאֲחֵרוֹן חֹסֶר מִן הָרָאשׁוֹן וְאֵלּוּ הֵן אֲשֶׁר וָאָרוֹן וְאוֹרִים וְתוֹמִים וְשִׁמְן הַמִּשְׁחָה וְרוּחַ הַקֹּדֶשׁ
(*Jeruzsálemi Talmud*, *Taanit* 65a; *Babilóni Talmud*, *Makkot* 32a; *uo. Horajot* 47c)

(Fel)jelentések a konszolidáció korszakából

Az alábbiakban olyan „jelentéseket” mutatunk be, amelyeket a hitközség 1957 és 1965 között fungáló vezetője, **Sós Endre** írt az Állami Egyházügyi Hivatal illetékesének. A levelezés bemutatásával természetesen nem az volt a célunk, hogy lejárássunk egy embert, aki már nincs az élők sorában, csupán a kor légkörét szeretnénk érzékeltetni.

Az egyházak és felekezetek tisztségviselőinek jelentős része már az előző rendszerben is helyén volt. (E tekintetben a zsidó közösség állapota jónak mondható, mert a felekezetünkben hagyományosan nagy súllyal rendelkező világi vezetés 1989 után szinte teljesen kicserélődött.) Érthető, ha a különböző egyházak vezetői nem mutatnak különösebb buzgalmat az elmúlt negyven év hibáival való szembenézés terén, inkább lepusztított intézményrendszerük működőképessé tételére összpontosítanak. Nem vitatjuk e preferencia-sorrend jogosságát, de emlékeztetni szeretnénk, hogy a jelen nem érthető meg a múlt nélkül.

A dokumentumok **Gergely Ferenc** történész jóvoltából kerültek szerkesztőségünk birtokába, aki az Új Magyar Levéltár anyagai között tallózva bukkant rájuk. E véletlenszerűen előkerült dokumentumok kétségkívül a kor jellegzetes termékei, de kellő áttekintés hiányában nem állíthatjuk, hogy valóban „reprezentatív mintának” is tekinthetők, ami az izraelita felekezet és az ÁEH közötti kommunikációt illeti. (Tudnivaló, hogy számos feljelentés érkezett az ÁEH-hoz Sós Endre ellen is.) Ezért a téma kutatóját, **Csorbá Lászlót** kértük fel, hogy segítsen e dokumentumokat a korban elhelyezni. (A vele készült interjú a 29. oldalon olvasható.) A szövegkihagyásokat a dokumentumokban három pont jelzi (erre elsősorban terjedelmi okokból volt szükség). Az ÁEH vezetőinek kézzel írt megjegyzéseit az egyes dokumentumok végén dőlt betűvel szedve közöljük. A levelek csoportosítása és az alcímek a szerkesztőtől származnak.

Harc a „cionista mételey” ellen

Feljegyzés

Nagyon kérem Veres elvtársat, hogy közöljék velem felfogásukat a következő ügyben:

Az izraeli követség fogadására holnap a MIOK és a BIH hatagú küldöttsége megy el. A mai követségi istentiszteletre ketten kaptak kijelölést. Az előljáróság és a rabbitestület többi tagját személyesen kértem fel a távolmaradásra. Természetesen nem tudhatom, hogy kik kaptak közvetlenül a lakásukra meghívót, tehát akadhat két-három olyan ember, akivel nem tudunk érintkezést találni.

Általában nagyon nehezen ment az emberek lebeszélése. Különösen az ortodoxokkal volt sok nehézség. *Paskusz* elnök mindenáron el akar menni, és külön megkért, hogy terjesszem kérését felsőbb hely elé. *Dr. Scheiber Sándor* majdnem felháborodottan tiltakozott az ellen, hogy ő ne mehessen az izraeli követségre. Ő is arra kért, hogy forduljak felsőbb helyre.

Bár természetesen a magam döntését fogom közölni másodízben is, kérem, hogy közöljék velem: másítsam-e meg az elhatározást és engedélyezzük-e *Paskusz* és *dr. Scheiber* elmenetelét?

Paskusz nyilván félti, hogy az ortodoxok nem kapnak majd „dugipénzt” az izraeli követségtől. Elmondta, hogy tavalyi távolmaradásáért súlyos szemrehányásokat kapott az izraeli követségtől.

Scheiber Sándor dr. szintén „magasabb érdekekre” hivatkozott.

Bizalmasan közlöm, hogy *dr. Scheiber Sándorné* a napokban elmondta nekem: férje senkitől és semmitől nem fél, mert olyan „nemzetközi nevű tudós”, aki a „külföldi zsidóság

védelme alatt áll”. Egyébként a férje főleg azért küldözgeti tömegével külföldi zsidó folyóiratok számára a cikkeket, hogy ezzel fokozza saját személyének „védelmét”. A „*Jewish Chronicle*” tegnap ideérkezett száma háromhasábos fényképfelvételt közöl, amelyen látható, hogy *dr. Scheiber Sándor* miként avatja fel az új két rabbit. Ezt a fényképet engedélyem nélkül küldte el *dr. Scheiber Sándor*, bár több ízben figyelmeztettük a felekezet világi és egyházi funkcionáriusait, hogy hivatalos leveleket csak a MIOK elnökének, illetve elnökségének jóváhagyásával küldjenek ki.

1961. április 19.

Feljegyzés

Április 19-én este az izraeli követségen háláadó istentisztelet volt Izrael Állam alapításának évfordulóján. (Erre az istentiszteletre – mivel az izraeli követségnek saját lelkésze és kántora nincsen – az Állami Egyházügyi Hivatal engedélyével *Schück Jenő* ortodox főrabbit és *Sirota Sándor* főkántort küldtük ki, azzal a kifejezett utasítással, hogy a főrabbi semmiféle beszédet nem mondhat és csupán a szokásos héber imákat mondhatja el.)

(...) Az istentiszteleten, amelyet Izrael Államának évfordulójára rendeztek, körülbelül 130–150 zsidó vallású magyar állampolgár vett részt.

Ott volt többek között *dr. Richtmann Mózes*, a Rabbiszeminárium professzora és *Berger György*, a Rabbiszeminárium egyik növendéke is.

Sem a professor, sem a diák nem kért engedélyt arra, idegen állam követségére elmehet-e vagy nem.

Dr. Richtmann Mózes esetében nem is meglepő a részvétel, hiszen köztudomású róla, hogy a Cionista Szövetség vezető tagja, sőt egy ideig állítólag főtitkára és a cionisták lapjának fő

szerkesztője volt. Dr. Scheiber Sándor igazgató vette őt fel óradó tanáram a Rabbiszemináriumba, ahol Talmudot ad elő.

Esztendők óta figyelmeztetem az illetékes köröket arra, hogy nem tartom megnyugtatónak dr. Richtmann Mózes oktatási tevékenységét és helytelen rábízni a fiatalság nevelését.

(...) Berger György, a Rabbiszeminárium növendéke, aki most megjelent az izraeli követség istentiszteletén, azt bizonyítja, hogy a Rabbiszeminárium diákjai körében sem szűnt meg a cionista metely. Milyenek lesznek azok a fiatal rabbik, akiket dr. Scheiber Sándor, dr. Richtmann Mózes és Grünwald Fülöp szelleme hat át, s akik Izrael Állama felé kacsintanak?

(...) Ne feledjük el, hogy a Rabbiszemináriumnak kisugárzó hatása van a zsidó gimnáziumra is, nemcsak azért, mert ugyanegy épületben vannak, hanem azért is, mert a zsidó gimnázium tanári karában szintén dr. Scheiber Sándoré a döntő szó.

(...) Két kérdés:

Miképp „érezthető”, hogy dr. Richtmann Mózes tanár és Berger György szeminarista eljárása elítélendő?

Ha semmiféle „retorzió” nem történik, mindenki azt hiheti, hogy mindent megtehet és a MIOK vezetői csak a levegőbe beszélnek, amikor antionista és magyar nemzeti szellemet hirdetnek!

Távolabbi perspektívában miképp biztosítható a Rabbiszemináriumban a magyar nemzeti szellem érvényesülése és a cionista szellem maradványainak likvidálása?

1961. április 20.

Olt elnök úmak!

Feljegyzés

Az izraeli követség rózsadombi fogadódelutánján, amely április 20-án, csütörtökön volt, sokkal többen jelentek meg, mint az előző esztendőben. Egyfelől az izraeli követség észrevehetően több meghívót küldött szét, másfelől – a magyar-izraeli államközi kapcsolatok bizonyos javulását látva – jóval többen mentek el a követségre.

Csupán a felekezeti szervek meghívottjainak vonatkozásában is látni lehetett a meghívottak számának lényeges növekedését. Ha a MIOK vezetőségének, a BIH előjáróságának, a rabbiszemináriumnak, a kórháznak, a gimnáziumnak, az ortodox tagozatnak meghívott vezetőit nézzük, egyáltalán nem túlzás legalább 100 meghívottat emlegetni. (A követségen egyébként 900 vendég volt.)

Ebben az esztendőben nemcsak a felekezet vezetőit hívta meg a követség részben a templomi istentiszteletre, részben a követségi fogadásra, hanem odáig ment „demokratizmusában”, hogy kis templomkörzetek kántorait és azok nejeit, továbbá kórházi kórsági felügyelőket is meghívott. Minden jel arra mutat, hogy az izraeli követség a magyar zsidóság legkülönbözőbb rétegeinek megfogására szervezett akciót indított.

Ilyen körülmények között határozottan eredményesnek mondható, hogy a felekezet vezetői közül mindössze hat jelent meg és a rabbik közül mindössze három vett részt a követségi fogadáson. A MIOK és a BIH vezetőségének tagjai, előjárói és a rabbikar tehát teljes mértékben alkalmazkodtak az általam kiadott utasításhoz.

Ha nem lett volna ez az utasítás, akkor a felekezet különböző szerveinek vezetői, a rabbikar tagjai, az összes kántorok, a szemináriumi és gimnáziumi tanárok stb. úgy előzönlöttek volna a követségi fogadást, hogy az lett volna a látszat, mintha a magyar zsidóság az izraeli követség függvénye lenne.

Bár a magyar zsidóság körében a cionizmusnak komoly gyökerei nincsenek, az izraeli nemzeti ünneppel kapcsolatos tapasztalatok és az izraeli követség nyíltabb propagandája arra int bennünket, hogy sokkal jobban ügyeljünk az izraeli követség esetleges befolyásának megakadályozására.

1961. április 21.

Feljegyzés

Az izraeli követség idén mintegy 100 doboz izraeli maceszt és izraeli borospalackot küldött – Schück Jenő ortodox főrabbin át – zsidó vezetőknek. (A pontos számot nem lehet megállapítani.)

Schück Jenő főrabbi nem jelentette az esetet sem az elnöknek, sem a főtitkárnak. Amikor telefonon – zsidó ünnep lévén, napokig nem jár be – felelősségre vontam, hogy önhatalmúlag fogadta el és osztotta szét az izraeli küldeményeket, azt felelte: „Nem olyan nagy dolog, és náthás is voltam, ami megzavarta a gondolkodásomat.”

Az ortodox főrabbi elmondta még, hogy az izraeli követség közvetlenül is sokfelé küldött ünnepi ajándékot, nincs tehát ok arra, hogy általa elfogadott és közvetített ajándékok miatt nyugtalankodjam.

1962. április 19.

Érdekvédelem

Feljegyzés

a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtétének országos intézőbizottsági üléséről

A Magyar Izraeliták Országos Képviselőtétének országos intézőbizottsága január 22-én, vasárnap délelőtt 11 órakor ülést tartott. (...) Több mint egy óra hosszat tartottak azok a felszólalások, amelyek kifogásolták, hogy a felsőbb állami szervek váratlanul megszüntették a három zsidó szövetkezet szombattartási lehetőségét.

Ezek után attól is tartani kell, hogy a rendes szövetkezetekben dolgozó néhány száz szombattartó zsidó szombati munkaszünete szintén kockán forog.

A három zsidó szövetkezet a következő: Egység Faipari Szövetkezet, XIX., Jáhn Ferenc u. 122., Különleges Műanyaggyártó K. Sz., VII., Szövetség u. 6. és Debreceni Műanyag-feldolgozó Ktsz., Debrecen.

A szombattartó szövetkezetek sérelmét a következők tették szóvá:

Guttmann Zoltán (Pápa) arról beszélt, hogy a zsidó szövetkezeteknek tegyék lehetővé, szombat helyett, a vasárnap munkát. Ha nem lehet biztosítani az ortodox zsidó szombati szünnapját, adjanak kivándorlási útlevelet az ortodox zsidóknak.

Kesztner Ignác (a kisvárdai hitközség elnöke) kifejtette, hogy „az ortodox zsidóknak az életük sem ér semmit, ha nem tudják megtartani a szombatot. Amennyiben a szombat megtartása nem válik lehetségessé, akkor az ortodox zsidóknak nem marad más hátra, mint kivándorolni.” (...)

Kérem az Állami Egyházügyi Hivalt, hogy járjon közbe az illetékes szerveknél az ortodox zsidók szombati munkaszünete, illetve a három zsidó szövetkezet szombati munkaszünete érdekében.

Nagyon jó lenne, ha a január 29-én, vasárnap tartandó MI-OK-közyűlésen, amelyen az egész ország zsidóságának képviselői – 200-250 személy – megjeleennek, már eredményt jelenthetnék be. (...)

Ahol 200-250 személy előtt a szombattartás megszüntetéséről beszélnek, ott elkerülhetetlen, hogy ezekhez és ezekhez jusson tovább az ilyen „vallásszabadsági sérelem” híre. Mivel a három zsidó szövetkezetben összesen 200-250 dolgozó található és legfeljebb még 200-300 szombattartó zsidó dolgozik más munkahelyeken, aligha lehet komoly nehézsége a szombattartók kívánságai teljesítésének.

Tartani kell attól, hogy valami módon eljut „a szombattartási

lehetőség elvételének" híre külföldre (akár levelek útján, akár az izraeli követség útján) és a „Szabad Európa” rádió vagy más aljas rádióállomás szét-kürtöli.

1961. január 23.

Kézzel írt szöveg a levél végén:¹

Olt e-al² beszéltem, Miklós elvtárs eljárt az OKIsznál ebben az ügyben jan 27-én kapnak választ Miklós et-ól 1.26. Veres.

Az OKISZ elnökével, Erdős e. – f hó 25-én erről is tárgyalok. II. 24. Miklóss

Feljegyzés
a Budapesti Izraelita Hitközség fiú- és leánygimnáziumáról

A Budapesti Izraelita Hitközség egyesített fiú- és leánygimnáziumában, ahol évek óta lassanként csökken a diákok száma, idén először nagyobb emelkedés mutatkozik. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy most kerülnek középiskolába a felszabadulás után keletkezett új zsidó családok gyermekei. Bizonyos szaporulat azzal is érthetővé válik, hogy néhány olyan gyermek is beiratkozott, aki kiszorult más iskolákból.

Az előző években 14–22 diák iratkozott be egy-egy tanévben az I. osztályba. Idén máris 50 diák iratkozott be I. osztályú tanulónak. Valószínű, hogy jövőre és az azutáni évre hasonló emelkedés következik be. Azután megkezdődik – a zsidó gyermekszületések erőteljes hanyatlása következtében – a nagy visszaesés. Az eljövendő néhány esztendőben esetleg 120–140 vagy még több diák tanul majd a zsidó fiú- és leánygimnáziumban.

Ezek a tények kétszeresen indokolják azt a kérést, hogy bizonyos felfrissítés következze be a zsidó fiú- és leánygimnáziumban, amelynek tanári kara részben elaggott. Ma is egy 69 esztendősi igazgatóhelyettesnő, egy 75 éves és egy több mint 80 éves tanár is működik a testületben. Maga az igazgató, dr. Zsoldos Jenő, a kiváló nyelvész, sem érti meg minden tekintetben a fiatalságot. Az Állami Egyházügyi Hivatal több ízben tudomást szerzett arról, hogy milyen ellentmondások támadtak a haladó élet és a régi szellem maradványai között.

Kíváncsok lennének egy fiatalabb, korszerű gondolkodású igazgatóhelyettes és legalább még egy erősen progresszív gondolkodású tanárt helyezni az intézetbe.

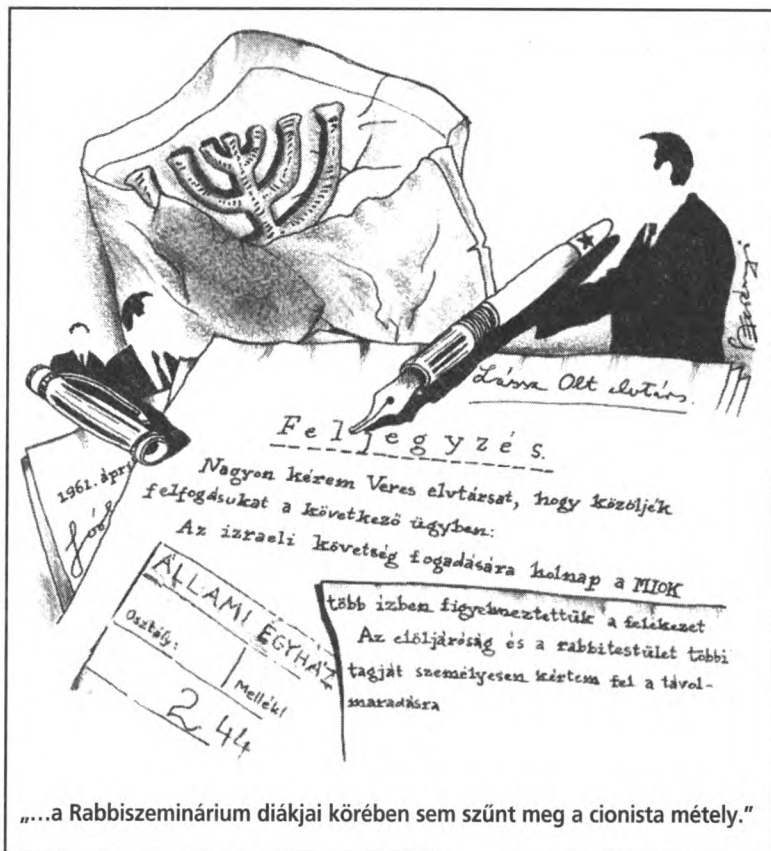
A mai tanári kar, sajnos, komoly akadályokat jelent a progresszív szellem érvényesítésének útjában. Az új igazgatóhelyettes feladata lenne ellensúlyozni azt a felfogást, amelyet dr. Scheiber Sándor, a Rabbiszeminárium igazgatója, a gimnázium egyik hittantanára, terjeszt.

1961. május 29.

Kézzel írt szöveg a levél végén:

Veres et. Messzemenően egyetértünk Sós Endrével. Már most kellene tennünk valamit, addig is, míg néhány év múlva átvesszük az iskolát. Ha szükséges, beszéljünk az ügyről. VI.2. Miklós

Bencédy elvtárs nem tud adni senkit, mert egyetlen kom. pedagógus sem akar felekezeti iskolában tanítani. VI. 19. K. Veres.

„...a Rabbiszeminárium diákjai körében sem szűnt meg a cionista métel.”

Magyar Izraeliták Országos Képviselőtétének elnöke
Olt Károly úrnak,
az Állami Egyházügyi Hivatal
elnökének
Budapest

Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Pénteken telefonon bejelentettem már Elnök Úrnak, hogy felekezetünk kebelében is milyen nagyfokú nyugtalanságot okoztak az egyetemi felvételi vizsgák eredményei. Múlt hét végén is, most is egyre jönnek keserveikkel és panaszaikkal zokogó és káromkodó apák és anyák. Még a lakásomon is ostrom alatt állok.

Pénteken elmondtam Elnök Úrnak, hogy három rabbicsalád lánya körül is baj támadt, mert egyiket sem vették fel az egyetemre. Most bekértem a végzéseket, és kiderült – amit a dühös családtagok és protektorok elhallgattak –, hogy mind a három lányt azért nem vették fel, mert a felvételi vizsgán nem feleltek meg.

Bár Dér Júlia (dr. Dér István főrabbi lánya) a középiskolai érettségén jeles rendű volt és az országos középiskolai tanulmányi verseny kémiai pályázatára írott dolgozatát a Művelődési Minisztérium dicséretben részesítette, nem felelt meg a felvételi vizsgán. Ugyancsak nem felelt meg Benedikt Judit, aki kitűnő eredménnyel érettségizett (Benedikt Sándor ortodox rabbi lánya). A jeles rendűen érettségizett Loránd Éva (néhai dr. Katona József budapesti vezető főrabbi helyettes nevelt lánya) szintén nem felelt meg az egyetemi felvételi vizsgán.

Miután nem azért mellőzték a felvételüket, mivel nem fértek bele a létszámba, hanem azért, mert a felvételi vizsgán nem feleltek meg, nem kérem sem Benedikt Judit, sem Loránd Éva ügyének revízióját. Ha Elnök Úr esetleg helyesnek tartja, kérem viszont Dér Júlia ügyének megnevezését, mivel ez a jeles

¹ Az ÁEH illetékeseinek kézzel írt megjegyzéseinek semmit nem változtattunk. Ezek természetesen nem a nyilvánosság számára készültek, ezt tükrözi a sok rövidítés és a helyesírási szabályok figyelmen kívül hagyása.

² Az „e.” és „et.” rövidítések az „elvtárs” szóra utalnak.

rendűen érettségizett leány volt az, aki a Művelődési Minisztérium dicséretében részesült a kémiai tanulmányi versenyen. Talán politikai szempontból is jó lenne, ha *legalább egy rabbi-leány bejutna az egyetemre.*

Egyébként a magam részéről elégedetten állapítom meg, hogy a zsidó gimnázium tíz kitűnő, illetve jeles érettségizettje közül eddig négyet felvettek a miskolci nehézipari egyetemre, a budapesti egyetem könyvtárosi szakára és a közgazdasági egyetemre. Módom van tehát mindenki előtt megcáfolni azt a mendemondát, hogy a zsidó gimnáziumból nem lehet egyetemre jutni.

Budapest, 1961. augusztus 7.

Feljegyzés

Amikor az újságokban olvastuk, hogy *Shazart választották meg Izrael államelnökévé*, feltettük magunkban a kérdést: nevezett nem azonos-e azzal az izraeli képviselővel, akivel tavaly Párizsban több alkalommal találkoztunk és barátságos beszélgetést folytattunk?

Ma megérkezett a londoni „Jewish Chronicle” új száma, amelyben a közölt fénykép alapján megállapítottuk, hogy Shazar, az új izraeli államelnök valóban azonos a Párizsban megismert személlyel.

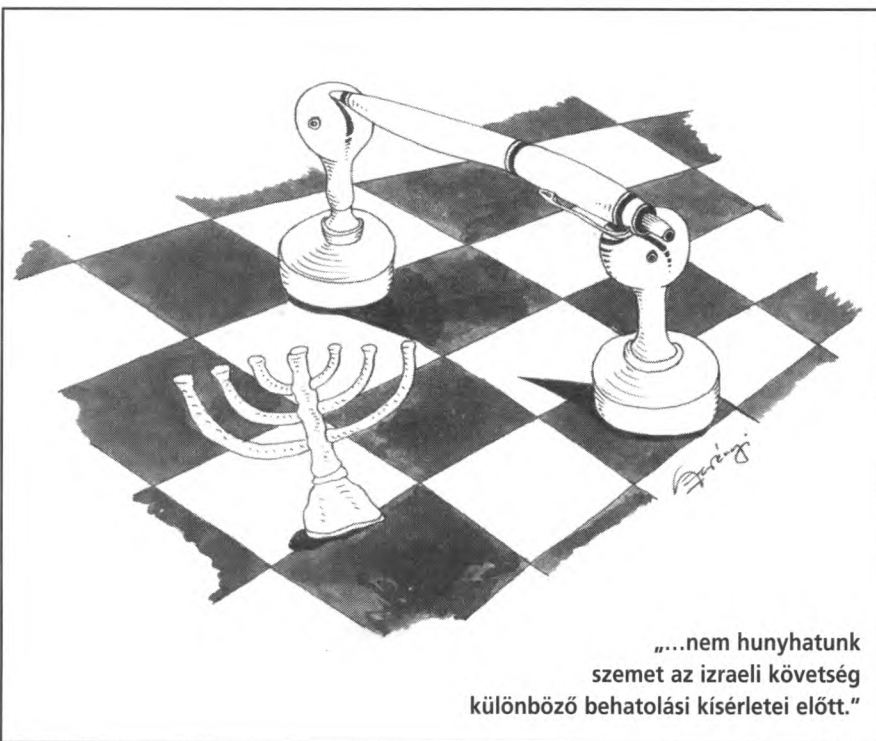
Shazar minden alkalommal nagyon barátságos volt irántunk. Nagyon érdeklődött a magyar zsidóság helyzete iránt. Tisztában volt azzal, hogy a magyar zsidó közösség – lélekszámánál és kulturális színvonalánál fogva – milyen jelentős tényezője a világ zsidóságának.

Felmerül a kérdés: nem cselekednénk-e helyesen – nemcsak felekezetünk, hanem hazánk érdekeinek is megfelelően –, ha néhány sorban gratulálnánk neki megválasztásához? Kérjük az Állami Egyházügyi Hivatal véleményét.

1963. május 28.

Kézzel írt szöveg a levél végén:

Izik e. 1963. VI. 6-án közöltük Sós Endrével, hogy nem tartjuk helyesnek az üdvözlést.

„...nem hunyhatunk
szemet az izraeli követség
különböző behatolási kísérletei előtt.”

Scheiber Sándor, „az első számú közellenség”

Bizalmas

Feljegyzés

(A Rabbiszeminárium vezetésében mutatkozó anomáliák megszüntetése tárgyában.)

Feltétlenül szükséges, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal egy-két héten belül megbeszélést hívjon össze a Rabbiszeminárium vezetésében mutatkozó zavarok megszüntetésének elősegítésére. A jövő hét közepe előtt ez az értekezlet azért nem kívánatos, mert a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete elnöksége keretében dr. Seifert Géza alelnök foglalkozik a választási ügyekkel, ő pedig addig Bécsben tartózkodik.

A Rabbiszeminárium helyzetének megvizsgálását az tette közvetlenül időszerűvé, hogy dr. Fisch Henrik, a Dohány utcai templom főabbaja, a – minden hibája ellenére – népi demokráciánkhoz leghűségesebb zsidó pap, lemondott rabbiszemináriumi tanárságáról. (...)

Dr. Fisch Henrik lemondásának közvetlen oka az volt, hogy dr. Scheiber Sándor egyáltalán nem törekedett valamilyen formájú kollektív vezetésre. Önkényesen igazgatta és igazgatja a Rabbiszemináriumot.

Legutóbb úgy intézkedett, hogy Domán Ernő rabbi, aki pedig csak instruktor a Rabbiszemináriumban és nem tartozik a tanári kar tagjai közé, vizsgáztasson dr. Fisch Henrik tárgyából hallgatókat. (...)

Tudott dolog, hogy dr. Scheiber Sándor igazgató autokratikus módon vezette mindig a Rabbiszemináriumot. Úgy kezelte azt, mintha „maszek” intézmény lenne, amely az ő tulajdonát képezi és amelybe a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete beleszólási joga sincsen. (...)

Két évvel ezelőtt a Rabbiszeminárium vezérőlbizottsága – az Állami Egyházügyi Hivatal helyeslésével – helyesnek találta azt a javaslatomat, hogy a Rabbiszemináriumban is valósuljon meg olyan formájú kollektív vezetés,

hogy a felvételek ügyében, a tananyag és órarend meghatározása ügyében, a vizsgáztatások ügyében és a diákokkal kapcsolatos fegyelmi ügyekben – a rendes tanárok testülete mint kollektív testület döntsön. (...)

Dr. Scheiber Sándor igazgató alapjában véve semmibe vette a két rendes tanárt, akivel együtt hármuknak, a rendes tanárok testületének, kellett volna döntenie a lényeges kérdésekben.

Dr. Scheiber Sándor azonban sohasem vette komolyan a kollektív vezetés elvét és sohasem foglalkoztatta az eredeti szándéknak megfelelően, a kollektív vezetés gondolata jegyében a rendes tanárokat. (...)

A MIOK vezetőségét az igazgató már hosszabb idő óta semmiről nem tájékoztatta.

A Rabbiszeminárium végrehajtó bizottságának elnöke (e sorok írója) és dr. Seifert Géza alelnök, aki a MIOK-nál a választási ügyeket intézi, egyáltalán nem tudta, hogy mikor kezdődik a tanév. A Rabbiszeminárium igazgatója „elfelejtette” meghívni a Rabbiszeminárium vezérőlbizottságának elnökét és dr. Seifert Gé-

za alelnököt. Csupán az újságból tudtuk meg, hogy megkezdődött az új tanév... Tavaly az történt a tanév megnyitásakor (dr. Scheiber Sándor, úgy látszik, akkor még megijedt az utolsó pillanatban), hogy dr. Scheiber Sándor telefonon felhívott, és elnézésemet kérve, bejelentette, hogy fél óra múlva megtörténik az oktatási évad megnyitása, de ezt zárt körben kívánják elintézni. Utólag elmondta nekem, hogy nem öhajtotta dr. Seifert Géza jelenlétét.

Amikor a MIOK elnöke kifogásolta, hogy a múltban a rabbiszeminárium egyes növendékei bejárogattak az izraeli követségre, dr. Scheiber Sándor megvédte őket. Soha tőle egyetlen növendék ilyesmire megdorgálást nem kapott. Amikor a MIOK elnöksége – az Állami Egyházügyi Hivatal akkori elnökének kívánságára és helyeslésével – megvonta büntetésből az izraeli követségre bejáró Berger György rabbinövendék ösztöndíjának a felét, dr. Scheiber Sándor nemcsak ezt pótolta, hanem külön jutalmat utalt ki ennek a fiatalembernek. (Berger György – amióta kikerült dr. Scheiber Sándor befolyása alól – komolyan megváltozni látszik. A jelek szerint szakított a múltjával.) (...)

Nyíltan meg kell mondanunk, hogy dr. Scheiber igazgató – mint hozzánk a legszavahihetőbb emberektől visszakerült – mindig a MIOK vezetői ellen hangolta a Rabbiszeminárium hallgatóit. Ez különösen azóta van így, amióta két év előtt elkezdtem a növendékekkel való intenzívebb politikai foglalkozást. Az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőinek tudtával és helyeslésével egy esztendőn át majdnem havonta meghívtam a Rabbiszeminárium növendékeit egy csésze teára, és a fehér asztal mellett elbeszélgettem velük (dr. Seifert Géza elnökhelyettes és mások is jelen voltak) politikai életünk, irodalmunk, kultúránk kérdéseiről. Az volt a törekvésem, hogy közelebb hozzam a népi demokrácia társadalmi rendjében szolgálatukra készülő növendékeket az új társadalmi rend valóságához.

Ezeket a beszélgetéseket abba kellett hagynunk, mert dr. Scheiber Sándor lebeszélte a megjelenésről a diákokat.

Helyre kell állítani a tanulmányi, nevelési ügyek intézésénél a rendes tanárok kollégiumát. (...)

Helyre kell állítani a Rabbiszeminárium vezérőlbizottságának (végrehajtó bizottságának) működését. A MIOK Intézőbizottságának legközelebbi ülésén új tagokat kell választanunk a végrehajtó bizottságba, megfelelő szellemű embereket. (...)

A múltban a végrehajtó bizottság jóváhagyó tevékenysége volt szükséges a felvételekhez. Most az igazgató sem a tanári kar (a rendes tanárok) véleményét nem kéri ki, sem a végrehajtó bizottság jóváhagyását nem igényli.

Budapest, 1963. október 21.

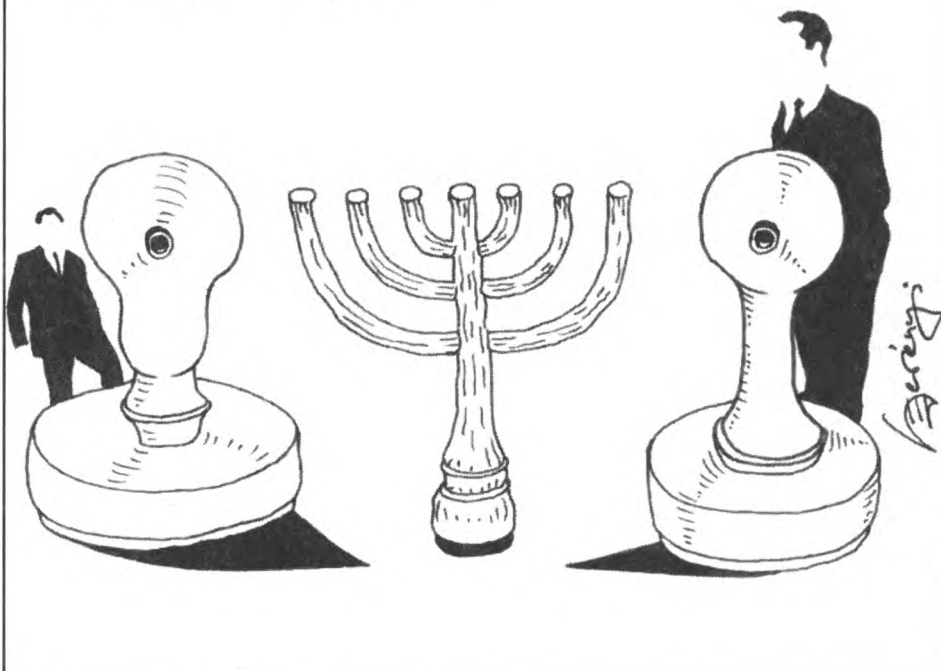
Kézzel írt szöveg a levél elején:

Veres e. Vizsgáljátok meg!

Kézzel írt szöveg a levél végén:

Okt. 14-én a Hivatalban megbeszélve Sós Endrével. (Veres et és Izik et.) Okt. 16-án megbeszélés Fisch Henrik főrabbiával. Okt. 17-én megbeszélés dr. Benoschofsky Imre főrabbiával. A megbeszéléseket Scheiber Sándor nyugati útja után folytatjuk.

„Talán politikai szempontból is jó lenne, ha legalább egy rabbi lánya bejutna az egyetemre.”

Feljegyzés

Esztendők óta foglalkoztatja a Zsidó Gimnázium fenntartó szervét, a Budapesti Izraelita Hitközség elnökségét az a probléma, hogy miképp fiatalíthatja meg néhány új erővel a gimnázium tanári testületét, továbbá miképp szerezhet a tantesületbe egy-két olyan erőt, akinek helyes, aktív politikai felfogása ellensúlyozza a dr. Scheiber-kliktől által eszközölt cionista befolyást. Sajnos, az iskola igazgatója, dr. Zsoldos Jenő, szintén a dr. Scheiber-kliktől tartozik.

Rendkívül fontos lenne, hogy dr. S. (Élő személy nevét rövidítve közöljük. A szerk.) – aki politikailag százszázalékosan megbízható és elég energikus, hogy érvényesítse a BIH elnökségének szempontjait – minél előbb a gimnáziumba kerülhessen igazgatóhelyettesnek. Jelenleg egy hetvenen jóval felüli igazgatóhelyettesnő működik dr. Zsoldos Jenő oldalán.

Dr. S. egyelőre hittant adna elő, ha dr. Scheiber Sándorral kapcsolatosan sikerülne keresztülvinni, hogy a Rabbiszeminárium igazgatója ne adjon elő hittant a kisebb diákoknak, a gimnazistáknak, hanem kizárólag a Rabbiszemináriummal foglalkozzék. Dr. S. egyébként a nyáron beiratkozik az egyetemre, ahol hajlandó, kifejezetten a mi kérésünkre, matematikatanári diplomát szerezni. Matematikatanáraink közül ugyanis egy fiatal van ugyan, de a másik két tanár, aki matematika-fizika szakos, 79 és 82 esztendő. (Ilyesmi Magyarországnak egyetlen más gimnáziumában sem fordul elő!) (...)

Egyelőre nem látunk más módot a Zsidó Gimnázium általános szellemének megváltoztatására, mint dr. S. alkalmazásával. Egyfelől alig akad fiatalabb tanárunk, másfelől alig találunk olyan tanárt, aki alkalmas volna dr. Scheiber Sándor szellemének ellensúlyozására és az ehhez minden tekintetben alkalmazkodó dr. Zsoldos Jenő működésének megfelelő befolyásolására.

Ha így folytatódik, ahogy most van, az izraeli követség – amelynek tagjai nemcsak az iskolai ünnepségeken jelennek meg, hanem olykor ilyen ünnepélyes okok nélkül is megfordulnak tanintézeinkben, ahol mindig szívesen látott vendé-

gek – egyre inkább érvényesíteni tudja a fiatalok körében befolyását.

1963. május 20.

Kézzel írt szöveg a levél végén:

Izlik elvtárs! Beszélni kell Sós Endrével, nyújtsák be a Művelődésügyi Minisztériumba az igényüket, mi támogatjuk, de ne várja, hogy mindent mi intézzünk el. V. 21., Veres

Megbeszélve Sós Endrével a szükséges intézkedés. Izlik 5/22.

Közélet

Prantner József úrnak,
az Állami Egyháziügyi Hivatal elnöke,
Budapest

Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Amikor legutóbb szíves volt fogadni és tájékoztatásaimat meghallgatni, rámutattam szóbelileg arra, hogy meg kell tenünk az intézkedéseket a felekezeti szervezeten belül esedékes hitközségi, községkerületi és országos képviseleti választások lebonyolításának előkészítésére. (...)

Budapesten a hitközség közgyűlésének kell – rendkívüli közgyűlés összehívása után – megválasztania a választási bizottság elnökét s tagjait. Utána a választási bizottság összeállítja a szavazásra jogosultak listáját, azt a központban és a körzetekben közszemlére teszi, majd letárgyalja a felszólamlásokat,

végül kéthetes dátumra kitűzi a választások napját. Az egész procedúra enyhe számítással két és fél hónapot vesz igénybe.

A választásokat azért kell két szakaszban lebonyolítani, mert tanácsos, hogy a MIOK elnöke és politikailag teljesen megbízható alelnöke a vidéki választások előkészítésére személyesen keressék fel legalábbis a jelentékenyebb vidéki hitközségeket. (...)

Mindezek az előkészületek azért szükségesek, mert nem hunyhatunk szemet az izraeli követség különböző behatolási kísérletei előtt. Ha előkészületlenül engedjük lefolyni a felekezeti választásokat, különböző hitközségekben könnyen bekerül a képviselő-testületekbe néhány cionista, sőt végül az Országos Képviselőt kebelében is összeverődhet egy cionista „frakció”. Régebben keringtek olyan hírek, hogy az izraeli követség számít egy cionista vagy cionistabarát csoport kialakulására. Meg kell néznünk a választási előkészületeket abból a szempontból is, hogy ne teljesen aggasztóan legyenek minden területen, hiszen éppen a budapesti vezetőség halálózási statisztikája mutatja, hogy lehetetlen helyzet kezd kialakulni. A mostani közgyűlésen 23 vezetőségi tagot kellett elparentálnunk.

Kérem Elnök Urat, hogy a vidéki és budapesti hitközségi választások előkészítésére és kiírására az engedélyt megadni szíveskedjék, mert nem fogja futni az időből a törvényes határidők betartása.

Budapest, 1965. július 30.

Kézzel írt szöveg a levél végén:

Forgatókönyv, mikor, hol, mi lesz! Kiket javasolnak! Vidékieket értesíteni! – Mélykúti, Davidovics – Tanárkiesés, új kérelem. 65. XI. 30.

Bizalmas
Feljegyzés

December 27-én, vasárnap délelőtt 1964-es rendes közgyűlését tartotta a BIH közgyűlési termében a Budapesti Izraelita Községkerület, amely a Pest megyei, továbbá a szolnoki, salgótarjáni, székesfehérvári, balassagyarmati hitközségeket, továbbá néhány fiókhitközséget és szórványt foglal magában. (A községkerületeknek voltaképpen semmi különösebb jelentőségük nincsen. Régen érettek arra, hogy megszüntessék őket. Csupán arra jók, hogy elégedetlen, politikailag helytelen utakon járó elemek pódiumot nyerjenek.)

A Budapesti Izraelita Községkerületnek az a dr. Harsányi László az elnöke (dr. Bródy Emő halála óta), aki a dr. Scheiber-féle klikkhez tartozik, és egy-két év óta állandóan kellemetlenkedik. Köztudomású róla, hogy valamikor nagyobb földbérő volt. Ebben az ügyben régebben néhány levél is érkezett az Állami Egyháziügyi Hivatalhoz. Dr. Harsányi László összeszűri a levél néhány zavart keltő és cionistabarát elemmel, akiket dr. Scheiber Sándor és társasága mozgat.

A mostani községkerületi közgyűlésen ez a négy-öt ismert alak meglehetősen feltűnést keltett átlátszó, politikailag káros fecsegésével. (...)

Salgó Sándor szemrehányást tett Sós Endrének, a MIOK elnökének és a MI-

„...a felsőbb állami szervek váratlanul megszüntették a három zsidó szövetséget szombattartási lehetőségét.”

OK vezetőségének, hogy a magyar zsidóság, amit nem lett volna szabad megtennie, kilépett a Zsidó Világkongresszusból.

Salgó Sándor szemrehányást tett, hogy a MIOK elnöke és vezetősége nem tett elegendő lépést a magyar zsidóság kártérítéséért. Amikor a MIOK vezetősége látta, hogy a nyugatnémet kártérítés ügye rosszul áll, kötelessége lett volna konferenciára összehívni az európai zsidóságot. Szerinte: mulasztás a MIOK vezetősége részéről, hogy elmulasztotta az európai zsidóság konferenciájának megrendezését.

Sós Endrének arra a megállapítására, hogy Magyarországon nincs és nem lehet antiszemitizmus, legfeljebb egyes antisemiták maradtak a régi időkből, neki (Salgó Sándornak) az a megjegyzése, hogy lehet azért antiszemitizmust tapasztalni az állások betöltésénél és az iparosok és kereskedők üzlethelyiségeinek elvételénél. (...)

Dr. Fodor Pál orvos (Egészségügyi Minisztérium), aki még sohasem szólalt fel a felekezet gyűlésein, azt fejtegette, hogy nincs fontosabb feladat, mint a fiatalok beszervezése a zsidóság szervezeteibe. Kifejtette, hogy nincs szükség állami támogatásra, és jobban tudna működni a felekezet, ha nem kellene elfogadnia az állam pénzét.

Dr. Fodor Pál sürgette, hogy a felekezet vezetősége szervezze meg a fiatalok és a nők csoportjait. (...)

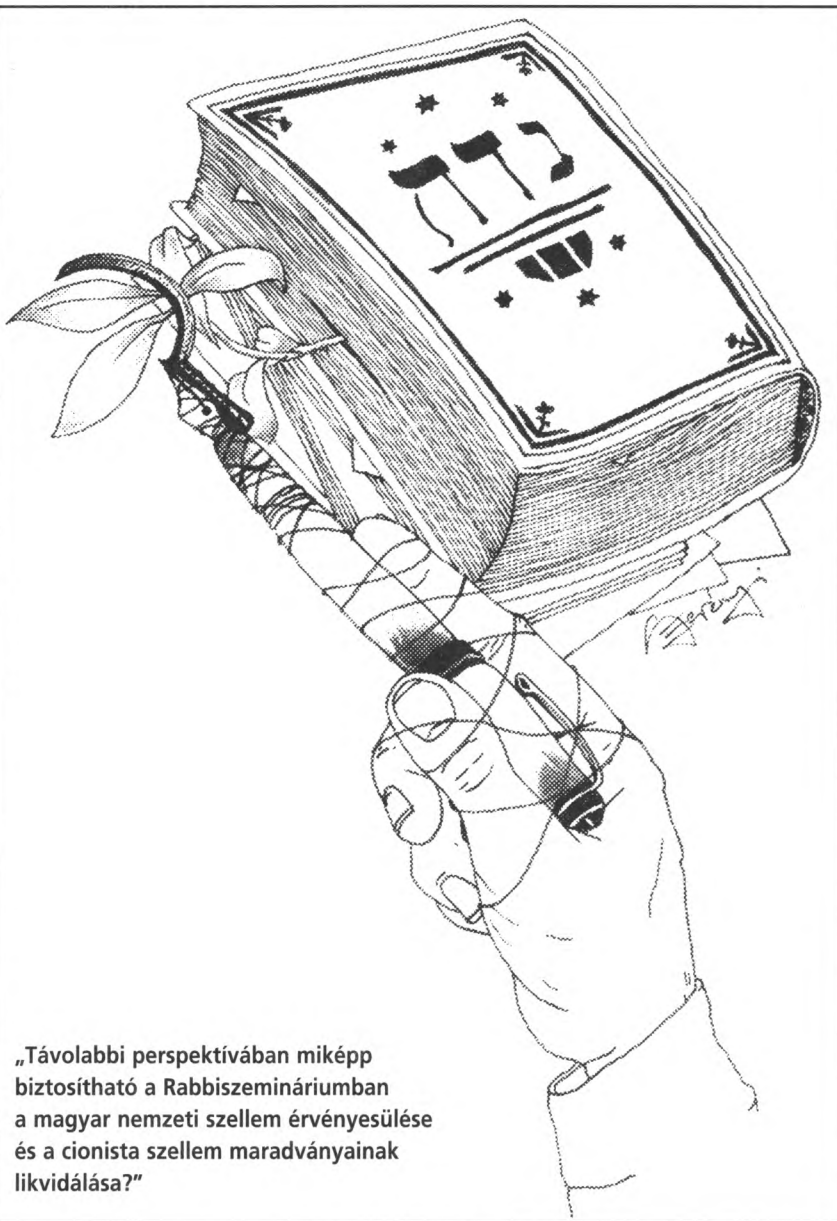
Az előbb említett társaság – amely előre szervezkedett erre a közgyűlésre – voltaképp egészen jelentéktelen volt, de bizonyos hangulatot mégis előidézett a közgyűlésen. Ez a hangulat eredményezte, hogy többen tették szavá a fiatalok megszervezésének szükségességét, ifjúsági csoportok létesítését, a Talmud Tóra-oktatás fokozását, a vallásoktatás intenzívebbé tételét.

Dr. Jári Péter (aki legutóbb a ráckevei bíróság jegyzője volt és emellett titokban a Budapesti Izraelita Községkerület főtitkára) ugyancsak a zsidó kultúra intenzívitásának fokozását és az egész országban zsidó rendezvények bevezetését sürgette. (Utána arra kérlett bennünket, hogy ezt a világrét se írjuk meg.) (...)

Az úgynevezett „ellenzék”, amely teljesen jelentéktelennek látszik, egyik programpontnak akarja lobogójára tűzni: az ifjúsági és a női csoportok megszervezését. Szeretné választási jelszólul felhasználni azt is, hogy a magyar zsidóság vezetősége nem küzdött elég erővel a kártérítésekért.

(A MIOK vezetősége több alkalommal kérte az Állami Egyházi Hivatalt, hogy talán jó lenne, ha a MIOK vezetősége delegációt küldene Bonnba vagy dr. Nahum Goldmannhoz. Bár valószínű, hogy ez a delegáció semmi eredményt sem ér el, de legalább nem lehet majd a MIOK-nak, a kísérlet elmulasztása miatt, szemrehányást tenni.) (...)

Az eljövendő felekezeti választások kérdése egyébként ma már teljesen benne van a köztudatban. Ha nem is nyíltan, de voltaképp mégis mindenfelé megindult az erre vonatkozó előkészület. A közgyűlés „ellenzéki” felszólalásai mind-mind ennek az eljövendő választásnak az előszele. Míg az államhű, demokrati-

„Távolabbi perspektívában miképp biztosítható a Rabbiszemináriumban a magyar nemzeti szellem érvényesülése és a cionista szellem maradványainak likvidálása?”

kus elemek (alkalmazkodva az Állami Egyházi Hivatalnak a kívánságához) egyelőre hallgatni kénytelenek, az „ellenzéki” csoportok megkezdték az egész vonalon a mozgólódásukat. 1964. december 27.

Kézzel írt szöveg a levél végén:

Ez így nem bizonyos, nevezze meg Sós Endre, hogy kik?

Feljegyzés

Március 7-én, vasárnap a BIH Hegedűs Gyula utcai körzetében kibővített választmányi ülés volt, amelyen felszólalt Salgó Sándor és Román Emil, az úgynevezett „ellenzék” két tagja is.

Salgó Sándor (aki tudvalévően közeli kapcsolatban van az izraeli követséggel) felszólalásában hangoztatta, hogy „a zsidóság életszínvonala csökken, mert sok helyen az antiszemita kinyomják állásaikból a zsidókat, és azok kénytelenek nyugdíjba menni”. Salgó Sándor kijelentette. „A hitközség vezetőségének oda kell hatnia, hogy kormányzatunk több támogatást

adjon a hitközségnek. Nem vagyok elragadtatva attól a támogatástól, amelyet az állam ad. Ne feledjük el, hogy az állam ölébe hullott sok zsidó vagyon.” (E mondat után kézírásos megjegyzés a lap szélén: *Erre nem reagáltak Sósék? – A szerk.*)

Salgó Sándor hangoztatta, hogy „ebben az évben ország-szerte hitközségi választások lesznek; a MIOK-nál is választásokra kerül sor; máris mindenfelé mozognak azok, akik a kulisszák mögött készülnek pecsenyéjük megsütésére. Engem is mindenfelé hergelnek olyanok, akik azt szeretnék, ha segíteném nekik kikaparni a gesztenyét. Ezek az emberek azt várják, hogy én bontsam ki helyettük a lobogót. Én azonban azt mondom nekik, hogy bontsák ki maguk. Különben is az a fel fogásom, hogy sokkal helyesebb, ha becsületes kompromisszumot kötünk a mai vezetőséggel. Vegyenek be bennünket a felekezet irányításába.” (...)

(Az ülés előtt Salgó Sándor azt magyarázta dr. Seifert Géza-nak, hogy fel akar szólni Izrael Állama mellett. Helyesnek tartaná, ha a pesti zsidóság is rokonszenvét nyilvánítaná Izrael Állama iránt. Dr. Seifert Géza lebeszélte, és Salgó Sándor, úgy látszik, elfogadta a lebeszélést. (...))

Az ülésen egyébként összesen 30 aggastyán férfi és nő vett részt. Rendkívül feltűnő az összes körzetben a lélekszám csökkenése. Szemmel láthatóan észrevenni az évi több mint kétezres halálozási veszteséget és az utóbbi két év egészen jelentős kivándorlási mennyiségét.

Megdőbbentő volt a Hegedűs Gyula utcai körzet pénzügyi előjárójának az a jelentése, hogy a Hegedűs Gyula utcai körzetben két év alatt 3600 főről 2400 főre csökkent az önkéntes hitközségi járulékot fizetők száma. (...)

Folytatódik a kaszusz-jövedelem zuhanása is. Három évvel ezelőtt a kóser húsból még évi 1,3 milliós bevétele volt a hitközségnek. Most legfeljebb évi 150 000 forintba lehet számítani. (Részben a borjúhúskiesés miatt, részben a kóser háztartást vezetőik számának csökkenése miatt.)

A Hegedűs Gyula utcai körzet választmányi ülésén Reichard Miksa rabbi helyettes elmondta, hogy a Talmud Tóra-tanfolyamra ebben a tanévben egyetlen új gyerek sem jelentkezett. A zsidó vallásoktatás nagyfokú csődjére mutat ez.

(A zsidó nagy ünnepeken még megtelnek a fővárosi zsinagógák, mert a zsidók – függetlenül a vallásosságuktól – elmennek halotti imát mondani a szüleikért. Hétköznap már a minjant is csak fizetett emberekkel lehet fenntartani. Dr. Benoschofsky Imre főrabbi templomában, a Hegedűs Gyula utcában is előfordult a minap, hogy hiányzott a minjanhoz a tizedik ember, és nem lehetett reggeli istentiszteletet tartani. A Dohány utcai zsinagógában sem lehet mellőzni a fizetett imádkozókat.)

A fiatalság mindenhol hiányzik. Vallásilag a megmaradt zsidó fiatalságot nem lehet összetartani, mert a vallás nem érdekli őket.

Éppen ezért kell kétszeresen vigyázni arra, hogy a magát zsidónak érző és valló zsidó fiatalság ne kerüljön a cionista ideológia befolyása alá. Az izraeli követség tudatában van annak, hogy a labilis – tehát nem kommunista – zsidó fiatalságra könnyen lehet hatni a cionizmussal. Ezért is tesz mindenféle erőfeszítéseket a cionista szellem terjesztésére és Izrael propagálására.)

1965. március 7.

Kézzel írt szöveg a levél végén:

Sós elnököt megkérdezzük, hogyan reagált az államunkat ért vádaskodásra, más intézkedés nem szükséges. III. 11. Veres.

Egy jelentés a másik oldalról

Az alábbiakban részletet közlünk a Fővárosi Tanács vallásügyi előadójának 1965-ben írott jelentéséből, amely a felekezetek helyzetét, erejét, államhoz való lojalitásukat és a „vallásellenes harc” állását tekinti át. Ebből emeljük ki azt a két oldalt, amely az izraelita felekezettel foglalkozik. Az ötvenoldalas anyag a hagyományos sorrendben tekinti át a történelmi egyházakat, majd a „szektákat” (értsd: az összes többi felekezetet).

A beszámoló készítőjének elsődleges szempontja a vallásellenes harc volt, így természetesen a katolikus egyházzal foglalkozik a legnagyobb terjedelemben (30 oldalon), mert ennek befolyása volt legnagyobb a lakosságra. Az izraelita felekezetnek az alacsony létszámmal arányosan mindössze két oldalt szentel. A zsidóság egészen sajátos helyzete csak annyiban érdeklő, amennyiben ez a politikai lojalitás szempontjából lényeges (hányan járnak az izraeli nagykövetségre). A deportálásokat is csupán a számarányok jobb ismerete miatt tartja szükségesnek megemlíteni.

Jelenleg Budapesten egy hitközség működik, amelynek egy erősen kisebbségi ortodox tagozata is van.

1944 márciusáig, Budapest mai területének megfelelő körzetben, 18 neológ és 6 ortodox hitközség működött.

A lelkészek számát tekintve a következő állapítható meg: 1941-ben összesen 37 izraelita lelkész működött Budapest mai területének megfelelő körzetben. Jelenleg pedig 18 működik.

Lélekszám tekintetében a következő változás tapasztalható: 1941-ben 269 571 fős lélekszámot tartott nyilván a hitfelekezet. 1946-ban a lélekszám kb. 100 000 fő volt. Itt szükséges megemlíteni, a reális kép végett, hogy felszabadulás után sokan költöztek fel a fővárosba vidékről, mivel a deportálás következtében egyedül maradtak.

A jelenlegi budapesti lélekszám: 50 000 fő. 20 000 főre becsülhető a Budapesten lakó, vallásuktól el nem szakadt izraelita hitfelekezetűek száma.

Önkéntes megajánlást 14 100-an fizetnek Budapest területén. (...)

Az izraelitáknak jelenleg nincs kinevezett országos főrabija. Dr. Benoschofsky Imre, a budapesti főrabbi van megbízva az országos főrabbi-helyettesi funkciókkal. Nevezett lojális, alkalmazkodó emberként ismeretes. Az ortodox tagozat rangidős főpapja Schück Jenő.

A Budapesten működő Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársaságának Soós Endre az elnöke, aki emellett a Budapesti Izraelita Hitközség elnöki tisztét is betölti, Soós E. az állami elgondolásokat el szokta fogadni és meg is valósítja. Hibája, hogy sok esetben a legbensőségesebb egyházi jellegű intézkedéseit is úgy adja ki: ezt az Egyházügyi Hivatal akarja...

Emellett rendkívül ideges és anyagias, bohém ember. Meggondolatlan anyagi, illetve gazdasági vezetése, továbbá közismerten zavaros erkölcsi élete miatt eléggé lejáratja magát hitfelekezete előtt. Ugyanakkor Soós Endrének kétségtelenül érdeme, hogy határozottan fellépett és fel is lép a reakciós irányok ellen, ahol annak jelét látja.

„A hazai zsidóság politikai hagyománya volt az államhatalomhoz való kötődés”

Beszélgetés Csorba László történésszel

– Mit kell tudni Sós Endre „előéletéről”?

– Jó tollú újságíró volt, kezdetben rendelkezett tekintéllyel mind a szélesebb nyilvánosság, mind a zsidóság köreiben. 1957-ben lett a hitközség elnöke, olyan emberként, aki nem kompromittálódott a szocializmus építésének korábbi változata mellett, mint a Rákosi-korszak zsidó vezetői. Sós meghirdetett egy új politikát, amely főleg az értelmiség számára volt rokonszenves: „kultúrzsídónak” kell lennünk –, mondta – nem maradhatunk meg „népkonyhazsidóságnak”. Ezért elsősorban a kulturális intézményeket kell fejleszteni, mert a magyarországi zsidóság kulturális öröksége olyan jelentős, amelyet tovább kell vinni. Ez sokaknak tetszett, csakúgy, mint a nyíltságra, őszinteségre, demokratikus közéletre tett ígéret, mert a hitközségi vezetésről mindig úgy érezték az emberek, hogy arisztokratikusan elzárkózik, akárcsak a háború előtt.

– **Demokráciát meghirdetni közvetlenül az 56-os forradalmat követő megtorlások után elég érdekes törekvés volt.**

– Ez beleillett a korabeli szóhasználatba, hiszen akkoriban sokat beszéltek szocialista demokráciáról, arról, hogy a Rákosi-rendszer diktatórikus vonásait vissza kell „nyesni”. Ez egyébként nem csak Sós Endre szóhasználatára volt, hanem a körülötte szerveződő „csapaté” is, amelynek igazi erős embere Seifert Géza volt, aki később szembefordult vele és 1966-ban Sós helyébe lépett.

– **Az Állami Egyháziügyi Hivatal miért asszisztált ehhez a cseréhez? Neki nem volt megfelelő egy olyan szervilis ember, aki hűségesen végrehajt minden parancsot?**

– De igen, de ennél még jobb volt egy olyan szervilis ember, akinek tekintélye is van, amellyel rendet tud tartani a közösségben, aki az ellenzéki hangokat el tudja fojtani. Erre Sós Endre nem volt képes, mert elveszítette a bizalmat, nem tudott olyan konzervatív, rendparti többségre támaszkodni, amelynek támogatásával az ellenzéki hangokat vissza tudta volna szorítani. A bizalmat pedig azért vesztette el, mert nem hajtotta végre eredeti programját, felemás intézkedései súlyos anyagi zavarokhoz vezettek, pozícióját személyes föllemelkedésének előmozdítására használta föl. Olyannyira, hogy az ekkoriban illetve ezután megjelent cikkei, könyvei is a hitközségi iroda munkatársainak szellemi produktumai voltak – amint ezt Scheiber Sándortól tudom. Sós személyében is abszurd figurává változott, aki elzárkózott a hitközségi iroda „belső termeiben”. Talajjalanná vált, mindenki számára csak teherként, aki kompromittálja az ÁEH által is elvárt politikát. Így Seifert Géza fokozatosan „kihátrált” mögüle, szembefordult vele és meg tudta nyerni a következő választásokat 1965-ben.

– **Sós politikai magatartása eredeti programjának ponto-**

san ellentmond. Nyomon lehet követni, hogy ez hogyan sikerült el? Egyáltalán megpróbálta eredeti programját megvalósítani?

– Feltétlenül. Például a Rabbiképző Intézet jelentőségének növekedése összefügg ezzel. Megnyílhattak újra a határok, újra lehetett szervezni a külföldi kapcsolatokat és ezekben a kapcsolatokban a kulturális értékek felmutatása – amit persze a Rabbiképző Intézet képviselt elsősorban – nagyon fontos ütközőpont volt. A rabbiképző jelentősége fokozatosan megnőtt, így megnőtt Scheiber Sándoré is, aki a maga személyében képviselte az autonóm magyar

zsidó értelmiséget. A külföldi partnerek is azonnal megértették, hogy ez más, mint Sós szervilis politikája. Sós a kulturális kibontakozást teljes egészében a saját, illetve az ÁEH kontrollja alatt kívánta megvalósítani. De mivel ez nem volt lehetséges – a rabbiképzőben Scheiber valódi alternatívája kezdett érvényesülni – kialakult benne az ellenségtől való paranoid félelem és ezután már következnek a feljelentések. Ezek elnöki székbe kerülése után 1-2 évvel kezdődtek.

– **Mi volt az oka, hogy egy tisztességes, demokratikus programmal fellépő ember végül azzá válik, ami ezekből a feljelentő levelekből kiolvasható?**

– Sós ugyanazt a felekezeti politikai irányt követte mint 1945 után működő elődei, sőt, a hazai zsidóság történetében nagyon régi hagyomány az államhatalomhoz való kötődés. E felfogás szerint a zsidóság és a társadalmi környezet között kialakuló feszültségek ellen az államhatalom nyújt védelmet, távol tartja az antiszemitizmust és biztosítja a zsidó élet politikai feltételeit 1945 előtt, anyagi és politikai feltételeit 1945 után. Így az 1945 után megjelent igen erős cionista szerveződéssel a hitközség vezetése szembefordult. Mikor 1956 után „fellazul” a fegyelem és az autonómia iránti igény újjászületik, ez azonnal megkapja a „cionista” minősítést. Ebben a jelzőben akkoriban legalább ötféle dolog keveredett: jelenthette a valódi politikai cionizmust, nemzeti kisebbségi felfogást, „kultúrzsídó” álláspontot, bármilyen rokonszenven meg nyilvánulást Izrael iránt, illetve bármiféle autonómiatörekvést. A Sós-féle feljelentésekben mindezek a felfogások keverednek. Ha a fenti „cionizmusok” bármelyikének címkéje alatt valamilyen új törekvés fogalmazódott meg, az már az emberek számára egyben felekezeti politikai alternatívát is jelentett. Sós Endre jó érzéssel ismerte föl azt, hogy bármiféle más irányú kötődés az ő hatalmára veszélyes lehet. És mivel ő magát az állam leghűségesebb janicsárjának állította be, nyugodtan éreztethette úgy az ÁEH felé, hogy ez a magyar szocialista államnak is rossz. Amikor azonban arról beszélünk, hogy itt jól felfogott hatalmi érdekről van szó, mögötte – elődeihez hasonlóan – ott van az a meggyő-

ződés, hogy a magyar zsidóság biztonságát csak az államhatalomhoz való teljesen szervilis viszony tudja biztosítani. Feltehetőleg tehát meg volt győződve arról, hogy a rabbiképző relatív autonómiája vagy az izraeli követséghez való szorosabb kapcsolatok végső soron rontanak a magyarországi zsidóság általános helyzetén.

– Naiv dolog azt kérdezni, hogy miért nem láthatott ő szövetségest Scheiber Sándorban? Hiszen eredeti programjának megvalósításában éppen Scheiber lett volna az ideális partner.

– Attól tartok, az 1948 utáni egész periódusban a Seifert-korszak nyugalmi időszakánál többet nemigen lehetett elérni. Az ÁEH által erőteljesen elvárt szervilis magatartással nem fér össze egy autonóm személyiség. Szinte lehetetlen elképzelni olyan autokratát, aki megadja az államnak, ami az államé, ugyanakkor morális tartását töretlenül megőrzi. Itt csak egy olyan autokrata lehet az alternatíva, akinek politikai (netán egyéb) korrupciójával ugyan mindenki tisztában van, de akinek van annyi minőségérzéke, hogy nem iktatja ki a részleges autonómia képviselőit, már csak azért sem, mert ezek hasznos árucikkek külföldi kapcsolatainak fenntartásában.

– E dokumentumokból számomra az derül ki, hogy Sós asszisztált a magyar zsidóság intézményrendszerének lepusztításához.

– Valószínűleg úgy gondolta: hozunk bizonyos áldozatokat, hogy az egész megmaradjon. Ha a levelek szövegét nézzük, csupán annyi derül ki, hogy Sós az intézmények kézben tartásának és manipulálhatóságának fenntartására törekedett. Azt már feltehetőleg az ÁEH illetékese gondolta, hogy idővel „becsukják a boltot”. Ugyanakkor Sós érdekvédőként is fellépett. Biztos vagyok benne, hogy meg volt győződve: a magyar zsidóság életfeltételeit védi egy sajátos közegben. Végül is neki befelé is fel kellett mutatni valamilyen eredményt. Itt mégiscsak valódi választások zajlottak, az ÁEH ezeket nem tudta maradéktalanul manipulálni. Ezért is sűrűsödik a levélváltás és durvul el a levelek hangja éppen 1965-ben, mert a következő év legelején volt esedékes a választás és nagyon úgy látszott, hogy a rabbiképző környékén kialakul egy olyan mag, amely képes megbuktatni a Sós-Seifert-féle vonalat. Sósék pontosan tudták, hogy Scheiber körül alkalmanként összegyűlnek az ellenzéki szimpatizánsok, baráti kapcsolatok szövődnek közöttük, ami a szervezkedés rémképét idézte föl.

– Ilyen feltehetőleg nem is volt.

– Lehet, hogy gondoltak rá, de akciókban ez nem nyilvánult meg. Ezzel párhuzamosan azonban a Sósék elleni kritika az összes nyilvános fórumon egyre erősebb lett. Úgy tűnt, az állandó kritikai hangokat valaki meg tudja ragadni és stratégiává tudja formálni. De ez nem történt meg.

– Nekem úgy tűnik, ez nem volt véletlen.

– Scheiber tapasztalta ugyan, hogy az ellenzék erői fókuszába került, de nem volt ambíciója, hogy ellenzéki vezető legyen, ami az ilyen kísérleteket eleve kudarcra ítélte.

– Nekem úgy tűnik, Scheiber Sándor azért válhatott ilyen mítikus figurává, mert semmi különösét nem csinált, csak tette a dolgát. De miután körülötte mindenki – finoman szólva – kifogásolható magatartást tanúsított, ilyen közegben hőssé válik, aki egy jobb kor átlagemberéhez illően viselkedik.

– Történészeknél megfigyelhető, hogy túl sok levéltári munka után szkeptikus emberré válnak, mert nincs olyan

tündöklő személy, akiről ki ne derülne, hogy valami árnyék vetül rá. Scheiber esetében azonban ilyesmi nem fedezhető fel. A korabeli majd összes felekezeti vezető feljelentőként és feljelentettként is megjelenik ezekben az iratokban, Scheiber azonban csak feljelentettként van jelen. Abban az időben ez nem volt hétköznapi magatartás, így óhatatlanul hőssé vált.

– Ugyanakkor Scheiber Sándor – bár talán már életében legendává vált – maga sem tudta megakadályozni a Rabbiképző Intézet sorvadását. Egyszemélyes intézményként, kutatóként, a magyar zsidóság szimbólumaként megmaradt, személye köré csoportosult minden, miközben az intézmény hanyatlott.

– Az általános szekularizálódás, az államhatalom nyomása, a belső felekezeti vezetés kapitulációs stratégiája kölcsönösen erősítették egymást. Amíg ezek a folyamatok hatottak, ezt Scheiber csak lassítani tudta. „Egy fecske” volt ő, aki nem csinál nyarat.

– A Seifert Géza nevével jelzett korszakban a hitközség lepusztulása töretlenül folytatódott. Eladtak ki tudja hány zsinagógát, hanyatlott a Rabbiképző Intézet, az Anna Frank Gimnázium. Valóban nagyobb tekintéllyel bírt Seifert Géza vagy csupán addigra úgy megregulálták és megnyomorították a közösséget, hogy nem tudott több ellenállást kifejteni?

– Biztos, hogy mind a két tényező szerepet játszott. Seifert azonban sokkal ügyesebb, okosabb volt, mint Sós Endre. Sokkal nagyobb volt az adminisztratív rutinja, ügyesebben tudta tartani a kapcsolatot az egyházügyi hivatallal. Ugyanakkor feltehetően benne is az a meggyőződés élt, hogy amit leadunk, az segít megőrizni azt, ami megmaradt. Értett ahhoz, hogy ne élezze ki a viszonyt a rabbiképzővel és Scheiberrel, sőt, hogy Scheiber tekintélyéből valamennyi visszasugározzon a felekezetre és ebből valamennyire ő is profitálhat a nyilvánvilágban. A feljelentő levelek persze Seifert Géza idejében is érkeztek az ÁEH-ba, csak sokkal ügyesebben, finomabban.

– A többi egyház és felekezet vezetőivel összehasonlítva, hogyan ítélték meg az izraelita felkezet akkori vezetőit? A kor átlagának megfelelő morális teljesítményt nyújtottak?

– Úgy vélem igen. Itt nincs szó zsidó specialitásról. Az ÁEH ún. „szocialista egyházpolitikája”, működésének belső törvényszerűségei, a korabeli környezet, amelyben az egyházak éltek, szükségszerűen kitermelte ezt a magatartást és persze megtalálta azokat az embereket, akiknek az erkölcsi világa ebbe beleillett. Az elhamarkodott ítélettel persze vigyázni kell. Ezek az emberek valódi érdekeket is védtek. Ha akarjuk, itt sok szép hasonlatot lehetne találni Bethlen Gáborral, a török kori Erdéllyel.

– Én úgy látom, hogy ezek a felekezeti vezetők a hatalom és felekezetük érdekei közti egyensúlyozásban az államhatalom felé csúsztak el. 1985 táján egy zsidó felekezeti vezető számára már nem jelentett volna különösebb kockázatot kritikusabb hangot megütni.

– Igen, de ekkor már a „kitenyésztett bürokratikus önreprodukció” működött. Ebben a Stöckler-Heves-Sós-Seifert-Héber-féle közegbe már nem lehetett bejutni. Itt a politika mellett egy szervezetszociológiai törvényszerűség is érvényesült.

Gadó János

Sós Endre

Ez is igaz: mindenki közülünk az élet egy nyers húsdarabkája, melyet két oldalról a halál pusztá zsemléje fog közre.

És miközben ebédeltem, nagyanyám (családiásan: Nagyi) a következőket mesélte nekem: „Mielőtt Klárka, a te édesanyád és az én kislányom megszületett, már volt két gyermekem. Először a kislányom született. Az első kislányom alig egyévesen halt meg. Ugyanabban az időben volt egy farkaskutyánk is. Nagyon szép német juhász volt! Elviselhetetlenül nyűszített a kislányom után. Szegény. Nem evett. Belehalt a bánatába. Nagyon sajnáltam. Azóta kutyáról hallani se akarok. A kislányom után fiam született. Az én Karolkóm. (»Te Nagyi, add ide, légy szíves, a söt.« »Parancsolj.«) Nagypád mihaszna egy ember volt. Az összes birtokot, amit hozományba kaptam, elherdálta. Ő bécsi volt, de a szülei innen, Trencsénbánból származtak. Amikor összeházasodtunk, Berlinbe költöztünk. Hozományba kaptam ott egy házat. Nagypád szücsmühelyt rendezett be a házban lent. Szücs volt. De néha az volt az érzésem, hogy a széltolást és naplopást tanulta... Mert annak valóban mestere volt. Morgen, morgen, nur nicht heute, sagen alle faule Leute. (Holnap, holnap, csak ma ne, mondja minden lusta ember.) Ezt reggeltől estig szavalhatam volna neki. És amikor már mindennek a nyakára lépett, ellöngött Párizsba. (»Te Nagyi, hiszen ebben a sötétben nincs egy szem só sem. Rázom, de hiába...« »Akkor állj fel, és töltsd meg.«) Amikor megjött Párizsból, magával hozta azt az utálatos francia betegséget. Mintha én arra lettem volna kíváncsi. Ezután már rá se tudtam nézni. És különben is. Tudod te egyáltalán, miféle ember volt az?! Amikor az esküvőnk után először aludtam vele, az egész matracot összevénéztem. És ő ezek után képes volt azt állítani, hogy nem voltam szűz. Szamá. Más különben fess volt. Ja, a franciabetegséget ne említsd senkinek. Klárka se tudja, az anyád. Az ilyesmi mindig szégyen az egész családra. Még mielőtt Párizsba

ment volna, érkezett megcsinálni az anyádat – pedig válófélben voltunk! Eből is láthatod, milyen felelőtlen egy alak volt. (»Te Nagyi, tulajdonképpen miért nem szódsz meg tisztességesen az ételt?« »Mert az nem egészséges.«) Amikor az apám, a te dédapád megtudta, mi folyik nálunk, eljött értem Berlinbe, szekérre rakott és hazahozott Nemesváraljára, olyan szegényen, mint a templom egere. Karolkóm volt még csak meg, anyád még nem egészen. Üldögéltem és azon törtem a fejem, mi

ben másodszor is férjhez mentem, nagypóhoz. Aztán jött Malhamóvesz, Hitler képében. És itt voltak segédei. Sano Mach. Sano Mach, a zsidóknak krach! Disznó. Elvitték a fiacskám. Máig nem tudom, hol lehet a sírja. A múltkor a közös mosókonyhában találkoztam Sano Mach feleségével. Nem akartam hinni a szememnek. Kérdezem az ismerőseimet: »Hogyhogy, ez a Mach még él? Nem végezték ki?« És ők így felelnek: »Él. (Elsírja magát.) Szabadon engedték.« (Szipog, megnyugszik.) Ha

MILOŠ ŽIAK

A halál hamburgere

legyen azzal a második gyerekkel. El akartam vetetni. De aztán mégis meghagytam az anyádat.” (Így érte anyámat először a halál lehelete.)

„Amikor Klárka megszületett, olyan aprócska volt. Mintha a hasamban a legkisebb feltűnést is kerülni akarta volna, hogy még gondolatban se vegyem észre őt. És így, ilyen aprócskán csúszott át erre a bolondos világra. Először azt hittem, hogy meg sem marad. Ezért adtam neki az első kislányom nevét. Azét, aki egy évet sem élt. Milenko, ezt jól jegyezd meg, mi, zsidók hisszük, hogy Malhamóveszt, a halál angyalát lehet csapni. Malhamóvesz az a hivatalnok, aki azok névsorával járja a házakat, akiket le kell ímni, és azok nevét, akiket már elvitt, kihúzza a névsorból. A te anyádnak ugyanazt a nevet adtuk, mint halott nővérenek. Hogyha a halál angyala érte jönne, akkor mondhasuk neki: »Mit csinál, Malhamóvesz úr, talán elfeledte, hogy egyszer már járt itt érte? Nézz csak meg jobban a névsorát. Nem lát a szemétől?!« A halál angyala megnézi. Hümmög. Felteszi okuláréját. Megint hümmög. Ezek tények! A név ki van húzva, minden hiába! Menjen csak szépen oda, ahonnan jött!” (Így érte anyámat másodszor a halál lehelete.)

„Éldegeltünk tovább. Harminckilenc-

tudtam volna, hová viszik az én Karolkómat, gondolod, hogy adtam volna? Egyszerűen elrejtettem volna. A háznak hátsó kijárata is volt. Koffert adtam volna a kezébe, és azt mondtam volna neki: Erre fuss, és várj meg. A csendőmek mondhattam volna, hogy nincs odahaza. De nekünk azt mondták, hogy ő csak előremegy, aztán mi is mindannyian utánaköltözünk. Hogy újra az a törvény, hogy vissza kell témünk a gettóba. Senki közülünk nem gondolt arra, hogy úgy lemészárolnak majd minket, mint a barmot. Amint efféle hírek kezdtek terjedni, anyádat azonnal elbújtattuk. Először negyvenkettőben átkereszteltettük, de aztán már az sem segített. Katolikus vagy protestáns vagy, úgymis zsidó vagy. Anyádat a Strihánkován bújtattuk el. Az egy domb Bosáca felett. Hisz nyaraltál már ott.” (Így érte anyámat harmadszor a halál lehelete.)

De amíg anyám életét – mint a Jézuskáét a jászolban – nagyanyám beszédének meleg leheletével legyezgette a halál jóságos számara, engem, ebéd közben, gondolatban sokkal komolyabb problémák foglalkoztattak – ezt akkoriban biztosra vettem. Például ilyenek:

– Te Nagyi, miért mondjuk azt, hogy meghányja-veti a dolgot (»Egyél, Milenko, mert kihűl.«), ha azt értjük alatta:

alaposan meggondolja („Egyél, Milenko, mert kihűl.”), és ugyanakkor miért nem mondjuk, hogy elhányja-veti a búzát? Hiszen ebben nincs egy fikarcnyi logika sem. („Egyél, Milenko, mert kihűl.”) És megfordítva. („Egyél, Milenko, mert kihűl.”) Miért nem mondjuk, hogy lehányja-veti a ruhát, ha azt gondosan teszi? („Egyél, Milenko, mert...”) És miért nem komoly az az ember, aki hányaveti? (...kihűl.”) Észrevetted, hogy a hányaveti ember nem hányja-veti meg a dolgot? – Milenko, miért kérdezel ilyen badarságokat? Honnan tudhatnám éppen én, egy öregasszony, a választ?!

Nagyapó, nagymama második férje akkor halt meg, amikor tizennégy éves voltam. Nagymama akkor, amikor huszonkettő. Így terpesztette szét lábát egész kamaszkorom felett a halál. Egyik lábával 1973 papucsába lépett, a másikkal 1981 papucsába.

Mielőtt nagymamát kórházba szállították volna, gyakran üldögéltem fél-szobácskájában az ágya mellett, és sírtam. Ezt mondtam neki: „Nagy, már csak te maradtál nekem. Te nem halatsz meg.” És ő nyugodt hangon így felelt: „Minden embernek meg kell halnia. Így van ez elrendelve, és ez így igazságos.”

Nagymama akkoriban már nehezen járt – lépcsőn fel félig támogattam, félig a karomban vittem, könnyű volt és törekeny, mint a madártoll. El sem tudtam képzelni, hogyan lépdél majd fel nélkülem, az én támogatásom nélkül a lépcsőn, a másvilágra. Amikor elpanaszoltam neki aggodalmaimat, megsimogatta fejemet és így szólt: „Milenko, ne sírj. Én örömmel várom. Nagyapó és az én Karolkóm már régóta várnak engem.” És amikor azt válaszoltam, hogy vele akarok menni, csendesesen gyözködött: „Te még nem jöhetsz. A te időd még nem jött el.” Élete utolsó éjszakáján lázalmában állítólag a nevünket kiáltotta (anyám nevét, a testvéremét, az enyémet és régen elvesztett fiát, Karolkót), s addig hánykolódott az ágyon, amíg le nem esett a linóleummal borított padlóra. A nővérek felemelték és megnyugtatták. Elaludt. Reggelre halott volt. Azon a reggelen többnapos lumpolásból tértem haza. Amikor az előszobában levettem a cipőmet, megcsörrent a telefon. Feemeltem a kagylót:

– Ez és ez a lakás?

– Igen.

– A hozzátartozója ma reggel meghalt.

– Köszönöm.

Kábult voltam még az alkoholtól és a cigarettától, és fáradt az átvirrasztott éjszakák miatt. Befordultam a konyhába, és személytelen hangon közöltem a hírt szüleimmel, akik munkába indulás előtt álltak. Aztán bementem a szobámba, lassan levetkőztem, és lefeküdtem aludni. Tizenegykor a saját szívétépő nyüsztésemre ébredtem. Fejem alatt a párna teljesen átázott könnyeimtől.

Néhány nap múlva a város központjában találkoztam a nagyanyámmal, a mostani Szlovák nemzeti felkelés terén, amelyet azelőtt Sztálin témek és mittudoménmégmicsodának hívtak. A szívem hevesen kezdett verni. Ő megfordult és rám mosolyodott. De még mielőtt odafuthattam volna hozzá, eltűnt a tömegben. Nem tudtam felfogni. Nem szökhett meg előlem. Hiszen jámi se tudott már rendesen. A biztonság kedvéért még egy darabon felszaladtam az utcán. Aztán vissza, lefelé. Benéztem a mellékutcácskába is. Végül zavarodottan megálltam. Megértettem, hogy képzelődöm. Ez a helyzet többször is megismétlődött. Utoljára már nem is futottam utána. Tökéletes úr támadt bennem.

Bizonyos idő után a szobámban jelent meg. Az íróasztalnál ültem, és elgondolkozva néztem ki az ablakon. Egyszerre rám szegeződő szempár tekintetét éreztem meg a hátamon. Éreztem, hogy valaki nagyon riadtan és szelíden néz. A fal felé fordultam hát. A szoba jobb sarkában állt, szorosan nagyapó mellett. Mintha mindketten lebegtek volna, vagy inkább mintha egy láthatatlan, ferde fénysugáron lépkedtek volna, mert testük a padlóval nem derékszöget, hanem enyhén ferde szöveget zárt be. Szelíden mosolyogtak rám. Újra együtt voltunk mind a hárman. Úgy beszélgettünk, hogy én kigondoltam a kérdéseket, s ők arckifejezéssel válaszoltak. Bátorítottak. Boldog voltam. Nagymama elmosolyodott. Arca ezt tükrözte: „Milenko...”

Csakhogyan ez is igaz: mindenki közülünk a halál pusztája zsemléje, amely két oldalról közrefogja az élet nyers húsdarabkáit.

Nagymama beszélt, én közben ettem, s teljesen elmerültem saját komoly gondjaimban. Például ilyenekben:

– Te Nagy, miért mondjuk azt, hogy meghányja-veti a dolgot („Egyél, Milenko, mert kihűl.”), ha azt értjük alatta: alaposan meggondolja („Egyél, Milenko, mert kihűl.”), és ugyanakkor miért nem mondjuk, hogy elhányja-veti a búzát? Hiszen ebben nincs egy fikarcnyi logika sem. („Egyél, Milenko, mert kihűl.”) És megfordítva. („Egyél, Milenko, mert kihűl.”) Miért nem mondjuk, hogy lehányja-veti a ruhát, ha azt teszi. („Egyél, Milenko, mert...”) És miért nem komoly az az ember, aki hányaveti? (...kihűl.”) Észrevetted, hogy a hányaveti ember nem hányja-veti meg a dolgot? – Milenko, miért kérdezel ilyen badarságokat? Honnan tudhatnám éppen én, egy öregasszony, a választ?!

Nagymama a kuktából még egy adag kitűnő rizottót tett a tányéromra. Aznap különösen ízleteset. A puha hús szinte szétolvadt a nyelvemen. Még egy adagot szedett. Ebéd után kimentem az erkélyre, ahol egy ideje tojásokat rakott egy galamb az üres virágládába. A tojásokból már régen kikelt két gyönyörű galambocskó, az erkélyünkön sétáfkáltak, és nagymama minden reggel a konyhaablakon kihajolva táplálta őket, hogy ne zavarja nyugalmaukat feleslegesen az erkélyajtó nyitogatásával, csukogatásával. „Galambocskáinknak” hívtuk őket. Az erkély azonban üres volt. Kérdezem nagymamát:

– Nagy, hol vannak a galambocskák?

Erre ő:

– Elrepültek.

Erre én:

– Hogyan repülhettek el, mikor tegnap még nem tudtak repülni?

Erre ő:

– Akkor nem repültek el.

És én:

– Akkor hol vannak?

És ő:

– A hasadban.

Én meg:

– Hahaha.

– Mit nevelsz?

Én:

– ...

Nos. Kíváncsi lennék arra, mit válaszoltak volna önök?

HELLER ÁGNES

Zsidótlanítás a magyar zsidó irodalomban

1.

Az utóbbi évek amerikai vitáiban gyakran kerül terítékre a *representáció* kérdése. Pontosabban szólva, az az irányzat, amely önmagát politikailag korrektnek tekintette, azt a gondolatot kezdte elterjeszteni, hogy egy etnikai közösséget, egy fajt vagy pedig egy bizonyos életformához elkötelezett kisebbségi csoportot (pl. homoszexuálisokat vagy transzvesztitákat) más népcsoportok, életformák képviselői, más fajokhoz tartozó írók, festők stb. nem fogják vagy nem tudják fairül ábrázolni. Kialakult a gyanakvás légköre. A népcsoportok vagy életformacsoportok aktivistái azt követelték, hogy a csoportjukhoz tartozókat csak csoportjuk tagjai ábrázolhassák. Minden *heterorepresentációt* előítéletesnek minősítettek. E koncepció szerint például nőt fairül csak nő ábrázolhat, mert a nők a többi nőt is belülről ábrázolják. Ha egy férfi ábrázol nőt, az ábrázolás bizonyosan nőellenes előítéletet fog kifejezni még akkor is, ha az adott férfi tudatosan nem táplál ilyen előítéletet. Mert akár táplál, akár nem, csak mint férfi – tehát

kívülről – tudja a nőt ábrázolni, s így reprezentációja mindenképpen előítéletes lesz, a „másságot” fogja lefesteni, leírni vagy filmre vinni. Így az önreprezentáció az egyedül hiteles formája az ábrázolásnak. Csak ha a fekete ábrázol feketét, a zsidó zsidót, a nő nőt, a homoszexuális homoszexuálist, akkor fognak a nem, faj, népcsoport, életformacsoport tagjai az ábrázolásban magukra ismerni, s ennyiben az ábrázolást előítélet-mentesnek elfogadni. Természetesen a politikailag korrektek is tudták, hogy egyes etnikai csoportok nem különböznek el hermetikusan egymástól. A kínai nő, aki Amerikában kínai nőket ábrázol, óhatatlanul fog kínai férfit is és nem kínait is ábrázolni. Ebben az esetben azonban, gondolják a politikailag korrekt álláspont képviselői, a kisebbség ábrázolja a többséghez tartozót (a nőt kisebbségnek tekintik, nem számarányuk, hanem a társadalom életében betöltött súlyuk alapján), és mivel a többséghez tartozók hagyományosan jobbnak ábrázolják magukat a többiekénél, a kisebbség által történő ábrázolásuk csak helyre fogja állítani a megsértett igazságot. Természetesen előfordul, hogy egy népcsoport olyannyira zárt életet folytat, hogy az élet minden színe meg tud jelenni az önreprezentáció esetében is. Ez történik például **I. B. Singer** sok regényében, ahol a zsidó élet legkülönbözőbb szintjei és folyamatai ábrázolódnak, még hozzá nagy művészi hitelességgel, az író megvesztegethetetlen és cseppet sem hizelgő szemével. Ez a fajta izoláció azonban ritka.

Az a politikai követelmény, amely a hiteles ábrázolást azonosítja az önreprezentációval, a művészet s ezen belül az irodalom halálához vezet. Legfőképpen azért, mert – a legrosszabb szovjet hagyományhoz hasonlóan – kizárólag tar-

talmi ismérvek alapján ítél meg művészi alkotásokat. Egy ábrázolási típus művészi hitelességének kérdése ekkor nem a művön belül dől el, hanem a politikai bírálónak a műhöz való külsődleges szempontja alapján. Ennek az ítélkezésnek támpontja a minden embercsoportra jellemző, esetleg indokolt, esetleg teljesen indokolatlan gyanakvás, hogy a másik csoporthoz tartozók mindenképpen félreértik. Különösen a kisebbséghez tartozók, de nemcsak ők, félnek a Másik tekintetétől, félnek a szomszéd pillantásától. A Másik szemmel ver.

A magyar zsidóság kisebbség. A magyar zsidó irodalom, ha van ilyen egyáltalán, ami kérdéses, kisebbségi irodalom.

A heteroreprezentáció gyanakvó elutasítása ugyanakkor nemcsak a művészetet öli meg, hanem embercsoportok önmagukra mért apartheidjéhez is vezet. Éppen ezért nem is akarok ennél a torz – az emberi együttélést ellehetetlenítő – javaslatnál hosszasan elidőzni. De ha nem is a megoldásokról, magukról a problémákról érdemesnek tűnik röviden elbeszélgetni konferenciánk témájának szempontjából.

A magyar zsidóság kisebbség. A magyar zsidó irodalom, ha van ilyen egyáltalán, ami kérdéses, kisebbségi irodalom.

Amennyiben magyar zsidó író magyar zsidókat is ábrázol, ez a fajta ábrázolás önreprezentációnak tekinthető. Ahogy és amennyiben egy nem zsidó magyar író magyar zsidókat ábrázol, ez az ábrázolás, legalábbis viszonylago-

A szerző a New York-i New School for Social Research, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem és a szegedi József Attila Tudományegyetem professzora. Fenti előadása 1996. január 8–9-én hangzott el, a *Szombat szerkesztősége és a Yahalom Zsidó Szabadegyetem* közös rendezésében lezajlott *A magyar-zsidó irodalom létformái* című konferencián. A konferencia előadásai a közeljövőben önálló kötetben jelennek meg.

san, heteroreprezentációnak tekinthető. Ezzel kapcsolatban három kérdést vetnék fel. Először is, bizonyos-e az, hogy az önreprezentáció hitelesebb lesz a heteroreprezentációnál? Kettő, bizonyos-e az, hogy az önreprezentáció, ha nem is hitelesebb, de más képet fog adni a magyar zsidóságról, mint a heteroreprezentáció? Végül, ha az utóbbi igaz, következik-e ebből, hogy van egy külön, jól elhatárolható magyar zsidó irodalom, amely arról ismerszik meg, hogy a magyar zsidóságot magyar zsidók ábrázolják?

A kérdésre talán könnyebb lesz válaszolnunk, ha elidegenítjük magunktól, s ha például behelyettesítjük a zsidóságot, mondjuk, a női szemmel. Ezt nem minden zsidó irodalom esetében tehetjük meg. Például nem tehetjük meg abban az esetben, ha a zsidó irodalom héberül vagy jiddisül van írva. Nem lehet kétséges ugyanis, hogy a héberül vagy jiddisül írt művek a zsidó irodalomhoz tartoznának, még akkor is, ha zsidók történetesen nem is szerepelnének ezekben a könyvekben. Az irodalom esetében a nyelvhasználat döntőbb a reprezentációnál. Azt a zsidó irodalmat sem lehet a nőirodalomhoz hasonlítani, amelyik zárt zsidó közösségeket ábrázol. De arra a magyar zsidó irodalomra, amelyről most beszélni fogok, az egyik korábbi megszorítás sem jellemző. Magyar nyelvű irodalomról van szó, továbbá, amennyiben zsidókat ábrázol, ezek a zsidók nem elszigetelt közösségekben élnek. Így tehát értelmes a nőirodalommal való összevetés.

Tegyük fel tehát a kérdést: igaz-e, hogy a nők jobban, hitelesebben ábrázolnak nőket, mint a férfiak, vagy jobban, mint a férfiak? Van-e nőirodalom? Van-e magyar nőirodalom? Van-e értelme külön nőirodalomról beszélni a nemzeti irodalmak mellett? Hadd válaszoljak ezekre a kérdésekre egy kissé leegyszerűsítő módon.

Az első kérdésre nem adható általános válasz. Bizonyos szempontból a nők hitelesebben ábrázolnak nőket, mint a férfiak, éppen azért, mert belülről ábrázolják őket. Nem okvetlenül ábrázolják hízelgőbben a nőket, mint a férfiak, mégis, olyan tapasztalatokat tudnak reprezentálni, melyek a saját ta-

pasztalataik is, mondjuk éppen a férfiakhoz vagy gyerekeikhez való viszonyukban. Aki szült gyereket, másként írja le a gyerekszületést, mint aki nem szült. De hát ez még nem jelenti azt, hogy az önábrázolás mindig hitelesebb a mások által való ábrázolásnál. Az emberek emberi viszonyaikban léteznek, a viszony mindig több ember viszonya; a nők, többek között, a férfiakhoz való viszonyukban léteznek. Ha ezt a vi-

Van tehát magyar zsidó irodalom, de nem minden magyar zsidó író vagy költő műve tartozik ide.

szonyt egy férfi ábrázolja, semmiképp sem hihetjük, hogy kevésbé hitelesen ábrázolja. „*Hiába fűröszted önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat*”, mondta **József Attila**, és ez az irodalmi ábrázolás esetében is igaz.

Mindez elmondható a magyar zsidó irodalom vonatkozásában is. Vannak olyan zsidó tapasztalatok, melyeket a zsidók belülről írnak meg, s ennyiben hitelesebben, mint ahogy a nem zsidók megírhatták volna. **Kertész Imre Sors talanság** című könyve a magyar zsidó irodalomhoz tartozik, abszurd lenne nem ehhez tartozónak tekinteni. Ugyanakkor **Radnóti** – zsidó sorsa ellenére – magyar költőnek, nem pedig magyar zsidó költőnek érzem, mivel sorsát nem zsidó tapasztalatként élte át.

A magyar zsidó irodalomban, ugyanúgy, mint a magyar, angol vagy német nőirodalomban, többek között az önreprezentáció is vonzza az olvasót. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a heteroreprezentáció mint olyan, nem ébresztene megérdemelt érdeklődést. A nem zsidó szemével ábrázolt zsidó nem szükségképpen kevésbé hitelesen van ábrázolva, mint a zsidó által ábrázolt, habár valószínűleg másként, vagy másként is.

S ahogy a férfi szemével, mondjuk például egy **Dickens** nevű férfi szemével ábrázolt nő nem okvetlenül primitíven vagy hazugan reprezentálja nemét, s legkevésbé sem biztos, hogy a férfi szeme közvetve vagy közvetlenül mindig a nőgyűlölő szeme is, úgy a nem

zsidó magyar író ábrázolta zsidó sem szükségképpen egyoldalú, primitív megtestesítője népcsoportjának, és legkevésbé sem biztos, hogy az antiszemita percepció megtestesülése. Tévedés ne essék, létezik olyasmi, mint a nő nőgyűlölő ábrázolása és a zsidó antiszemita ábrázolása. Ezek hazug heteroreprezentációk. De színvonalas irodalomban az efféle heteroreprezentációk, bár előfordulnak, mégis csak a szélsőséges esetek.

Magyar zsidó irodalom létezik, ugyanúgy, ahogy magyar nőirodalom vagy angol nőirodalom is létezik. Amennyiben egy regényben vagy versben a női tapasztalat döntő szerepet játszik, ez nőirodalom is, bár nemzeti irodalom is. Amennyiben egy író nőket is ábrázol, vagy nőket ábrázol elsősorban, de a női tapasztalat nem játszik kiemelkedő szerepet ábrázolásában, akkor nem mondhatjuk, hogy nőirodalomról van szó. Szerintem **Jane Austint** regényei az angol nőirodalomhoz tartoznak, míg **Emily Brontë** regénye, a *Wuthering Heights* angol irodalom, melyben semmi specifikusan női nincs, habár nő írta. Így vannak magyar zsidó írók tollából származó művek, melyekben a zsidó tapasztalat döntő szerepet játszik, vannak olyanok, melyekben nem. És itt nem pusztán az úgynevezett téma a döntő, hanem valami majdnem megfoghatatlan, kapilláris jelenléte egy élettapasztalatnak. Ezt akartam Kertész Imre és Radnóti Miklós összehasonlításával kifejezni. Van tehát magyar zsidó irodalom, de nem minden magyar zsidó író vagy költő műve tartozik ide. Hogy melyek igen, melyek nem, erre a kérdésre nem lehet sommás választ adni.

2.

A magyar zsidó irodalomban találkozhatunk egy sajátos esettel, amely – szerintem – különös figyelmet érdemel. Olyan magyar zsidó írókról beszélek itt, akik zsidó élettapasztalatokat írnak meg, akik azokról mesélnek, akiket be-

lülről ismernek, akiknek gesztusait, viselkedési mintáit, továbbá pszichológiájukat, modorosságaikat kisgyermekkoruk óta értették és értelmezni tudták. Náluk tehát tipikus önreprezentációról van szó. De ami önreprezentáció, az mégsem jelenik meg műveikben önreprezentációként. A figurák zsidó identitása le van tagadva. Ezek a magyar zsidó írók úgy ábrázolnak zsidó figurákat, mintha azok nem lennének zsidók. Őskeresztény iratokat osztogatnak nekik, már a névadással is. Magyarul szólva, zsidótlanitják a regényeikben fellépő zsidó szereplőket.

Ezzel, továbbá mindazzal kapcsolatban, amit eddig elmondtam, a következő kérdést szeretném felvetni. Árt-e vagy használ-e mondjuk egy regénynek, ha az önreprezentáció tényét a szöveg alá söpri a szerző? Használ vagy pedig árt-e egy mű, legfőképpen egy regény művészi kvalitásának és hitelességének, ha az író a zsidó típusokat úgy ábrázolja, méghozzá szándékosan, mintha azok nem lennének zsidók? Előre szeretném bocsátani, hogy szerintem erre a kérdésre sem lehet egyértelmű igennel vagy nemmel válaszolni, de legalább durván le lehet ími, hogy milyen esetekben árt inkább, s melyek azok az esetek, melyekben inkább használ az az eljárás, amit „zsidótlanitásnak” nevezek.

Három regényt fogok ebből a szempontból röviden elemezni, a huszadik század három egészen különböző korszakából. Elsőnek **Molnár Ferenc** *A Pál utcai fiúk*-ját, másodiknak **Déry Tibor** *A befejezetlen mondat*-át s végül **LenGYel Péter** *Cseréptörés* című regényét.

*

A Pál utcai fiúk-ban három, minden kétséget kizáróan zsidó fiú szerepel. Ezek közül az egyik, Weisz, jelentéktelen, s mint ilyen, zsidónak is van ábrázolva. Zsidóságára azonban pusztán az író tudatos névválasztása utal. A gitt-egylet különben is egyfajta zsidó dolog. A grund és a grund védelme viszont nemzeti ügy. Boka János a magyar nemzetet reprezentálja, annak legszebb és legnemesebb vonásaiban. A regény reprezentatív fiúalakjainak súlyát és jellemét így a grundhoz, tehát a hazához való viszony határozza meg.

Az egyik ilyen fiú Nemecek Emő, a másik Geréb Dezső. Nem tudom elképzelni, hogy Molnár Ferenc, aki ebben a könyvében tipikusan magyar zsidó íróként költött, egy ilyen halhatatlan remekművet írhatott volna, ha nem élte és szenvedte volna végig még kisdíák korában a magyar zsidó fiú hazával való azonosulásának konfliktusait, az asszimiláció korszakának konfliktusait.

A *Pál utcai fiúk*-ban ugyanis minden grundon focizó gyerek, mint például Csónakos vagy Csele, természetesnek érzi, hogy a grundhoz tartozik és hogy a grund őhozzá. Természetesnek tekintti azt is, hogy a grundot meg kell védeni. De ahogy egyikük sem áruhá el, úgy egyikük sem halna meg érte. A regényben a két szélsőséges magatartási formát Geréb és Nemecek testesítik

A magyar zsidó irodalomban találkozhatunk egy sajátos esettel, amely – szerintem – különös figyelmet érdemel... A figurák zsidó identitása le van tagadva. Ezek a magyar zsidó írók úgy ábrázolnak zsidó figurákat, mintha azok nem lennének zsidók...

Molnár Ferenc zsidótlanitja regényét. Sem Geréből, sem pedig Nemecekről nem tudjuk meg, hogy zsidók.

meg. E két figura nélkül nincs regény. Az ő magatartásuk azért válik szélsőségségében reprezentatívvá, mert egyikük sem tartozik olyan organikusán a grundhoz, mint a többi fiú. Mi több, mindkettőjük életét és szenvedélyét a Boka Jánoshoz való viszony határozza meg. Mind Geréb, mind Nemecek éltető szenvedélye az a vágy, hogy igazán befogadják, hogy a grundon természetesen élő fiúk befogadják, hogy Boka elismerje őket. **Hannah Arendt** a zsidó asszimiláció korának két alaptípusáról beszél. Az egyik a parvenü, a másik a pária. Geréb a parvenü, Nemecek a pária. Geréb féltékeny. Úgy hiszi, hogy ő van olyan jó, mint Boka... miért nem őt választják akkor elnöknek? Geréb

féltékenysége a parvenü féltékenysége, az újonnan jött pályázik itt az első helyre. Nemecek, a pária, viszont meg akarja mutatni, hogy ő nagyobb hős azoknál, mint akik a grundhoz tartoznak, hogy neki fontosabb a haza, mint amazoknak, és hogy mindent, de abszolúte mindent hajlandó megtenni érte. Ő meghal a grundért és Bokáért.

A két zsidótípus még szociológiailag is pontosítva van. Geréb a jómódú zsidó gyerek, aki cselédlánnyal küldet levelet Bokának, Nemecek a szegény zsidó szabó gyereke. Nem véletlen, hogy az egész regényben csak Geréb apjával és Nemecek szüleivel találkozunk. A többiek szülei a regény szempontjából nem érdekesek. Nemecek szüleit, a zsidó páriákat, csak a gyerekek érdekli. Mit nekik a grund, mit nekik Boka János? Mi közük szegényeknek ahhoz, hogy fiuk kapitány lesz, hogy nevét ezentúl csupa nagy betűvel írják? Geréb apját, az asszimilálódott zsidót viszont szenvedélyesen érdekli, hogy fia nem volt áruló – retteg a gondolattól, hogy az ő fia elárulhatta volna a grundot. Említésre méltó, hogy Nemecek az, aki a fekete szakállas férfinak azt hazudja, hogy fia becsületes maradt.

Molnár Ferenc azonban zsidótlanitja regényét. Sem Geréből, sem pedig Nemecekről nem tudjuk meg, hogy zsidók. Nemecek neve persze idegenül hangzik, nem magyarosított, fellehetően cseh. Ennyi jelzésre volt csak az írónak szüksége.

Paradoxul hangzik, hogy számomra plauzibilisnek tűnik, hogy bár Molnár Ferenc ezt a regényt csak úgy írhatta meg, hogy konfliktusát két zsidó kisdíáknak a hazához való szélsőséges viszonya köré rendezte, mégis kitűnő művészi intuíciónak engedelmesskedett, amikor ezt a két hőst „zsidótlanitotta”. Ebben a regényben ugyanis a szociológiai dimenzió jelentéktelenné válik. A kisdíákok történetét az író egy olyan univerzális/egzisztenciális síkra képes emelni, ahol minden konfliktus mitologizálódik. Csak addig kell vagy szabad a történésnek konkrétan lennie, amíg egyszerűségével és egyszerűségével meg tud maradni ezen az egzisztenciális mitológiai szinten. Így Ge-

réb történetében a megtért tékozló fiú történetére ismerünk, Nemecek figurájában a bibliai Jonathánra vagy hasonló mitológiai alakokra. Minden nép minden fia újraéli és újragondolja a becsületről, a hűségről, a barátságról, az igazságról alkotott első homályos, de erős érzéseit *A Pál utcai fiúk* történetében. Ha Molnár Ferenc Gerébet és Nemecekét zsidóknak ábrázolta volna, a szociológiai és történeti konkrétság kárt tett volna az elbeszélte történet egyetemességén. A zsidótlánítás tehát itt emelte a mű művészi kvalitását. Egészen más a helyzet azonban a másik két regény esetében.

*

Déry Tibor *A befejezetlen mondat* című regényében „zsidótlánítja” a Parcen-Nagy családot. Ő nem úgy zsidótlánít, mint Molnár Ferenc, tehát nem egyszerűen említés nélkül hagyja, hogy egyes hősei zsidó tapasztalatot élnek meg a regény folyamán, hanem, hogy félreértés ne essék, többszörösen hangsúlyozza, hogy zsidó hősei nem zsidók. Így például, amikor arról beszél, hogy a katolikus Parcen-Nagy családot egyesek mégis zsidónak nézik, megjegyzi, hogy egy zsidó nem magyarosítja a nevét Nagyra. Amikor Désirée-ről beszél Dubrovnikban, többször emleget egy mellette álló, nevető, zsidó arcú lányt. Déry esetében kódosításról beszélhetünk. Ugyanakkor egy igen sikertelen kódosításról.

Déry regényének kimagaslóan legहितesebb epizódjai azok, amelyek a Parcen-Nagy család tagjainak egymáshoz való viszonyát beszélik el. A nagymama és a mama harcos viszonya, különösen pedig a bidé története, csak egy olyan elbeszélő tollából születhetett meg, akinek intim tapasztalata volt egy olyan családról, mint amilyen a Parcen-Nagy család. Egy pillanat kétségünk nem lehet, amikor ezeket a kegyetlen és mulatságos epizódokat olvassuk, hogy a lipótvárosi polgárságról van szó, méghozzá a zsidó lipótvárosi polgárságról. Még a szocialisták iránt érzett alacsonyabbrendűségi komplexussal tűzdelt reménytelen szerelem sem egyszerűen burzsoá érzés, hanem a marginális zsidó burzsoá sajátja. Parcen-Nagy Lőrinc viszonya a Rózsa csa-

ládhoz kísértetiesen hasonlít Nemecek viszonyára a grundhoz és Boka Jánoshoz. Csakhogy annak idején, az asszimiláció korszakában Nemecekét befogadták, igaz, halála árán, Parcen-Nagy Lőrincet az agyonmitologizált magyar proletariátus nem fogja befogadni, senki sem fogja befogadni. Ő mindig idegen marad.

De ebben a regényben, ennek a máshoz tartozás vágyának, a parvenük világában a pária sorsára vágyakozó fiatalember megalázkodásának látszólag semmi köze nincsen a zsidósághoz. Az egész történet a burzsoá/proletár osztályellentétre van redukálva, ezzel leegyszerűsítve, úgy, hogy ezzel értelmetlenné is válik. Nem annyiban, mintha a történetet magát nem lehetne érteni, de úgy, hogy a hősök mozgását nem lehet pszichológiailag követni, kivéve, ha szigorúan belül maradunk a Parcen-Nagy családon, mondjuk a Laura és Wavra tanár szerelmi történetén, és egyben el is feledkezünk művi zsidótlánításukról.

Déry Tibor A befejezetlen mondat című regényében „zsidótlánítja” a Parcen-Nagy családot... Talán azért, hogy ne lehessen regényét, akkor, amikor íródott, tehát a 30-as években, antiszemita értelmezésben olvasni?... Vagy pedig, mert szocialista volt, úgy hitte, hogy az osztálymeghatározáson kívül semmi más nem számít?

Déry erre néha módot is ad, amennyiben ő is elfeledkezik arról, hogy zsidótlánította hőseit, s hogy ezzel mind szociológiailag, mind pszichológiailag valószínűtlenné tette őket. Mondjuk, amikor a regényben a családra mint „Lipótvárosra” tesznek megjegyzést, vagy amikor Désirée-ről azt mondja, hogy keletiesen húsos ajka volt, igaz, ibolyakék germán szeme is. De miért fontos mindez? Mert Déry társadalmi regényt akart írni és írt is. Mert a szociológiai

részletek leírásának igen nagy helyet szánt és nagy fontosságot tulajdonított. Mert, hogy visszatérjek tárgyunkra, magát a Parcen-Nagy családot igen nagy szociológiai részletességgel írta le. Saját szociológiai erejét fordította gyengeséggé, amikor zsidótlánította a zsidó Lipótvárost.

Réz Pál igen érdekes előadásában egy vonatkozásban megvédte Déry regényének szociológiai hitelességét. Réz arra hivatkozott, hogy Déry ifjúkori szerelme, Kassák nevelt lánya, akiről Krausz Évát mintázta, nem volt zsidó, de Déry zsidónak ábrázolta, bizonyára azért, mert sok zsidó lány volt akkoriban a kommunista mozgalomban, és a lány zsidósításával Déry szociológiailag hitelesítette a figurát. Én Krausz Éva zsidósítását másként magyaráznám. Dérynek Kassák lányával való személyes történetében bizonyára szerepet játszott saját zsidóságának tudata. A lánnyal való kölcsönös félreértések sorozatát valószínűleg így is élte meg. Ahhoz, hogy ezt a feszültséget regényében megőrizze, Krausz Évát kellett zsidónak ábrázolnia, mivel önmagát már előzőleg zsidótlánította. Tehát nem szociológiai, hanem pszichológiai hitelességet kellett szavatolnia Krausz Éva különben szerintem meglehetősen valószínűtlen figurájának.

Miért zsidótlánította Déry a Parcen-Nagy családot? Bizonyára nem azért, mert nem akart zsidókat ábrázolni. A *Felelet*-ben például szerepel a Goldbergeről mintázott Grüner báró. Talán azért, hogy ne lehessen regényét, akkor, amikor íródott, tehát a 30-as években, antiszemita értelmezésben olvasni? Hiszen a Parcen-Nagy család a burzsoáziát testesítette meg, szemben a proletariátussal, így tehát, a Déryt akkor jellemző szocialista szempontból nézve, az úgynevezett negatív hősök ehhez a családhoz tartoztak. Vagy pedig, mert szocialista volt, úgy hitte, hogy az osztálymeghatározáson kívül semmi más nem számít? Bármilyen is történt, de a regény zsidótlánítása ebben az esetben ártott a regény művészi kvalitásának és hitelességének. Az ön-ábrázolás úgy volt prezentálva, mintha nem lett volna ön-ábrázolás. Az alakok hamisan lettek azonosítva. S ez, ismét-

lem, azért volt baj, mert az írónak az volt az ambíciója, hogy pontosan azonosítsa hőseit. A burzsoá főhősök zsidótlanítása tehát ellentmondott az írói szándékknak, s magát a stílust tűzdelte meg kiküszöbölhetetlenül hamis hangokkal.

*

Lengyel Péter *Cseréptörés* című regényében egy olyan élettapasztalatot ír meg, amely egyrészt teljesen egyéni, mert az övé, de melyben ugyanakkor igen sok generációjabeli zsidó gyerekkel, elsősorban zsidó fiúval, osztozik. Magam is ismerek olyan hatvanéveseket, akik hasonlóan számolnak be élettapasztalataikról, ha nem is ugyanolyan írói erővel, mint azt Lengyel Péter teszi. A regény hőse, akivel hol gyerekként, hol ifjúként, hol pedig felnőttként találkozunk, Bárán Imre, elvesztette kisgyermekkorát. Amnéziában szenved. Semmire sem emlékezik, ami a háború előtt vagy a háború alatt történt vele, elsősorban pedig apjára nem. Anyja újra férjhez ment. Imre új nevet kapott. A gyerek úgy tudja, hogy apja orosz hadifogságban tűnt el. Ugyanakkor úgy érzi, hogy anyja közvetlenül a háború után cserben hagyta őt. A történet arról szól, hogyan indul meg a fiatalember az eltűnt idő nyomában, hogyan hozza vissza családját, múltját, kisgyermekkorát és elsősorban apját emlékezetébe. Az apa alakját, arcát, lényét, hangját.

A történet megragadóan van megírva. Csak valamiért, valamilyen módon valószínűtlen marad. Kevésbé megrázó, mint lehetne, kevésbé meggyőző, mint lehetne. Mert a főhős itt is zsidótlanítva van. Persze, ha valaki elolvassa a történetet, tudja, hogy zsidótörténetről van szó, igaz, csak akkor, ha nem sokkal fiatalabb az írónál. Különben csak a történet egy része fog elhatolni hozzá.

Gondolhatnánk, hogy a zsidótlanítás itt éppen a történet hitelességét szavatolja. Ugyanis a hős nem tudja, hogy kicsoda, csak lassan jön rá az igazságra, így tehát az olvasónak is lassan vele együtt kell erre ráébrednie. Ha Lengyel így írta volna meg a könyvét, ez valóban a hitelességet szolgálná. Amíg ő nem jön rá arra, amit anyja és rokonai eltagadtak előtte, ugyanis, hogy zsidó, hogy apja munkaszolgálatban pusztult el, addig az olvasónak sem kell erre rá-

jönnie, neki is találgatnia kell, bár bizonyára jobban fog találgatni, mint a hős. A probléma azonban az, hogy bár a regényben a fiatalember megtalálja múltját, mégsem derül fény arra a plauzibilis tényre, hogy zsidó. Nem tudjuk, hogy melyik az a pillanat, amikor felfedezi saját zsidóságát és szembenéz vele. Megtudjuk például, hogy a történet egy pontján, az anyjával való egyik beszélgetés után, elmegy a könyvtárba és elkezd olvasni Hitler *Mein Kampf*-

*Lengyel regényében,
ha lehet, még több
a ködösítés, mint
Déryében... Az az író, akivel
a regényben találkozunk,
még nem tudja azt, amit
az író, aki a regényt írja, már
tud. A baj az, hogy mi nem
tudjuk meg, hogy ezt tudja.
A baj az, hogy úgy ír, mintha
nem tudná. A baj tehát
a regényben az, hogy végig
ködösít, hogy a hős az író
szemszögéből mindvégig
zsidótlanítva van.*

ját. Akkor tehát már tudnia kellett, hogy zsidó. Csakhogy ez a felfedezés nincs ábrázolva, de még jelezve sem igazán van.

Lengyel regényében, ha lehet, még több a ködösítés, mint Déryében. Miért lehetett például csak akkor elnevezni egy gyereket Kálmánnak, amikor Kálmán nagypapa meghalt? Miért kellett anyunak külön és nyomatékkaal beszámolnia 1944. március 19-ről? Miért mondta ekkor, hogy „nem tudom, mi lesz”? Különösen pedig, a Pest környékén lakó szülőkhez 1944 júniusában írt levél miatt érkezik vissza úgy, hogy a címzett ismeretlen? A szerző ezt azzal magyarázza, hogy a bombázáskor a nagyszülőkre omlott a ház és szörnyethaltak. De hát így minden érthetlenné válik. Ha két öregember meghal a bombázáskor, akkor értesítik a legközelebbi hozzátartozókat, hivatalosan is, és megteszik ezt a szomszédok is. Csak amikor zsidókat deportáltak, akkor

nem tudta meg ezt senki, erről nem értesítette a hozzátartozókat senki. Csak a nekik címzett levél jött vissza, hogy címzett ismeretlen. Vagy miért mondták anyunak pontosan október 15-én, hogy ne menjen haza saját lakásába? Miért ment a spanyol követségre? Miért akarta fiát elhelyezni a Vöröskereszt-otthonban?

Lengyel története azért különösen érdekes a mi szempontunkból, mert itt az önábrázolásnak egy egészen sajátos fajtájával van dolgunk. Az író zsidó, aki egy tipikus zsidó komplexum történetét meséli el a holocaust korából. A történet elbeszélése önanalízis formájában történik. Amikor a regény megindul, nem tudjuk, hogy zsidó történetet hallunk. Az író-hős maga sem tudja, hogy zsidó, s így fogalma sem lehet arról, hogy önreprezentációja zsidó önreprezentáció a holocaust korából. S hogy egy meglehetősen tipikus zsidó élmény reprezentációja. Persze az önanalízis detektívregény is. Az az író, akivel a regényben találkozunk, még nem tudja azt, amit az író, aki a regényt írja, már tud. A baj az, hogy mi nem tudjuk meg, hogy ezt tudja. A baj az, hogy úgy ír, mintha nem tudná. A baj tehát a regényben az, hogy végig ködösít, hogy a hős az író szemszögéből mindvégig zsidótlanítva van.

Mondhatnánk, hogy jól van ez így, hiszen Lengyel, éppen úgy, mint Molnár Ferenc, egzisztenciális síkra emelt egy történetet. De ez ebben a regényben nem történik meg. A történelem túlságosan konkrét itt, egészen a történelmi napokig, dátumokig lebontva konkrét. Ebben az időszakban, a holocaust sűrített történetében, a zsidó azonosság elhomályosítása nemhogy nem emeli a szöveget az egzisztenciális végső kérdések magaslátára, hanem ellenkezőképpen, inkább megakadályozza, hogy odáig emelkedjék. A nagy drámából személyes pszichológiai történet lesz, a memória visszaszerzéséért folyó harc így nem a történelmi múltért folyó élet-halálharc, hanem privát ügy.

Bárán Imre memóriavesztése azonosságvesztés. A memóriavesztés többek között és elsősorban azt fejezi ki, hogy az emberek nincs meg a szabadsága azonossága megválasztásához és

újraválasztásához, hogy mások tekinte-
te határozza meg. Az élete maga válik
heteroreprezentációvá. A memória
visszanyerése az önreprezentáció sza-
badságának a visszanyerése is. Lengyel
Péter hőséneke zsidótlánításával egy
olyan írói lehetőséget szalasztott el,
ami ritkán adódik. Módja volt arra,
hogy történetében egy életet úgy ábrá-
zoljon, mint a heteroreprezentáció és
önreprezentáció konfliktusát. Módja
volt arra, hogy az ábrázolás kérdését
életkérdésként mutassa be. De nem
ezt tette. Nem tudok arra a kérdésre vá-
laszolni, hogy miért nem.

*

Visszatérnék itt előadásom kiinduló-
pontjához. Nem lehet általános választ
adni arra a kérdésre, hogy hitelesebb-e
az önreprezentáció a heteroreprezentá-
ciónál, de bizonyos, hogy más. Arra a
kérdésre sem lehet általános választ
adni, hogy művészileg okvetlenül hite-

lesebb-e az önreprezentáció, ha az ábrá-
zolt csoportot vagy az ábrázolt egyén-
nek egy csoporthoz való tartozását azo-
nosítják. Az ember minden esetben
konkrétan ítél, és többnyire intuícója
vezeti. Én például **Proust** *Swan*-ját
csak zsidónak tudom elgondolni, úgy,
ahogy az író megírta. Önábrázolás vagy
heteroreprezentáció? Is-is? Ez érdeke-
len, pedáns kérdés. Az *eltűnt idő nyo-
mában* a francia irodalomhoz tartozik.
Celan azonban zsidó német vagy né-
met zsidó költő, s úgy is olvassuk.

Egyszer megkértem **Irving Howe**-t,
az amerikai és nem csak amerikai zsi-
dó irodalom szerelmesét, gyűjtőjét és
szakemberét, hogy ajánljon nekem ol-
vasásra néhány kortárs amerikai zsidó
író. „Nem tudok – mondta Irving Howe
–, mert nincs többé amerikai zsidó iro-
dalom. Azt jiddisül írták. Ma csak ame-
rikai irodalom van, s ebben többek kö-
zött zsidókról szóló és zsidók által írt

könyveket is találhatunk.” Akkor is úgy
hittem, most is úgy hiszem, hogy Irving
Howe túlzott. De azért túlzott, mert
veszteség érte. Megsiratott egy jiddis
nyelvű irodalmat, amely gazdagságával
és igen magas színvonalával egyedül-
álló és önálló teljesítménye volt az
amerikai kontinens kultúrájának. Én
például, Howe-hoz hasonlóan, **I. B.
Singert** korunk egyik legnagyobb írójá-
nak tartom. De Magyarországon sosem
volt egy olyan gazdag és színvonalas jid-
dis irodalom, mint Oroszországban,
Lengyelországban vagy Amerikában.
A magyar zsidó irodalom mindig más ér-
telemben volt zsidó, mint ott, nyelvisége
mindig is a magyar irodalomba helyezte.

Minden különálló erős szín szépen
fest a palettán. Van, amikor szépen fest,
van, amikor kevésbé szépen, magán
a festményen. Előzetesen nem tudjuk
eldönteni, hogy hogyan fog ott festeni.
Ahhoz először látnunk kell a festményt.

Meghívás egy álomba

Balla Margit remek MŰVÉSZ és remek
ember. Egy hibáját ismerem csak,
hogy engem kért meg megnyitóbé-
széd mondasára.

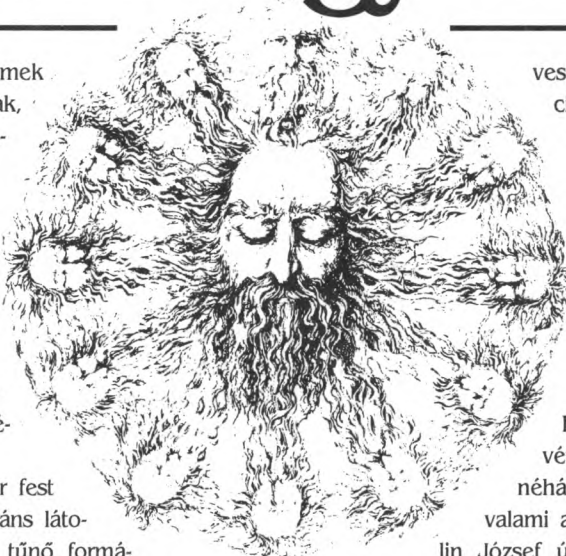
Azért remek művész, mert ér-
dekes ember, azért érdekes em-
ber, mert jó művész. A dolog lé-
nyegét illetően e tautológián kí-
vül én csak néhány összefüggés-
telen magyarázatocskát tudok
önöknek nyújtani. Az elmúlt évszá-
zad után mást nem is tartok lehetsé-
gesnek.

A Hölgy a saját útját járja. Akkor fest
vagy rajzol, ha van mit, olyan deviáns láto-
másokat mutat és olyan antiknak tűnő formá-
ban, amely saját maga választotta szubkultúrájában
megütkezést kelthetne. De nem kelt. Sőt.

Van egy történetem Prágából. Az *Ótestamentum* a művé-
szetben fesztivál magyar kiállításán **dr. Moshe Yigar** izraeli
követ megkérdezte: Ez a remek festő mikor élt?

Szóval nem modern? Talán Radnóti sem modern, mert
klasszikus formában verselt?

Olvasom **Gershom Sochlemet**. „A rabbinikus zsidóságban
három erő működik: a konzervatív, a restaurációs és az utó-
pisztikus erő. A konzervatív erő célja a fennálló rend meg-
őrzése, ami a zsidóság történelmi környezetében mindig is

veszélyeztetett rend volt. A restaurá-
ciós erő célja egy elmúlt, eszményi-
nek érzett állapot visszaállítása. Az
utópisztikus ihletettséggű erőket a
jövő látomása táplálja. De a res-
tauráció és az utópia mélysége-
sen összefonódnak. Tiszta eset-
tel soha nem találkozunk. Mert a
múltbelinek eszményi tartalma
egyszersmind a jövő látomásának
alapja.”

Egy másik magyarázatocská, észre-
vételecske: a képzőművészetekben –
néhány kivételtől eltekintve – kipattan
valami a falból, egy lovas huszár, egy Sztá-
lin József úr, derékig vízben, vagy a legjobb
esetben valami tisztességes rémlátomás. Balla Margit
képei a ritka kivételek közé tartoznak.

Egy albérlet, egy gang, a kandúr és az angyal mellett be le-
het menni a képbe. Sőt hiva vagyunk az álomba, a látomás-
ba.

Tessék élni a meghívással, tessék befáradni a képekbe és
a képek mögé.

Thury Levente

*Elhangzott a Biblical World Galériában rendezett kiállítás
megnyitóján, 1996. március 21-én.*

Zsidó filmek fesztiváljai, fesztiválok zsidó filmjei

„Az élet Agfa szerint”: a '90-es évek társadalmi drámája

TEL-AVIV

Virul a dokumentum- műfaj, válságban a játékfilmgyártás

Az izraeli film (1990–1995)

Válságban az izraeli filmgyártás, nincs elég pénz, az állami támogatás minimális! – halljuk különböző rendezők kétségbeesett kiáltásait. Bár világjelenségről van szó, az izraeli helyzet annyiban kivételes, hogy az állami szervek, amelyek felelősek lennének a pénzek elosztásáért, nincsenek nagy bizalommal a honi filmek iránt. A magyarázat meglehetősen egyszerűnek tűnik: *Izraelben eddig még nem lépett színre egyetlen kiugróan tehetséges rendező sem*, tehát igazi nagy és értékes alkotások sem születhettek. Ez magyarázza, miért vonakodik a költségvetés ebbe a „kétséges” művészeti ágba pénzt pumpálni, és miért tekinti a filmművészetet kizárólag a szórakoztatóipar egyik ágának, mely magát kell hogy fenntartsa.

A válsághelyzetet tovább fokozza még a közönség elfordulása a hazai filmekről, részben az elektronikus média ugrásszerű elterjedése, részben az amerikai filmek dömpingje miatt. A televízió lehetne az egyetlen fórum, ahol a mozikban (kis nézettség miatt) megbukott izraeli filmek sikerrel kerülhetnének nézőközelségbe. A különböző csatornák ellenben egyedül képtelenek lennének finanszírozni az ország filmgyártását.

A helyzet komolyságát legjobban az a tény szemlélteti, hogy maga az izraeli kommersz film is mélyponton van. A közönség inkább választja a kényelmes otthoni fotelt, mint hogy elmenjen moziba. A korábban közkedvelt, az izraeli-arab konfliktust politikailag „korrekt”

módon ábrázoló (igaz, megkérdőjelezhető színvonalú) filmek is eltűnőben vannak, senki sem vállalja a bonyolultabbá vált helyzet megjelenítését a vásznon.

Az eddig felsorolt gondok ellenére is készülnek sikeres filmek. A korábbi témákat felváltotta egy egészen újszerű, populáris műfaj, amely „üresfejű, fecsegő aranyifjakat” tesz meg főhősnek. A helyszín többnyire Tel-Aviv. **Sabi Gabison** figurái egy gurut látogatnak meg, és tőle remélik az „igaz” élet receptjét (*Shuru*); **Eytan Fox** (*A szíren dala*) pedig az öbölháború idejébe helyezi főhő-

új hazába beilleszkedni nehezen tudó emberek identitásproblémáit. **Hanna Azoula** és **Samuel Hasfari** például egy marokkói család nehézségeit mutatja be a 70-es évek Izraeljében (*Sh'ur*).

A politikum, illetve a társadalmi problémák iránti fogékonyság sem tűnt el teljesen, hiszen az izraeli film „fenegyereke”, **Assi Dajan** továbbra is készíti a közönséget megrázó és megdöbbentő filmjeit. Az *élet Agfa szerint* egy kis közösség önpusztító életét vázolja fel megrázó módon, míg a rendező következő filmjét „reménytelen”

denképpen meg kell említenünk: a dokumentumfilmet. Ezek valóban színvonalas alkotások, fontos politikai és társadalmi kérdéseket próbálnak megválaszolni. A holocaust témájával **Orna Ben Dor-Niv** foglalkozik a *Háború miatt* című filmben; **David Ben Sirít** pedig három, eltérő életkörülmények között élő arab nőt szólaltat meg (kettőt Gázában, egyet pedig egy Jerikó közeli menekülttáborban) *A száműzetés falai mögött* című művében, hogy csak kettőt említsünk a széles palettáról. A dokumentumfilmek kedvező fogadtatását a kormány egy csekély, de biztató pénzügyi alap felállításával honorálta.

Sajnos, abban egyelőre még csak reménykedhetünk, hogy az izraeli játékfilm is hamarosan egy sikeres, felfelé ívelő szakaszba lép.

Vidra Zsuzsa

*

Az izraeli kormány 50 millió dolláros alapot hoz létre az izraeli-amerikai és az izraeli-európai közös filmgyártás támogatására, azt remélve, hogy a hollywoodi és az európai filmmogulok fantáziát látnak az Izraelben való filmkészítésben.

se, a harmincas, meglehetősen felszínes újságíró történetét, aki számára a létkérdést nem a „nagy” események, hanem a magánélet csetlései-bottlásai jelentik: egészen pontosan három szeretője. A rendező így kerekít egy komédiát a véresen komoly valóságból, és ezáltal próbálja a háború traumáját feldolgozni. Ezenkívül a független, maga útját járó női típus hangsúlyos megjelenítése is célja volt, aki egyre gyakrabban szereplője különféle szemléletű filmeknek.

Készültek komolyabb, a problémákat alaposabban tárgyaló alkotások is, ezek témája legtöbbször a gyermekkorhoz, szülőkhöz és ősökhez fűződő viszony feltárása. Számos film tárgyalja az eltérő etnikai gyökert, ezért az

„Shuru”: tel-avivi aranyifjúság

„Sh'ur”: marokkói család nehézségei

vulgarizmusa miatt már elutasította a közönség.

Dajan valószínűleg az egyetlen rendező, aki évek óta folyamatosan űzi szakmáját, vagyis filmkészítéssel foglalkozik. A többiek általában vagy egyetlen film rendezéséig jutnak el, vagy hosszú évekre abbahagyják szakmájukat. A múlt évi filmtermés nagy része is elsőfilmes alkotás. Így már könnyebben megérthetjük, miért hagy az izraeli filmművészet színvonala kívánnivalókat maga után.

Egy sikeres műfajt azonban min-

PORDENONE

Némafilmek Palesztináról

Steven Spielberg rendező magánarchívumába gyűjti a zsidóságot valamilyen formában érintő filmeket. Ezek közül néhány „ős” másolatát mutatták be a múlt év végén az olaszországi Pordenonében, a 14. némafilmfesztiválon, és ezek rövidesen láthatóak lesznek majd Németországban is, a frankfurti és berlini zsidó kultúmapokon. Az első felvételeket a Szentföldön 1896-ban forgatta a Lumière fivérek megbízásából **Alexandre Promio**. Látható rajta a török birodalomhoz tartozó, nyomorokkal teli Jeruzsálem. E pár kockát követő felvételek – felismerve a mozgókép hatását – már a cionista eszmét szolgálták. Ezt tette az angol **Murray Rosenberg** 1911-ben *Jelenetek a Szentföldről* című összeállításában. Bemutatja a Siratófalat, a Jaffa-kaput, a zarándokokat. Megörökítette az arab életet is, ugyanis – bizonyára jó oka volt rá – arabnak öltözve forgatott.

Amikor Palesztina angol mandátum lett, kezdett dolgozni **Ya'acov Ben Dov**. 1918-ban felvett dokumentumának a *Júdea felszabadítása* címet adta, a rákövetkező évben pedig saját vállalkozásában, a Menora Első Palesztin Filmtársaság készítette az *Izrael szabad földje* című összeállítást. Ugyancsak az ő műve az 1923-ból származó *Ország látványai*, ő tudósított Eliezer ben Jehuda nyelvész temetéséről, s 1925-ben a jeruzsálemi Héber Egyetem felavatásáról. Az 1928-ból származó *Tavaszi Palesztinában* az ország több táját mutatta be. Ezek a filmek bejárták a világot, a cionista szervezetekben vetítették, csakúgy, mint az 1929-es arab felkelés és pogrom egyes rémségeit.

Dov mellett Oroszországból más filmek is érkeztek Palesztinába. Köztük **Natan Axelrod** forgatókönyvíró-operatőr és **Chaim Halachmi** rendező. 1932-es rövid komédiájuk címének az *Eszter könyve* első szavait adták. Egy kibucban játszódó, *Oded, a vándor* című művük pedig a Palesztinában készült egyetlen, teljes estét kitöltő néma játékfilm.

Áron és kecskéje dalolva tart
Schelm felé

JERUZSÁLEM

A pajeszos kobold

A múlt évi jeruzsálemi filmfesztiválon mutatták be, napjainkban pedig az amerikai földrész és Nyugat-Európa számos mozijában vetítik a Nobel-díjas **Isaac Bashevis Singer** galíciai történeteinek és meséinek alapuló rajzfilmet. Az egész estét betöltő produkció nem kevésbé jó ajánlólevele az alkotóközösség: szüzséjét a *Hegedűs a háztetőn* forgatókönyvírója, **Sheldon Harnick** készítette, zeeszerzője az Oscar-díjas *Yentl* komponistája, **Michel Legrand**, rendezője pedig a lengyelországi zsidóktól származó **Albert Hanan Kaminski**. Címének magyarosítása hitelesen csak *Kópéházi kópék* lehet, ez azonban közel sem olyan kifejező, mint a jiddis vagy a német: *Die Schelme fin/von Schelm*, mert ezekben a nyelvekben a kópék (die Schelme) a szójátékkal a képzeletbeli város neve, mely az egykori lengyel stetlre, a többségében zsidók lakta Chelmre utal.

A film elején ebbe a városba igyekszik a szörmekalapot viselő, pajeszos árva, a furfangos, tizenegy éves Áron. Viszi öt bölcs – és „természetesen” beszélő – kecskéje Schelmbe, oda, ahol rogyadoznak a házak falai, összeroskadni készülnek gerendái, a tetők beengednek a jeges szelet. (Számos rajz eredeti géttoépületek fotóiról készült.) Mindezt tetézi az eredendő balszerencse: amikor a Jóisten a világot megteremtette, három angyalt azzal a feladattal bízott meg, hogy zsákjaikból szórják szét az ést, a tudást és a butaságot. Az utóbbit tartalmazó zsák azonban éppen Schelm felett kiszakadt, ezért váltak polgárai ügyefogyottá, lassú észjárásúvá.

Áron nagybátyja, a jámbor, de kicsit szintén ütődött samesz, Schlemil és három, a házasságért mindenre kész lánya: Dana, Dona és Dina házába kerül. Szerepel még az első zsidó témájú rajzfilmben a város sok lakója között „Teddide-teddoda”, „Keljfeljancsi”, „Egyiklábadditt-amásikottlegyen”, megjelenik a vásznon egy szemtelen ponty, a gonosz varázsló s teremtménye, Gólem. Nem marad azonban magára Áron sem, mert kecskéje mellett még egy segítője akad: a 412 éves, ugyancsak pajeszos, cidáklis kobold.

Az előadás végére a gyereknézők hite megerősödik abban, hogy érdemes bátornak, önzetlennek lenni, kiállni az igazságért; sőt a film azt sugallja, pedig ez csak a mesében következik be, hogy a jószág mindig legyőzi a gonoszt. A felnőttek pedig azzal a felismeréssel hagyják el a nézőteret, hogy a schelmi történetek egyikét-másikat nagypapuktól, mint a valóságban megesett, már hallották...

Vá-

SAN FRANCISCO, SEATTLE, BOSTON

A zsidó filmek vonzzák a nézőket

Az ügy 1982-ben kezdődött San Franciscóban, mikor egy retrospektív vetítésen bemutatták **Paul Wegener** 1920-ban készült klasszikus némafilmjét, a *Gólemet*. A némafilmhez aláfestésként rockzenét játszottak, ami a fiatal amerikaiaknak tetszett, az idősebb európai bevándorlók viszont ennek hallatán dührohamot kaptak. A zene miatt vad vita alakult ki.

Az azóta már hagyományossá vált fesztivál szervezője, **Deborah Kaufman** szívesen emlékszik vissza azokra a percekre. „*Zsidó létünk mélyére ástott az a vita. A művészet újrainterpretálása volt a kérdés. Mi szeretnénk volna a Gólemet emészthetőbbé tenni. Erre kiltört a vita, hogy vajon megszenteltelítettük-e a filmet, és hogy általában mennyire szentek és sérthetetlenek a zsidó témák.*”

Ami akkor még ismeretlen terület volt, az mára már egyáltalán nem az. A másfél évtizede zajlott zsidó ősfilmfesztivál iskolát teremtett. Először Amerika nyugati partján, aztán lassan világszerte. Utóbbi téren főként az utolsó öt év hozott áttörést. Boston, Koppenhága, Sidney, Brüsszel, Vancouver, Rio de Janeiro, Las Vegas, Stockholm, Washington, Montreal, Krakkó, Moszkva és Hongkong adott otthont ilyen rendezvényeknek – hogy csak az ismertebb városokat említsük. Összesen 27 városnév szerepel a listán (Az 1990-es I. Budapesti Nemzetközi Zsidó Filmfesztivált vajon miért felejtették ki? – a szerk.), nagy zsidó központok éppúgy, mint kisebb városok, ahol ezek a fesztiválok segíthetnek a zsidó kultúra meggyökerezésében.

Az elmúlt év decemberében Seattleben, az USA-nak Kanadával határos nyugati parti városában tartottak egy kis fesztivált egy 93 főre méretezett mozi-teremben. (A fesztivált decemberre időzítették, hogy a város zsidó lakosainak legyen valami elfoglaltságuk karácsonykor.) Az érdeklődés várakozáson felüli volt – 1400-an jöttek el, rengeteg jelentkezőt kellett helyhiány miatt elküldeni. Öt film szerepelt a programon: két dokumentum- és három játékfilm. Az embe-

rek odavoltak a zsidó filmekért – mondta a fesztivál rendezője, aki egyébként attól tartott, hogy a kezdeményezés érdektelenségbe fullad.

James Plotkin, az 1995-ös San Franciscó-i fesztivál szervezője szerint „három összetevője van a mi népi tudatunknak: Izrael, a holocaust és a vallás. Ma az átmenet korát éljük és a film ebbe a folyamatba mélyebb betekintést ad. A zsidó filmfesztivál vonzza az embereket. A San Franciscó-i fesztiválnak, amely a világ legnagyobb ilyen jellegű rendezvénye, az elmúlt évben 30 ezer nézője volt.

Az idei New York-i szemle januárban tíz napon át tartott. A Zsidó Múzeumnak és egy nagy filmintézetnek ez már az ötödik közös rendezvénye. Ebben az évben először hagyták el a szervezők a tematikus besorolásokat, hogy a nézők a filmek nagyobb választékát láthassák. Húsz film szerepelt műsoron. Volt, amelyik a kubai és a mexikói zsidóság életével foglalkozott; bemutattak néhány felújított klasszikusok alkotást; az egyik film főhajtás volt az izraeli klasszikus **Jakov Ben Dov** előtt, egy másik pedig a New York-i gyémántkereskedők életébe engedett bepillantást. A *Hosszú az út a II. világháború után* hontalanná váltakkal foglalkozott; az *Altalena* című dokumentumfilm pedig a Függetlenségi Nyilatkozat utáni napok eseményeit elevenítette föl, amikor Izrael kis híján polgárháborúba sodródott. **Micha Peled** „*Isten bunkerében*” című műve pedig Hebron militáns telepeseire vet kritikus pillantást – ez utóbbi a Rabin-gyilkosság fényében különösen borzongató volt.

A zsidó filmfesztiválok divatja az etnikai témájú fesztiválok nyomán virágzott fel. Azáltal, hogy segít kialakítani a zsidó film világát és közönségét, „közéget teremtet”, megkönnyítve ezáltal a „belépést” a kívülállók számára is.

A rendezők közt meglepően sok a nő. A washingtoni fesztiválon bemutatott huszonegy alkotás közül minden második női rendező munkája volt.

A tematikában persze nagy súllyal szerepel a holocaust, főleg a túlélők dokumentumfilmben előadott visszaemlékezései. A téma kezelése azonban megváltozott. Ma már a túlélők gyermekei léptek érett alkotó korszakba. **Mira Hamermesh** „*Szeressük a halottakat*” című filmjében a túlélők gyereke tér vissza Lengyelországba, hogy megkeresse szülei sírját. **Melissa Hacker**: *Térdeim remegnek: emlékezés a gyerektranszportokra* című műve angol zsidók és kvéker mentőakciójáról szól, amelynek során 10 ezer gyereket mentettek ki a náci Németországból. A film a rendezőnő anyjának elbeszélésén alapul.

„A zsidó filmfesztivál csodálatos dolog – mondja Hacker –, mert a közönség együtt él a filmekkel. De vajon jó dolog megmaradni ezen az apró zsidó szigeten? Ez visszahúz vagy éppen új inspirációt ad?” Ő mindenesetre kitért ebből a közegeből: filmje indult egy nem zsidó fesztiválon is.

A szervezők a jövőben több filmet várnak Kelet-Európából. Az első filmek már bemutatkoztak, az orosz **Alexandr Proskin**: „*Párizst látni és meghalni*” című sodró erejű melodráma és **Leonid Gorovec**: „*Hölgyiszabó*” című alkotásainak képében. Lassan megjelennek az izraeli filmgyártók is.

A fesztiválok örökös gondja a pénz. A források: saját pénsszerzés, zsidó jótékonykodók, egyéni és testületi adakozók, közalapítványok, zsidó közösségi központok és jegyeladások. A 34 filmet felvonultató 1995-ös bostoni fesztiválnak 110 ezer dollár volt a büdzséje. A San Franciscó-i fesztivál a maga negyven filmjével és videóbemutatójával 300 ezeret kóstált. Itt a szervezők az utolsó pillanatban tudták meg, hogy az egy állami alapítvány által megígért 50 dolláros hozzájárulásra nem számíthatnak, mert az állami költségvetést váratlanul megnyirbálták. „*A közpénzek elvesztése az egyik legnagyobb veszély*” – mondta az egyik szervező.

A másik veszély a zsidó tematika szűkkeblű értelmezése. A XX. század története oly sok helyen esik egybe a zsidó tapasztalatokkal, hogy sokak szerint a témába „beférnek” olyan általános problémák is, mint a kisebbségi kultúra, a szekuláris erkölcsi értékek vagy a csoporttudat elvesztése. A zsidó filmfesztiváloknak nyitniuk kéne: be kellene vonni a zsidó rendezők nem kimondottan zsidó témájú filmjeit is.

III. Richárd és a királyi család

BERLINI FILMFESZTIVÁL '96

Hitler mezében

III. Richárd

Az idei berlini nemzetközi filmfesztiválon Andrzej Wajda *Nagyhét* című filmje szerepelt a lengyelek hivatalos versenyfilmjeként. A lengyel filmiskola megteremtője, az idén hetvenéves Andrzej Wajda, aki tizenhat évesen részt vett a német megszállók elleni varsói felkelésben, nem először foglal-

kozik a holocausttal. Az 1990-ben rendezett *Korczak* című filmje megrendítő emléket állít az orvos-pedagógusnak, aki, bár megmenekülhetett volna, a reá bízott gyerekekkel együtt mégis felszállt a treblinkai gázkamrákba vezető vonatra. Ezért a filmjéért Wajdát egyesek – számomra érthetetlen módon –

Irena és Jan találkozása a Nagyhét-ben

antiszemitizmussal vádolták. E vádat a legnagyobb feltűnést keltően **Claude Lanzmann**, a holocaustról készített valószínűleg legfontosabb film, a *Soá* rendezője fogalmazta meg. Az érv az volt, hogy a film végén, a gyerekeket Treblinkába szállító vagon egyszerre csak megáll, kinyílnak az ajtók, és a gyerekek a doktorral együtt szétszélednek a virágokkal borított mezőn. Csak az utolsó felirat tudatja velünk, hogy Korczak doktort és a gyerekeket 1942-ben megölték a treblinkai koncentrációs táborban. A szkeptikusok, azt hiszem, összekeverik a szimbólumot a valósággal, a költészetet a dokumentummal. Ezt a megrendítően szép filmet mindenkinek tiszta szívvel ajánlom. Ilyen előtörténet után készített Wajda ismét játékfilmet egy zsidó lány sorsáról.

A Nagyhét (Wielki Tydzień) című film 1943 áprilisában, húsvét, illetve Pészach hetén játszódik, a varsói gettófelkelés idején. Irena (Beata Fundulej), akinek szüleit meggyilkolták a németek, kiszökik a gettóból. Kétségbeesetten, katasztrofáltan járkal a városban, amikor összetalálkozik régi szerelmével, Jannal, aki félve bár, de hazaviszi. Anna, Jan felesége, előrehaladott terhessége ellenére kedvesen, félelem nélkül fogadja és mindenben segíti az életveszélyben lévő lányt. A házmesternő azonban felszólítja Jant, hogy dobja ki a rejtgetett zsidót, akit már többen észrevettek a házból. A házmesternő részeges férje udvarolni is kezd a lánynak, tovább bősztve ezzel feleségét. Jan elmegy Irena ruháiért, de a Gestapo karjaiba fut. Azonnal agyonlövik. Eközben a házmesternő felbujtására Irenát közös erővel kiűldözik a házból, ahonnan számára csak vissza, a gettó felé vezet az út.

Wajda mély együttérzéssel jeleníti meg a lány néhány napjának történetét. Bár a főszereplő kiválasztása nem volt a legszerencsésebb, átfogó képet kaphatunk egy szörnyű korszak mikrovilágáról. A lengyelek legnagyobb rendezőjének még pályája vége felé is van mondanivalója a soáról.

A *Nagyhét* a fesztiválon Ezüst Medvédi díjat nyert.

Az angol versenyfilmet, a III. Richárdot szintén Ezüst Medvével díjazták, mégpedig azért, mert ez a film is egyéni látásmóddal szól a fasizmus-

ról. Érdekes és elgondolkodtató az az eltérés, ahogy az angolok megközelítik a témát, ahogy idézőjelbe téve, nagyobb távolságtartással, sőt némi humorral vizsgálják a fasizmus jelenségét.

Richard Loncraine angol rendező és forgatókönyvíró Shakespeare III. Richárdját a harmincas évek Angliájába helyezi. Az országban polgárháború dúl, és a film végén III. Richárd tanokat követel ló helyett. A címszereplő **Ian McKellen**, a londoni Royal National Theatre egyik legkiválóbb és legelismertebb Shakespeare-színésze.

A műben III. Richárd – miközben módszeresen irtja családját és egyre nagyobb hatalomra tesz szert – fokozatosan Hitlerré alakul át, mind ideológiájában, mind küllemében, beleértve az SS-egyenruhára emlékeztető uniformist is. Kömpezete és családja – már aki megmaradt közülük a vérfürdő után – megbabonázva, tétlenül szemléli a történeteket. A Hitler mezébe öltözött III. Richárd éppoly gyorsan tud híveket és tömegeket toborozni maga köré, mint huszadik századi alteregója, de, mint a mesékben általában, a gonoszt most is utoléri végzete. Richmond gróffal folytatott párviadala közben „Richárd-Adolf” megcsúszik egy kiégett épület tetején, s egy kézzel kapaszkodva átkokat szór, „*sosem fogtok elfelejteni!*”, kiáltja, majd arccal a nézők felé, ördögi vigyorral a mélybe zuhan, míg körülötte emésztő lángok csapnak az ég felé. Felszabadultan mosolyoghatunk, hiszen az egész csak egy rossz álom, ami nem is volt olyan szörnyű, utólag visszatekintve. De valóban túl vagyunk rajta? Valóban végleges a gonosz bukása? Ezek a kérdések merültek fel bennem, miközben a közönség tapsviharban tört ki a berlini fesztivál legnagyobb mozitermében. Amikor kétségeimet megosztottam nyugati filmkritikus kollégáimmal, rosszállóan csóvál-

A 119 plusz három golyó plakátja

ták a fejüket. Ez csak egy vicc. Arról is szól, mi lett volna, ha Hitler hatalomra jut Angliában. Nem szabad a filmet ilyen „kelet-európai súlyossággal” nézni, mondták megrovóan. Lehet, hogy az ő szempontjukból igazuk van...

A 119 plusz három golyó című új izraeli dokumentumfilm nagy érdeklődést váltott ki a fesztivál Fórum szekciójában. A film, amelynek rendezője **Yeud Levanon**, 1994-ben kezdődik, amikor Hebronban Baruch Goldstein 119 golyót lőtt ki a Pátriárkák barlangjában imádkozó arabokra, és 1995 novemberében fejeződik be, amikor Jigal Amir három golyóval végzett Jichak Rabin miniszterelnökkel. A film Tel-Aviv-tól Hebronig végigjárja azokat a helyszíneket, ahol a mai Izrael történetének legfontosabb eseményei játszódtak le. A vallási és a politikai fanatizmus okait, következményeit vizsgálva arra a kérdésre próbál választ keresni, vajon miképpen alakulhat Izrael jövőbeli politikai és kulturális identitása, s hogy mi lesz a sorsa a pluralista demokráciának az országban. A legújabb események – a Hamasz-terroristák sorozatos merényletei – még inkább aláhúzzák a film aktualitását.

Surányi Vera

BUDA

Üzenetek

A 27. Magyar Filmszemle zsidó témájú filmjei

Miként a korábbi években, az ideai filmszemle kínálatában is megtalálható volt több, a holocausttal, a zsidóság sorsával foglalkozó játék- és dokumentumfilm. Nem pusztán a tiltás évtizedeinek elmúltával, de gyakran e sorsok mai napig érvényes erejével és tanúságával magyarázható az az érdeklődés, a szembenézés-önvizsgálat szükségessége és készítése, amely ezeket a történeteket a filmvászonra emeli.

Az én kis nővérem

Sipos András számos dokumentumfilm követően forgatta le első játékfilmjét. *Az én kis nővérem* az 1944/45-ös vidéki Magyarországra kalauzol bennünket. Vidékre, ahová egy asszony két gyermekét menekíti Budapestről, a háború és a zsidóüldözés elől. A fiú tanyára kerül, ahol egy egykori apáca fogadja be. Nevet és sorsot kell változtatnia, de a gyerek mindezt inkább csak játékként kezeli, hosszúra nyúló nyaralásnak érzi. Véletlenek sorozata révén tizenéves nővére is idekerül. Találkoznak a piacon és a jölelkű asszony az addig ide-oda sodródó lányt is befogadja. A testvérek békésen élnek együtt (bár a lány napközben a padláson rejtőzik el, nehogy meglássák). A fiú gyanútlan, számára pusztán egzotikum a környék és az a német tank is, amit az asszony Budapestről hazalátogató bátyja mutat neki.

*Az én kis nővérem*ben túlcserél a naivitás. Nem csupán a gyermek figurája roppant egyszerűen megrajzolt, maga a film is, cselekménye, dialógusai épp ilyenek. Kevésbé megokoltak a fordulatok. Az, hogy amikor a tanyára téved és a ház körüli munkákban való segítségért ételmelet kér két német katona, a mind ez ideig inkább rejtegetett lányt magától értetődő természetességgel

EST

a múltból

hívják le segédkezni, tolmácsolni. Könnyű kézzel megírt dramaturgiai ötlet úgyszintén, hogy a fiatal, csinos (és természetesen szőke) kamasz katona (aki németül idéz Rómeó és Júlia-motívót) és a nővér hamarjában egymásba szeret, de az is meglehetősen erőtlenségre, hogy a szerelmespár egyszer csak kilép a történetből és eltűnik.

A nem racionalisról, az ésszel nehezen kezelhetőről nem feltétlenül a kövekezetlen cselekményű filmek beszélnek a legtöbbet. Még akkor sem, ha az adott filmből (miként a gyermekeknek menedéket adó asszony figurájából) túlsordul a jó szándék. Az *én kis nővérem*ből sajnos hiányoznak a megírt dialógusok, a kidolgozott figurák. A kézzelfogható, tapintható jellemek, akiknek hinni lehetne, akikkel együtt érezhetnénk, vagy akiket például meg lehetne vetni. Igen, legfőképp az egypólusú ábrázolás zavart. A szándék, amely a kisfiú naivitását, az asszony segítőkészségét helyezi az egyik oldalra úgy, hogy egy magára zárt közeggel szembeállítva, de be nem mutatva pusztán érzékeltesse a háborút. Csak *oda érteni* mindazt, ami a történet háttérét és összefüggéseit megadhatná – ez a szándék tökéletes kudarcot vallott. Az emlékező/nar-

rátor szigorú érzelemmentességgel sorolja a tényeket, fahangon beszél utólagos tudásával arról, amiről nem a film, hanem mindaz árulkodik, ami ebből a filmből kimaradt.

A hetedik szoba

Mészáros Márta legújabb filmje, a *Hetedik szoba* egy szinte hihetetlen sorsot, Edith Stein életét választotta témául. Stein ortodox zsidó családból származott, majd filozófusnak tanult. Elsősorban fenomenológiával foglalkozott – Husserl tanítványa volt. Filozófusként lett ateista, ezek után azonban (saját bevallása szerint) a krisztusi példa elfogadásában találta meg élete értelmét, és megkeresztelkedett. Miután egyetemi tanári állásából zsidó származása miatt elbocsátották, beállt a karmelita apácák közé. A rend egyik hol-

landiai kolostorából került Auschwitzba: saját akaratából választotta, hogy elkíséri a halálba hurcolt gyerekeket.

A film nem az egész életpálya áttekintésére, hanem csak az egyetemről való távozás után történetekre koncentrált. Leginkább azonban a személyiség belső útjával foglalkozik, a többi konfliktus csak távolságtartóan jelzett. Ahogy a rendező egyik interjújában megfogalmazta: „A karmelita rend alapfilozófiája, hogy az élet legfőbb célja eljutni saját magunkig. Ehhez hét szobát kell végigjárni. Végül a hetedik szobában ott állunk magunkkal szemben, körülöttünk néma csend.”

Stein és környezete összeütközései, a külvilággal való konfliktusok leggyakrabban a nő identitásának megkérdőjelezéséből fakadnak. Stein mindenütt zavart kelt, szinte mindenütt idegen.

Folytonosan megkérdőjelezzük kötődéseit, vonzalmait igazságát, érvényességét. Anyja még halálos ágyán sem bocsát meg neki, az egyetemről származása miatt távolítják el, a zárdában azt hiszik, hogy csak számításból, az életét mentendő keresztelkedett meg, egykori évfolyamtársa, az állami szolgálatba állt és náciává lett Heller pedig folyton azzal zaklatja, hogy hagyja el Németországot. A film ugyanis majd mindvégig a mai Wrocławban (akkor Breslau) játszódik. Stein pedig a németiséghez való kötődését sem hajlandó megtagadni.

A dialógusok időnkénti bőbeszédűségét csillapítja a film ökomonikus, visszafogott hangvétele (pontosabban: ebből lógnak ki a túlbeszélt jelenetek). A hangvétel takarékoságát az egészen kiváló operatőri munka erősíti. Piotr Sobocins-

kinak köszönhetően ritka egységes hangulatú a *Hetedik szoba* fényképezése. Kompozíciói, térszerkezetei többnyire zártak, mindez erős festmény-hatást kelt. A beállítások, a képszerkesztés végig következetes: szigorú szimmetrikus kompozíciók váltják egymást. A terek egy része gyakran sötétben van, csak egy-egy fénypászma világítja meg a képelemeket. Az éles ellentétek, a szimmetrikus tagoltság tovább fokozza a filmbeli világ kétosztatúságát. Határhelyzetek, döntésszituációk sora tárul elénk az önként vállalt tragikus végig.

A kenyereslány balladája

A Közgáz Vizuális Brigád két tagja, **Czabán György** és **Pálos György** munkájában (*A kenyereslány balladája*) a hatvanas évek meghatározó magyar filmese, Herskó János mesél el egy 1944-45-ös történetet. Az előző mon-

mesét: a helyszín szelleme felidézhető. Ez a felidézés a dokumentum (visszaemlékezés) és fikció (mesélés) határvidekén sodródik, ahol az egyéniség és a történet hitelessége számít. Mindezt Herskó két filmjéből (*Vasvirág, N. N. a halál angyala*) vett részletek erősítik. Bizonyos helyszínek ugyanis, ahol a személyes sorstörténet eseményei játszódtak le, a filmekben is megjelentek. Máskor egy-egy gesztus, szituáció hasonlósága, egyezése segítségével, asszociációjával kapcsolódunk az emlékezésből a filmek egyes jeleneteibe. Az egymásra vonatkozások kivételesen erős hálózata, kapcsolatrendszere jön létre, ahol a filmrészletek használata egyszerre fikcióssá teszi és valószerűsíti az emlékezést. A beavatás és megelevenítés jegyében a visszaemlékezést-mesélést a személyesség, a közvetlen megmutatkozás érvényesíti.

Mondani a mondhatatlant

Kivételes erejű személyiségről szól az áprilisban a mozikba került *Mondani a mondhatatlant*, **Elek Judit** filmje is: Elie Wiesel Nobel-békedíjas író deportálását beszéli el. A film vázát (az emlékezés segédvonalát) az eredeti helyszínek felkeresése, az ötven évvel ezelőtti út végigjárása adja. Wiesel Kárpátalján, Máramaroszigeten született, innen deportálták. Az akkori Magyarországról – ezért tartom igazán fontosnak a gesztust, hogy ezt a filmet magyar rendező készítette el.

Az alkotók nem azt a többé-kevésbé bevett dokumentumfilmesei módszert választották, amikor az emlékeit-élményeit újraélő szereplő az eredeti helyszíneken vall a kamerának, amikor az ottlét, az újra jelen-lét megtisztító ereje már önmagában hitelesítheti az emlékezést. A filmben Elie Wiesellel végigjárjuk deportálása útját: a kamera jelen van. A képsorokat azonban nem szinkronszöveg, hanem az író műveiből vett részletek, saját élettörténetéről szóló szövegei kísérik – E/I személyű narrátorhangként. A szövegek megformáltsága és ereje a vallomásszerűséget, a hitelességet erősíti: a film kellő távolsággal tud a legszemélyesebből is személyesen beszélni. A feszültség forrásaként egy végtelenül fegyelmezett embert látunk élete legragikusabb hónapjait újraélni: a csend, a hallgatás körülöleli és magába fogadja a mondhatatlanság képeit, miközben az eleven, izzó szövegek a megszenvedett tanúbizonyság erejével hatnak és szólnak ugyanerről a mondhatatlanságról.

Varga Balázs

datban tulajdonképpen birtokos szerkezetet kellett volna használnom, hiszen Herskó saját élettörténetét mondja el. 18 évesen, az érettségi után került munkaszolgálatba. Végigdolgozta az országot, majd Győrben női ruhába öltözve megszökött, de elfogták, végül nagy szerencsével és kisebb kitérőkkel visszakerült Budapestre, ahol szerelme, Nusi, az Országház kávéház kenyereslánya bújtatta. A film készítői felkeresték Herskó Jánossal a történet helyszíneit. Herskó miközben elmeséli, végigjárva újraéli a történetet. *A kenyereslány balladája* feszültsége és ereje az eredeti helyszínek atmoszférájának kihasználására épül. Arra, hogy egy szoba berendezése ugyan megváltozhat, a „topográfiai egyezés” azonban megsegíti a

Könyvespolc

Zsidónak lenni – egyszerűen

(Róbert László:

Zsidónak születni.

T-Twins Kiadó, 1994, 184 oldal,

ára 297 Ft)

Róbert László, az ismert újságíró nagyon jó kis könyvet írt. A címe nem az, mint ennek a kis ismertetésnek, hanem: *Zsidónak születni.* Mégis arról szól, hogy akit a zsidóság közé pottyantott a golya, az más többé nem lehet. Egyszerűen zsidónak kell lennie, nemcsak az antiszemiták uralma idején, hanem végképp. És egyszerűen kell zsidónak lennie.

Róbert az ifjúságára tekint vissza, a kispolgári és munkáséletforma megszűnésén egyensúlyozó kis vidéki zsidók életére. Arra az időre, amikor a fajvédők voltak az urak, de az iskolában a zsidó hittan is kötelező volt. Arra az időre, amikor a leventemozgalom, a munkaszolgálat, a sárga csillag, a nyilas géppisztolysorozatok ropogása színezték az életet...

A kitűnő riporter ezt az kis memoárt is emlékezetes jelenetek, jellegzetes színpontok sorából fűzi össze. A tragikus időket sok humorral eleveníti fel, és ez a humor nem valami agg férfitól, hanem hamisítatlanul zsidós és hamisítatlanul vagányos humor, az a fajta, amilyen nélkül nem lehetett átvészeln azokat az időket.

Róbert könyve mégis több, mint riportázs a múltból, és több mint élvezetes olvasmány. Tanúságtétel egyfajta magatartásról, aminek ez a nagyapai intelem a mottója: „*Nem tehetsz róla, hogy zsidónak születtél, de sose szégyeld! És vésd az agyadba, fiacskám: az antiszemitizmus egyik oka a gyáva zsidó...*”

Másokban is az emberi tartást becsüli. Nem érzeleg, nem prédikál, nem tart tanáros előadást, csak rávillant az élet egy-egy figurájára, legyen az katolikus pap, német katona, sváb keretlegény vagy elesett, öreg zsidó: az emberséget, az erkölcsi erőt egy villantással is érzékelhetővé teszi.

Modern pikareszk és történelmi tanulmány egyben: ez Róbert László könyve.

G. Gy.

Tanulhat az egész család

(Lovas Nagy Anna–

Raj Ráhel–Raj Tamás:

Amit tudni kell a zsidóságról,

Makkabi Kiadó, 1995,

175 oldal, ár nélkül)

A recensens első mondatában kénytelen ellentmondani a könyvet kitaláló, azt szerzőként, szerkesztőként is jegyző tudós rabbinak, aki utószófélelben azt közli, hogy a kiadványt elsősorban *gyerekek* számára készítették. Ezzel egyetérttem volna jó fél évszázaddal ezelőtt, hiszen 1944 márciusáig még az állami iskolákban is hat-tizenkét éven át tartó, kötelező hitoktatás megtanította a nem vallásos családokban felnövekvőket is az ősi előírások alapismereteire. Az azóta elmaradt általános vallásoktatás, minden régebbi kort felülmúló, a beolvadáshoz közelítő asszimiláció után – nem önkényes, ha azt mondjuk – a magyarországi zsidóság nagy többsége nem olvassa el a héber betűket, az ünnepek közül legfeljebb a ros hasonóról, jankiperről, hánukáról, pészahról tud, bár mostanság valamivel többen táncolnak purimkor valamilyen rendezvényen, mint mond-

juk egy évtizede. Ezért tehát minden gyerek számára megvásárolt példánya e könyvnek *a két szülő és a négy nagyszülő számára is fontos!*

Igaz, hogy első átlapozásra a képeskönyvről azt vélhetjük, hogy csak gyerekeknek szól. Ezt sugallja kiállítása, mindenekelőtt a könyv kétharmadát kitevő rajz. Szerkezeti felépítése is könnyed, a bibliai történeteket meseként dolgozza fel, azokat követi a tanítás, vagyis a magyarázat, majd a kapcsolódó ima. A héber szövegeket latin betűkkel fonetikusán is átírták és magyarra fordították.

Az első legenda *Ábrahám próbatétele*. Hajnalban indul el otthonából az első ősatya, hogy az isteni parancsot teljesítse, áldozza fel fiát, Izsákot. Mivel napját imádkozással kezdte, az első „leckéből” azt tanulhatjuk, hogy a reggeli imát a napfelkelte után három órán belül, de legkésőbb délig kell elmondani. Ennek az imának *sáchrin* a neve, ami a héber *sáchár* (hajnal) szóból ered. Megismerjük a többi ősatya nevét is, az ősanynakét, mondájukat, a családi élet, az étkezés törvényeit, az esküvő, a névadás, a temetés szertartását, az ünnepek lefolyását, a mezüze, a menóra és más jelképek magyarázatát, a történelmi eseményeket. Olvashatunk Jeruzsálem ókori elvesztéséről, későbbi hanyattatásairól, s végül 1967-es felszabadításáról. És aki nem tudja még, megtanulhatja a reménység dalát, Izrael Állam himnuszát, a *Hatikvát* is.

A szerzők közül már említettem a spiritusz rektort, **Raj Tamást**, akinek ez sokadik tanítása könyv formájában. A sajtóbemutatón a legnagyobb érdeklődést a meséket író, tizenöt éves **Raj Ráhel** keltette. Írásait olvasva mégis azt kell mondanom, hogy a rajzokhoz kevésbé ünnepélyes hangvétel illett volna. Kár, hogy nem engedte meg magának, vagy talán a szerkesztő akadályozta meg, hogy a mai diáknyelvben előforduló oldottabb stílust is használja.

Mint írtam, a könyv háromnegyede illusztráció. És ezek, bár jórésztük bibliai jelenet, mégsem távoliak, idegenek, ellenkezőleg, alakjai maiak, vonzóak. Azal kerülnek közel az ifjú (és idős) olvasóhoz, hogy kedvesek, rokonszenvesek, egyesek huncutak. **Lovas Nagy Anna** ezzel a munkájával a legnevesebbek: Róna Emmy, Kuncz Gyula, Reich Károly, Gross Arnold mesekönyv-illusztrációihoz méltót alkotott.

V. E.

Májusi programok

Bálint Zsidó Közösségi Ház

VI. Révay utca 16

(A programokból helyhiány miatt csak szemelvényeket közölhetünk. A teljes program megkapható a Házban. A *-gal jelölt programokra belépődíjat kell fizetni.)

április 8, 15 óra

A Salom Klub vendége **Gadó György**, volt országgyűlési képviselő.

április 9, 18 óra

Minden idők legjobb filmjei. Perlaki Tamás filmesztéta sorozata. **Richard Fleischer: Compulsion** (Kényszer).

április 11, 19 óra

Szombat esti smúzparti. Gordon István vendége: **Antal Imre** smúzkirály. *

április 12, 20 óra

Mi ketten. Ismerkedési Klub egyedülálló részére. *

április 13, 19 óra

Az est vendége **Benkó Sándor**. Kötetlen beszélgetés a közönséggel. *

április 15, 19 óra

Üzletember klub. Vendégünk **Baló György**. Szervező: Fenyő Márta.

április 16 10-15 óra

Gyógytornász szeminárium a Magyarországi Zsidó Szociális Segély Alapítvány szervezésében.

április 16 17 óra

Kertész Lilly: *Mindent felfaltak a lángok.* A könyvet bemutatja: **Benedek István Gábor**.

április 20, 15 óra

Amit a kárpótlás új fejleményeiről megtudhatunk. A Salom klub vendége: **Zoltai Gusztáv**, a MAZSIHISZ ügyvezető igazgatója.

április 20, 18 óra

Alternatív pedagógiai irányzatok a mai magyar iskolarendszerben. A *Montessori-módszer* bemutatása. Házigada: **Honti Istvánné**.

április 21, 19 óra

Sávuot. A Tóraadás ünnepe a Kabballa és a haszidizmus magyarázataival. **Oberländer Baruch** rabbi előadása.

április 22, 19 óra

Dan Ofrival, a tel-avivi *Új Kelet* főszerkesztőjével beszélget **Benedek István Gábor**.

április 25 19 óra

Göncz.Árpád: *Magyar Médeia* c. monodrámájának bemutatója. A *Korona Pódium* vendégjátéka. A címszerpben: **Moór Marianna**. *

április 26 10-18 óra

NYÁRVARÓ! Egésznapos Bálint Utcabál az egész családnak játszóházzal, jelmezversennyel, gyermekelőadással, rajzkiállítással, vetélkedővel, neves művészekkel, koncerttel és persze nyereményekkel.

április 27, 19 óra

Benedek István Gábor: *Brooklyn* c. könyvének bemutatója.

április 28 16 óra

Mit mond nekem a Biblia? Vizsolyi Ákos és Fröhlich Róbert sorozata.

június 1, 19 óra

Turmix. Vendégünk: **Kuncze Gábor**. Mixerek: **Lévai Gábor** és **Kocsis Gábor**. *

Magyar Zsidó Kulturális Egyesület

VII. Garay utca 48

TÁRSASÁGI KÖR

Figyelem: a programok 20 órakor kezdődnek!!!

május 4.

Berényi Zsuzsa Ágnes beszélget **Schwarz Sándorral** a Szabadkőműves páholyok múltjáról és jelenéről, különös tekintettel a zsidóságra.

május 11.

Meghívott vendégünk **Szenes Iván** Beszélgetőtársa **Szenes Andrea** tévériporter.

május 18.

Yaron Mayer úr, az Izraeli Nagykövetség másodtitkára és egy izraeli katonai szakértő beszél a terrortámadás elhárításának lehetőségeiről

május 25.

Esterházy Péter íróval beszélget **Váradi Júlia** tévériporter
Ismét folytatódnak a

CHAGALL MŰVÉSZETI KÖR

találkozásai: 1996 május 15 délután 16 órakor Garay utcai klubban a műkőmetszetet ismerhetjük meg.

Arról, hogy mit kell hozni a MAZSIKE ügyeletén kaphat információt. Szeretettel várjuk az alkotni vágyókat! A kört vezeti: **Pap S. Gábor** képzőművész.

IVRIT NYELVTANFOLYAM

minden csütörtökön 17 órától a MAZSIKE felső helyiségében.

VÁROSNÉZŐ SÉTA ZSIDÓ SZEMMEL

vezeti: **Simonyi Péter**

Találkozás: május 26. 10 órakor a Zsidó Múzeum előtt.

Útvonal: Zsidó Múzeum, Dohány utcai Zsinagóga, sírkert, emlékfá.

BÁBEL-KLUB

vezető: **Bokor Judit**

Ki ne tapasztalta volna, milyen lelkesítő élmény együtt énekelni barátainkkal? Májusban 5.-én és 19.-én, vasárnap 17 órakor **Rónainé Ádám Mária**, a *Goldmark Kórus* vezetője mindenkit szívesen lát.

Kút

pszichoterápiás csoport következő időpontja május 8, 17 óra. Helye VI. Teréz körút 4, V. emelet 8.

Bethlen Téri Oneg Sábbat Klub

A klub új címe: VII. Szinva utca 1
A klub 19 órakor nyílik, a programok 19.30-kor kezdődnek

május 11

„Szarajevói jelentés”. Beszélgetés **Kőbányai Jánossal** a könyv írójával és **Tuvja Ravivval** a Szochnut volt igazgatójával, aki jelentős szerepet játszott a szarajevói zsidóság megmentésében. .

május 18

Találkozás cigányszervezetek vezetőivel.

május 25

Josephus Flavius: Apion ellen, avagy a zsidó nép ősi voltáról. Dr. Bódog Gyula a második szentély pusztulása utáni első zsidóellenes pogrom kapcsán az antiszemita gondolat „ős-új azonosságáról” beszél.

június 2.

Kártyanap.

Májusi programok

Yahalom Zsidó Szabadegyetem

Helye: Országos Rabbiképző Intézet.
VIII. József krt. 27.

Az előadások 5 órakor kezdődnek.

május 9

Kovács Éva: „Az indiánokat nem szokták lezsidózni”, avagy: hogyan kerül egy indián fiú a zsidó iskolába.

május 16

Borsányi Ferenc: Az extázis szerepe és létrejöttének folyamata a haszid életformában és vallásos gyakorlatában. **Cserhalmi Péter:** Zsidó orvosok szerepe az orvostudomány fejlődésében.

május 30

Tatár György: Állam és Siratófal.

június 6

Toronyi Zsuzsanna: Polgárok és nemeselek: a pesti Chevra Kadisa a századfordulón. **Barotányi Zoltán:** Kö-

zeledés és/vagy távolodás. Az asszimiláció fogalma a történeti irodalomban.

Zsidó Fiatalok Magyarországi Egyesülete

VII. Garay utca 48

KIDDUS lesz minden pénteken a **UJS** szervezésében **este 20 órától**.

MAZSIKE tagoknak 50 forint a belépő, nem **MAZSIKE** tagoknak 150 forint fiúknak kedvezmény. A Mazsike-hirlevél felmutatója jogosult az 50 forintos belépőre. Mindenkit szeretettel várunk!

május 10

UJS PUB Csonka Andrással.

május 17

Filmklub.

május 31

Beszélgetés az MTK baráti körével.

Hangversenyek a szegedi zsinagógában

május 26, 17 óra

Az Országos Rabbiképző Intézet **Goldmark Kórusának** hangversenye. Szólisták: **Fekete László** és **Tóth Emil** főkantorok és **Münczné Keval Zsuzsa**.

Zsidó Múzeum

VI. Dohány utca 2

Nyitva: naponta: 10-15 óráig, szombaton: zárva, vasárnap: 10-13-ig

Roman Vishniac: *Galíciai zsidó népelet a 30-as években* – fotókiállítás. A fényképész a holocaust előtti utolsó pillanatokban készítette nagy tablóját a hagyományos életet élő kelet-európaizsidóságról..

Herzl emlékkiállítás a Judenstaat megjelenésének századik évfordulója alkalmából.

Lippai – Hajnal Rt.
Autóalkatrész-kereskedelmi központ

1117 Budapest,
Prielle Kornélia u. 4.
Tel.: 206-5188, 206-5189,
206-5190, 206-5191,
206-5192, 206-5193,
206-5194
Nyitva: hétfő-péntek 7-19,
szombat 8-14 óráig

Q1®

Fájdalmai vannak? Ne tűrjön tovább!

Dr. Ruben Zaharján

orvos-csontkovács, reflexológus
hatásosan kezeli és gyógyítja
nyaki, hát- és derékcsgolyák csúszását,
meszesedését, fejfájást, szédülést, kézzsibbadást,
ülőidegek gyulladását, porckorongsérvet.

Rendel: hétfő-péntek, 14-20 óráig
Bp. VI., Szondi u. 95. fszt. 1. Jelentkezni: 112-7164

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a

BESZÉLŐ

című folyóiratot

.... példányban

Név:

Cím:
(ahová a lap kézbesítését kérem)

A lap ára

új előfizetőinknek	régi előfizetőinknek (akik korábbi előfizetésüket igazolni tudják)
--------------------	---

fél évre: 1000	fél évre: 800 Ft
----------------	------------------

egy évre: 2000	egy évre: 1800 Ft
----------------	-------------------

Kérjük, a megrendelőlapot
a következő címre küldjék el:

BESZÉLŐ szerkesztősége
1114 Budapest, Bartók Béla út 21. IV. 5.
Telefon/fax: 165-7531

Postafordultával befizetési csekket küldünk.
Megrendelését előre is köszönjük.